

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
ESKİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI

MİHRÎ HÂTUN DİVÂNÎ'NİN TAHLİLİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. Sabahattin KÜÇÜK

HAZIRLAYAN
Gülşen KAYA

ELAZIĞ-2010

T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
ESKİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI

MİHRÎ HÂTUN DİVÂNİ’NİN TAHLİLİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Bu tez / / tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oy birliği / oy
çokluğu ile kabul edilmiştir.

Danışman

Üye

Üye

Bu tezin kabulü, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu’nun
/ / tarih ve sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof. Dr. Erdal AÇIKSES

Enstitü Müdürü

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Mihrî Hâtun Divânı Tahlili

Gülşen KAYA

Fırat Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

2010; Sayfa: XVI+299

Bu çalışma Mihrî Hâtun’un Divân’ının tahlilinden meydana gelmiştir.

Mihrî Hâtun 15. yüzyılda Amasya’da yaşamıştır. Bu yüzyıl İstanbul’un fethiyle Osmanlı İmparatorluğu için oldukça önemli bir yüzyıldır. Mihrî bu dönemde yaşamış, Ahmed Paşa ve Necâtî’nin çizgisinde şiirlerini yazmıştır. Türkçe bir Divân’ı vardır.

Mihrî Hâtun Divânı Tahlili başlıklı çalışmamız “Din-Tasavvuf”, “Cemiyet”, “İnsan” ve “Tabiat-Eşya” olmak üzere dört ana bölümden oluşmaktadır. Ayrıca bu ana bölümleri oluşturan pek çok alt başlık da mevcuttur.

Mihrî Hâtun bu konuları işlerken divân şiirinin klasik yapısını benimsemiş ve çizginin dışına çıkmamıştır. Samimi ve sade diliyle tezkire yazarlarının dikkatini çeken şair, hacimli olmayan Divân’ında klasik anlayışın devamı niteliğinde ortaya koyduğu şiirleriyle XV. yüzyıl şairleri arasında yerini almıştır.

Anahtar Kelimeler: Mihrî Hâtun, 15. Yüzyıl, Klasik Türk Edebiyatı, Divân, Tahlil (Din-Tasavvuf, Cemiyet, İnsan, Tabiat-Eşya)

ABSTRACT

Masters Thesis

Mihrî Hâtun's Divân

Gülşen KAYA

University of Fırat

The Institute of Social Science

Department of Turkish Language and Literature

2010; Page: XVI+299

This work tell us The Analysis of Mihrî Hâtun's Divân.

Mihrî Hâtun Lived in Amasya in 15th century. This century was the most important time for Ottoman Empire's History because of conquest from İstanbul. Mihrî lived this times and follow up Ahmed Paşa and Necâtî from writing poetry. She has a Turkish Divân.

The present study entitled “ The Analysis of Mihrî Hâtun's Divân” was comprised of 4 main sections; Religion-Sufism, Society, Man, Nature and Thing. Furthermore, subsections also present in each section.

In her poetic style, Mihrî adopted the classical Divân poetry style and followed the traditional motifs. Mihrî had attacted the attention of literary historians with her simple and friendly poetry. However, Mihrî Hâtun is generally considered to be the representative of the classical Divân poetry style in 15 th century.

Key Words: Mihrî Hâtun, 15th century, Turkish Classical Literature, Divân, Analysis (Religion-Sufism, Society, Man, Nature and Thing.)

İÇİNDEKİLER

ÖZET	II
ABSTRACT	III
İÇİNDEKİLER	IV
ÖN SÖZ	XV
KISALTMALAR.....	XVII
GİRİŞ.....	1
MİHRÎ HÂTUN	3
BİRİNCİ BÖLÜM.....	8
DİN VE TASAVVUF	8
I. DİN:	8
1. Allah:	8
2. Melekler:	10
3. Dini Kitaplar:.....	11
4. Âyet ve Hadisler:	13
a. Âyetler:.....	13
b. Hadisler:	15
5. Peygamberler:.....	15
a. Hz. Âdem:.....	15
b. Hz. Nûh:	16
c. Hz. İdrîs:.....	17
ç. Hz. İbrahim (Halîl):.....	17
d. Hz. İsmâil:	18
e. Hz. Ya'kûb:	18
f. Hz. Yûsuf:.....	18
g. Hz. Eyyûb:.....	19
h. Hz. Dâvud:	20
ı. Hz. Süleymân:	20
i. Hz. Hızır:.....	21
j. Hz. İlyâs:	21
k. Hz. Mûsâ:	22
l. Hz. 'Îsâ:.....	22
m. Hz. Muhammed:	23
6. Çehar-yâr:.....	24
a. Hz. Ebûbekir:.....	24
b. Hz. Ömer:.....	25
c. Hz. Osmân:	25
ç. Hz. Alî:.....	25
d. Hz. Hasan:	26
e. Hz. Hüseyin:	26
7. Mutasavvıflar:	26
a. Hallâc-ı Mansûr(857-922):.....	26

8. Âhiret ve İlgili Mefhumlar:.....	27
a. Âhiret:	27
b. Kıyamet (Haşr):	28
c. Cennet ve Cennetle İlgili Mefhumlar.....	29
aa. Cennet:.....	29
bb. Kevser:	30
cc. Hûrî- Gılmân:.....	30
ç. Cehennem:	30
aa. Zebânî:	31
d. Rûz-ı Elest, Rûz-ı Ezel, Kâlû-Belâ:	31
9. Diğer İtikâdî Mefhumlar:	32
a. Mi‘râç, Sidre:	32
b. Ölüm, Ölü:.....	34
c. Şeytan:	36
ç. Deccâl:.....	36
d. Şehîd:	37
e. Gazâ:	37
10. Din ile ilgili mefhumlar:	38
a. İmân, küfr, kâfir:	38
11. İbâdet ile ilgili Mefhumlar	39
a. Namaz ile ilgili hususlar:.....	39
aa. Mihrâb, kible, câmi‘, secdegâh:	39
b. Oruç ve ilgili unsurlar:	39
c. Hac ve ilgili unsurlar:	40
aa. Hac:	40
bb. Ka‘be:.....	41
ç. Zekât:.....	42
d. Kurbân:.....	42
e. Berât ve Kadir Geceleri:.....	43
f. Günah, Haram, Tевbe.....	43
II. TASAVVUF.....	45
1. Âşık (ehl-i ‘aşk, âşık-ı sâdık)	46
2. Dünyâ (cihân, dehr)	47
3. Tarikatlar ve İlgili Mefhumlar.....	49
a. Mevlevî ve sema‘	49
c. Dergâh, Halvet-hâne	50
4. Fenâ, Bekâ.....	51
5. Ârif, İrfân	52
6. Rind.....	53
7. Zâhid, Sûfî, Vâiz, Şeyh, Nâsih, Moñla:	54
8. Nefs.....	56
9. Lâ İllâ.....	57
İKİNCİ BÖLÜM.....	58
CEMİYET	58
I. ŞAHISLAR.....	58
1. Tarihi Şahsiyetler.....	58

a. Hükümdarlar, şehzâdeler ve vezirler	58
b. Şairler, Âlimler ve Diğer Şahsiyetler:.....	62
aa. Sinan Paşazâde İskender Çelebi.....	62
bb. Hâtemî:.....	63
cc. Necâtî:.....	64
çç. Güvâhî	65
dd. Mâkâmî:	66
ee. Hâşimî:.....	66
ff. Lûtî:.....	67
gg. Nâmî:.....	67
hh. Belâyî:	68
ıı. Selmân, Hassân:	68
c. Hattat ve Nakkaşlar:.....	69
2. Tarihi ve Efsânevî Şahsiyetler.....	70
a. Neriman, Sâm, Zâl, Rüstem	70
b. Cem (Cemşit), Ferîdûn, Mînûçîhr	70
c. Dârâ, İskender:.....	71
ç. Efrasiyâb:.....	71
d. Hüsrev:	72
e. Lokman:.....	72
3. Masal Kahramanları.....	72
a. Leylâ (Leylî) Mecnûn	72
b. Ferhâd ve Şîrîn	73
c. Yûsuf ve Zelihâ.....	74
ç. Âb-ı Hayât (Âb-ı Hayvân, Çeşme-i Hayvân):	75
4. Diğer Şahıslar.....	75
a. Ak Şems-i Dîn:	75
II. KAVİMLER	76
1. Zengi:.....	76
2. Türk, Osmanlı.....	76
III. ÜLKELER VE ŞEHİRLER:	77
1. Rûm (Anadolu), Amâsiyye, Konstantini, Lâdik, Eğribük, Göynücek	77
2. Mısır, Ken'ân, Bağdâd, Kerbelâ, Mekke, İsfahân.....	79
3. Bedahşân, Hutun (Hitâ).....	80
IV. NEHİRLER, DENİZLER, DAĞLAR	81
1. Nehirler (Nil, Ceyhun).....	81
2. Denizler, Dağlar	81
V. SOSYAL HAYAT.....	82
1. Sosyal Tabakalaşma.....	82
a. Sultan ve Çevresi	82
b. Resmi ve Gayriresmi Görevler ve Meslekler.....	85
aa. Paşa, Vezir, Perdedâr.....	85
bb. Pâs-bân, Der-bân, Cellâd, Peyk, Hıdmetkâr.....	86
cc. Bağ-bân, Ferrâş, Sakka.....	88
çç. Server, Ser-dâr, Leşker, Süvâr	88
dd. Nakkâş, Mûsâvvir, Mimâr.....	89

ee. Tâcir, Müşteri (Harîdâr), Sarrâf, Rasâs ve Alım-Satım Hali (Çar-Sû, Bâzâr, Sermâye, Metâ', Dükân)	90
ff. Dalgıç (Gavvâs), Avcı (Sayyâd), Sayd, Şikâr	92
gg. Müderris, Üstâd, Şakird, Hafîb, Müfessir	93
hh. Mutrib, Çengi, Cân-bâz	95
ıı. Hekim, Tabîb ve Tedavi İle İlgili Unsurlar	96
c. Diğer Tipler	98
aa. Anne (valide), çocuk (tıfl, beçe)	98
bb. Pir, Pire-Zen, Cüvan	99
cc. Yoldaş, Refik, Misafir	100
çç. Sâkî, Mest (Ser-mest)	102
dd. Hûnî (Kan içici, Hûn-hâr, Hûn-rîz), Cefâ-cû, Haramî, Ayyar	103
ee. Divâne, Garîb, Avâre	103
ff. Ugrı (Düzd), Dilenci (Sâ'îl)	104
gg. Gelin (Arûs)	105
hh. Büyü, Büyücü, Fal	105
2. Eğlence Hayatı:	106
a. Bezm (Meclis), Meyhâne	106
b. Bayram (Îd)	107
c. Bazı Oyunlar ve Müsabakalar (Guy u Çevgân, Satranç, Okçuluk)	108
ç. Musiki (Mûsiki Terimleri, Makamlar ve Sazlar)	110
3. Çeşitli Sosyal Durumlar	111
a. Haberleşme (Haber, Mektup)	111
b. Mektep, Ders-hâne, İlim, Tahsil, Dânâ, Nâdân	112
c. Devlet	113
4. Âdet, Gelenek ve İnanışlar	114
5. Diğer Unsurlar	117
a. Armağan (Belek, Piş keş, Âtâ, Îsâr)	117
b. Zindan, Tutsak, Dâr, Ber-dâr	118
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	119
İNSAN	119
I. İNSAN	119
II. GÜZELLİK	120
a. Umûmî Olarak Güzellik	120
b. Güzellik İle İlgili Tasavvurlar	121
aa. Bağ, Bahar, Gülşen (Gülzâr, Gülistan), Cennet	121
bb. Kitap, Mushaf, Safha, Beyit (Ebyât), Berât, Nokta	122
cc. Güneş, Gün, Mehtap, Matla	123
çç. Bezm, Şem'dân, Çerağ	124
dd. Zekât, Ka'be	124
ee. Ayna, Levh	125
ff. Sermaye, Genc	125
c. Diğer Tasavvurlar	126
III. SEVGİLİ	126
a. Umûmî Olarak Sevgili	126
b. Sevgili ile İlgili Tasavvurlar	130

aa. Yûsuf, İsa, Süleymân, Hızır	131
bb. Perî Melek, Hûr, Gilman	131
cc. Şem'	132
çç. Beğ, Hân, Husrev, Pâdişâh, Sultan, Şâh, Şeh, Şeh-süvar	132
dd. Cân, Tabîb, Mi mar	133
ee. Serv, Gül, Gonca	134
ff. Ay, Güneş, Zühre, Müşteri	135
gg. Ahu, Hüma, Şehbâz	135
hh. Kâfir, Sanem, Bût	136
ıı. Dost, Mihman, Hercâyi	137
IV. SEVGİLİDE GÜZELLİK UNSURLARI.....	138
1. Saç (Zülf, Mûy)	138
a. Umûmî olarak saç	138
b. Saç ile İlgili Tasavvurlar	138
aa. Şekil Bakımından	138
aaa. Risan, Rişte	138
bbb. Zincir-Silsile	139
ccc. Çengâl, Dâl	139
ççç. Çevgan	140
ddd. Dâm, Dâr, Kemend, Halka, Urgan	140
eee. Mar, Su'ban	143
fff. Tâvûs	143
ggg. Perîşan, Târ-mâr	143
hhh. Ömr, Kıssa, Yıl, Mesele	144
ııı. Sünbül	145
iii. Bulut (ebr, Sehab), Ka'be Örtüsü	145
bb. Renk Bakımından	146
aaa. Siyah (Kara)	146
bbb. Gece (Şeb, Şeb-rev, Şam, Leylî)	146
ccc. Küfr-KaMisafir, Zünnâr	147
cc. Koku Bakımından	148
aaa. Anber, Misk (Müşg, Nâfe), Abîr	148
bbb. Reyhan, Semen, Benefşe, Sünbül, Gül	149
c. Saç ile İlgili Diğer Unsurlar	149
aa. Perçem (Turra, Kakül), Lüle (Müca'ad, Külâl)	149
bb. Nişancı, Muhtâl (Hîleci)	150
2. Alın (Cebîn)	151
3. Kaş (Ebrû)	151
a. Umûmî Olarak Kaş	151
b. Kaş ile İlgili Tasavvurlar	152
aa. Mihrâb, Tâk, Bismillah	152
bb. Hilâl	152
cc. Kemân, Yây	153
çç. Kavs-i Kuzah, Kavs-i Felek	153
4. Göz (Çeşme, Dide, Ayn)	154
a. Umûmî Olarak Göz	154
b. Göz ile İlgili Tasavvurlar	155
aa. Câdû, Ayyâr, Mekkâr, Fettân	155

bb. Mest, Mahmûr, Nergis	156
cc. Kâtil (Kan içici, Hûn-hâr, Hûn-rîz), Cellâd, Harâmî, Kâfir	157
çç. Âhû	158
5. Gamze	159
a. Umûmî Olarak Gamze	159
b. Gamze İle İlgili Tasavvurlar	159
aa. Ok (Tîr), Temren (Hadeng, peykân)	159
bb. Kılıç (Tîg), Haçer	161
cc. Mest, Hırsız (Düzd)	162
6. Kirpik (Müje, Müjgân)	162
a. Umûmî Olarak Kirpik	162
b. Kirpik ile ilgili Tasavvurlar	163
aa. Ok(Tîr),Haçer,Neşter	163
7. Yüz ve Yanak (Cemâl, Çihre, Dîdar, Rûy, Tal'at, Arız, Hadd, Ruh, Ruhsâr).....	164
a.Umûmî olarak Yüz ve Yanak	164
b.Yüz ve Yanak ile İlgili Tasavvurlar	164
aa. Güneş, (Afitâb,Mihr,Hûrşîd) Gün, Ay (Meh, Meh-tâb, Bedr, Kamer)	164
bb. Şem, Çerağ, Nâr, Şû'le	166
cc. Gül (Nesrin, Verd, Berg-i Gül), Yasemin (Semen), Lale(Lâle-zâr) Bağ, Gülistan, Cennet, Bahar	166
çç. Melek, Peri, Mushaf, Safha	168
dd. Âb-ı Hayât (Âb-ı Hayvân)	169
8. Ben (hâl)	169
a. Umûmî olarak Ben	169
b. Ben İle İlgili Tasavvurlar	169
aa. Nokta, Dâne, Karabiber, (Dâne-i Fülful)	169
9. Hat (Ayva Tüyleri)	170
a. Umûmî Olarak Hat	170
aa. Hat (Yazı) Rikâ, Reyhan (Gûbân)	170
bb. Reyhan, Benefşe, Sünbül	171
cc. Diken (Hâr), Sebze-zâr, Zulmet	171
çç. Karga (Zağ), Karınca (Mûr)	172
dd. Sehâb, Toz	173
ee. Leşker, Kâfir	173
10. Ağız (Dehân, Fem)	174
a. Umûmî Olarak Ağız	174
b. Ağız ile İlgili Tasavvurlar	174
aa. Gonca	174
bb. Gayb, Sır (Râz), Nokta, Yok, Mîm	174
cc. Âb-ı Hayât	175
çç. Hokka	175
11. Dudak (Leb)	175
a. Umûmî Olarak Dudak	175
b. Dudak ile İlgili Tasavvurlar	176
aa. Şarap (Mül, Mey), Câm	176
bb. La'l, Yâkut, Hokka	177
cc. Deva (Merhem, 'Îlac, Şerbet, Tiryâk)	177
çç. Şeker (Kand, Şîrîn), Güllâc, Pâlude, Senbûse, Lokma	178

dd. Hz. İsa, Âb-ı Hayvan, Çeşme, Kevser, Zemzem, Su.....	179
ee. Gonca.....	179
12. Çene (Zenahdân).....	179
a. Çene ile İlgili Tasavvurlar.....	179
aa. Kuyu (Çâh), Zindân.....	179
bb. Elma (Sîb)	180
13. Boy (Kad, Kâmet, Endâm).....	180
a. Umûmî Olarak Boy.....	180
b. Boy ile İlgili Tasavvurlar	180
aa. Servi (Serv).....	180
bb. Çenâr, Sanavber(çam fıstığı), Nâr-ven (Karaağaç), Nahl (Hurma ağacı), Nihâl	181
cc. Tuba, Sidre, Müntehâ	182
çç. Elif.....	183
14. Diş (Dendân)	183
a. Diş ile İlgili Tasavvurlar	183
aa. İnci (Dür, Lü'lü), Mercan	183
V. SEVGİLİ İLE İLGİLİ DİĞER UNSURLAR.....	184
1. Bûse	184
2. Kûy (Mahalle), Eşik, Kapı (Âsitân, Bâb, Der).....	184
3. Ayağı Toprağı (Hâk-ı pây, İzi tozu)	187
VI. Âşık.....	189
1. Âşık.....	189
a. Umûmî Olarak Âşık	189
b.Âşık İle İlgili Tasavvurlar	192
aa. Bülbül (Andelîb, Murg-ı hoş elhan, Hezar).....	192
bb.Tûfi, Kumru.....	193
cc. Pervâne, Şem'	194
çç. Kurbân, Av (Şikâr), Seg(it, köpek)	195
dd. Deli (Şeydâ, Mecnûn, Divâne, Şûride), Rûsvâ, Mecnûn (Kays), Ferhâd, Mest	196
ee. Garîb, Üftâde, Avâre, Bed-nam, Âşüfte, Bende, Kul, Köle, Esir, Sa'îl, Miskîn, Derviş.....	197
ff. Bî-çâre, Bî-günah, Belâ-keş, Mübtelâ, Derd-mend , Gam-zede, Bîmâr, Mürde, Teşne, Bahtı Siyah, Şehîd	199
gg. Padişah, Üstâd, Merdâne, Mest, Müşterî, Haridar, Misafir, Duâcı (Dâî), Gavvas	201
hh. Hz. Yâkûb, Zeliha, Hz. Hâlîl (İbrahim), Hızr, Mansur.....	202
ıı. Dûlab, Ney, Çeng, Nişân, Toprak (Hâk), Toz (Gubâr),	202
2. Gönül (Dil, Yürek)	204
a.Umûmî Olarak Gönül.....	204
b. Gönül ile ilgili Tasavvurlar	204
aa. Ev (Hâne), Virân, Virâne.....	204
bb. Şehr, Mülk (Mülket), Taht, Şâh.....	206
cc. Hasta (Bîmâr, Marîz), Mecnûn.....	207
çç. Divâne, Âşüfte, âvâre, Şûride, Perîşân, Mecnûn, Ferhâd.....	208
dd. Teşne, Mürde, Garîb, Miskîn, Gam-gin, Derd-mend	209

ee. Murg, Bülbül, T�ti	210
ff. Kebâb	211
gg. Ber-d�r, Bende, H�rs�z(düzd), Mahbus, Hücre	212
hh. S�'il (Dilenci), Derv��	213
ii. Sefîne, Zevrak, Yelken	213
ii. S��ar, Micmer, Mum, Ay�ne, Levh, P�ta	214
jj. Kible, Mücâvir, Hatib	215
VII. ��I�IN VÜCUT AKSÂMI İLE İLGİLİ HUSUSLAR.....	215
1. Beden (Gövde, Vücut)	215
a. Umûmî Olarak Beden	215
b. Beden ile İlgili Tasavvurlar	216
aa. Hâne, �ehr, Mülk	216
bb. M�rde, Tuhfe	216
cc. K�l, Ney, N�l	216
��. Fener, �em', Micmer	217
2. C�n	217
a. Umûmî Olarak C�n	217
b. Cân ile İlgili Tasavvurlar	218
aa. Kurban, Tuhfe, ��kr�ne, �s�r, Nakd.	218
bb. Mülk, Mülket, Raht	219
cc. Gülşen, Bülbül, Kafes, T�ti	219
��. Meclis, Pervâne, �em', Fetil	220
dd. Safha, Levha	220
ee. C�n-baz, Miskin, P�te	221
4. G�z, (�e�m, Dide)	221
a. Umûmî Olarak Göz	221
b. Göz ile İlgili Tasavvurlar	222
aa. S��ar, C�m, Kaba�	222
bb. Zevrak, Sakkâ	222
5. G�zya�ı (Siri�k, E�k)	222
a. Umûmî Olarak G�zya�ı	222
b. G�zya�ı ile İlgili Tasavvurlar	223
aa. Kan	223
bb. �b, �e�me, Pınar, Irmak, Sel, Yağmur, T�f�n, Deryâ, Ceyhûn, N�l	223
cc. D�r, Mercan, Zeberced	224
6. S�ne	225
VIII. MADD� VE MANEV� HALLER	225
1. Hastalık ve Delilik	225
2. �h, Feryâd, Figân, Nâle	225
3. Gam, Gussa, Keder, Derd, Belâ	228
a. Umûmî Olarak Gam, Gussa, Keder, Derd, Belâ	228
b. Gam İle İlgili Tasavvurlar	229
aa. Zulmet, �eb(Gece), Zülf	229
bb. Ev (Hâne), K��e (Künc)	229
cc. �te�, Tennûr, (Tandır)	230
dd. Le�ker, Deryâ	231
4. Cevr � Cefâ, Mihn�t	231

5. Hasret, Fûrkât (Ayrılık, Firâk, Hicrân).....	233
a. Umûmî Olarak Hasret ve Fûrkât.....	233
b. Hasret ve Fûrkât İle İlgili Tasavvurlar.....	234
aa. Âteş (Nâr, Od).....	234
bb. Girdâb, Gece, Zehr, Mugaylân, Lenger	234
6. Vuslat (Vasl, Vîsâl)	235
a. Umûmî Olarak Vuslat	235
b. Vuslat İle İlgili Tasavvurlar	236
aa. Bayram (‘Îd), Ka‘be	236
bb. Merhem, Hân, Dâmen, Kapı	237
cc. Sermâye, Meta‘	237
7. Aşk (Muhabbet, Sevdâ)	238
b. Aşk İle İlgili Tasavvurlar	238
aa. Âteş (Nâr, Od), Fetîl.....	238
bb. Mey, Câm, Ayağ, Cur‘a	239
cc. Meydân, Hengâme, Beyâbân	240
çç. ‘İlm, Bâb, Defter	241
dd. İksîr, Sırr-ı İlâhî, Sadâ, Dem-i İsâ.....	242
ee. Sultân, Mi‘mar	243
ff. Hastalık, İllet.....	243
gg. Bahr (Deniz), Bâzâr, Libâs, Kânûn.....	243
X. RAKÎB (Agyâr, Gayr, Müdde‘î)	244
b. Rakîb ile İlgili Tasavvurlar	246
aa. Köpek (Kelb, Kelb-i la‘în, İt), Domuz (Toñuz), Karga (Zağ), Dilkü	246
bb. Diken (Hâr), Çer-çöp (Hâr u Has)	247
cc. İki Yüzü Kara, Zengi Rûy, Sâye, Kâfir, Nâ-merd	248
çç. İblis, Şeytan, Dîv.....	249
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM.....	250
<u>I. TABİAT VE EŞYA</u>	250
A. KOZMİK ÂLEM.....	250
1. Felek	250
2. Yıldızlar	253
a. Umûmî Olarak Yıldız.....	253
b. Bazı Yıldız Kümeleri	253
aa. Süreyyâ (Pervîn, Ülker).....	253
3. Gezegenler.....	254
a. Zühâl (Satürn, Keyvân)	254
b. Müşterî (Jüpiter, Bircîs)	255
c. Zühre (Venüs, Nâhid, Çobanyıldızı).....	255
ç. Güneş ve İlgili Tasavvurlar	256
aa. Güneş (Âfitâb, Hurşîd, Şems, Gün)	256
bb. Güneş İle İlgili Tasavvurlar.....	256
aaa. Yüz (Çihre, Cemâl), Yanak (Ruh, Ruhsâr).....	256
bbb. Sa‘adet, Şer‘, Hüsn	257
ccc. Çerâğ, Kandil, Top, Kefe, Nân.....	258
d. Ay (Mâh, Meh, Kamer).....	259

4. Işık-Aydınlık (Ziyâ, Nûr, Lem‘a, Pertev)	260
5. Karanlık (Zulmet, Târ), Gölge (Sâye)	261
B. ZAMAN ve ZAMANLA İLGİLİ MEFHURLAR.....	261
1-Zaman (Rûzgâr, Devrân, Eyyâm, Dehr, Zamâne)	261
2. Yıl (Sâl), Ay (Mâh, Şehr)	263
3. Mevsimler (Fasl)	264
a. Bahar	264
b. Yaz	265
c. Sonbahâr (Hazân).....	266
ç. Kış (Zemherîr, Zemistân)	266
4. Gün ve Gün İle İlgili Unsurlar	267
a. Umumî Olarak Gün (Rûz, Eyyâm)	267
b. Gün İle İlgili Unsurlar.....	267
aa. Sabah (Seher, Subh, Saba), Akşam (Şâm), Gece (Şeb, Leyl).....	267
C. DÖRT UNSUR.....	269
1. Su ve İlgili Unsurlar.....	269
a. Su (Âb, Mâ)	269
b. Deniz (Bahr, Deryâ).....	271
2. Toprak (Hâk, türâb)	271
3. Âteş (Od, Nâr, Şu‘le)	272
4. Hava ve İlgili Unsurlar	274
a. Rûzgâr (Bâd, Nesîm, Sabâ, Yel).....	274
D. HAYVANLAR.....	275
1. Kuşlar.....	275
a. Umumî olarak kuş.....	275
b. Kuş Çeşitleri	275
aa. Bülbül	275
bb. Zâg, Tûtî, Tâvûs, Kumrı, Dürrâc, Bûm, Hümâ, Sî-murg ve Şeh-bâz	276
2. Dört Ayaklı Hayvanlar.....	278
a. İt (Kelb, köpek), At (semend), Âhû, Toñuz, Dilkü, Şîr, Koyun-kurd.....	278
3. Böcekler, Sürüngeçler	280
a. Pervâne, Mûr (karınca), Mâr (yılan), Meges (sinek) ve Pûre (pire)	280
E. NEBATLAR.....	281
1. Ağaçlar.....	281
a. Umûmî olarak ağaç	281
b. Ağaç çeşitleri	281
aa. Serv, Çenâr, Nâr-ven, Sanavber, Sidre ve Tûbâ	281
2. Çiçekler	283
a. Gül (verd)	283
b. Lâle, Nergis, Sünbül, Benefşe, Yâsemen (semen), Sûsen, Reyhân, Nîlüfer ve Karanfûl	284
II EŞYA	286
1. Umumî Olarak Eşya	286
a. Yiyecek ve İçecekler	288
aa. Şîrin, kand, şeker, lokma, pâlude, senbûse, güllâc	288
bb. Gıda, Kebâb, Tarhana, Nân u nemek (ekmek ve tuz), Âb, Şarab.....	288

b. Ss Eyâları- Kıymetli Taş ve Madenler	289
c. Kokular.....	291
ç. Kumaş Çeşitleri ve Giyim Eşyaları.....	291
d. Silah malzemeleri	293
SONUÇ	294
KAYNAKLAR	296
ÖZGEÇMİŞ	299

ÖN SÖZ

Mihrî Hâtun, Divân şiirinin yeni yeni temellerini oturtmaya başladığı Ahmet Paşa ve Necâtî Bey gibi büyük şairlerin şiire damgasını vurduğu XV. yüzyılda II. Bâyezîd başta olmak üzere Şehzade Ahmed ve Şehzade Süleymân'ın valilikleri süresince Amasya'daki konaklarında bulunmuş, dönemin kültür ve sanat muhitine dahil olmuş, kadınların sosyal hayatta pek görülmedikleri bir dönemde güzelliği, şairliği ve zarafetiyle adından söz ettirmiş; yalnız bununla kalmayıp bir divân tertip ederek dönemin padişahı II. Bâyezîd'a takdim etmiştir.

Külfetsiz ve samimi bir üslupla kaleme aldığı şiirlerinde başta aşk olmak üzere zaman, din ve ölüm; kısacası “insan”ı anlatmış; bazen mütevekkil, bazen isyankâr, bazen de günahkâr bir insanın duygu denizini şiirlerine aksettirmiştir.

Bu tahlil çalışmamızı yapmamızın amacı,

Halk içinde Mihrî'yem ‘uşşak içinde mübtezel

Yâr katında ‘aciz ü âvare vü bî-çâre ben

İfadeleriyle kendini anlatan bu kadın şairi daha yakından tanıyıp tanıtmak, divânının henüz tahlil edilmemiş olması ve bu sahada tahlil çalışmalarına ihtiyaç duyulması olmuştur.

Mihrî Hâtun Divânı üzerine yaptığımız tahlil çalışmamızda 2007 yılında Amasya Valiliği tarafından basılan Mehmet Arslan'ın hazırladığı Mihrî Hâtun Divânı'nda bulunan tüm şiirler okunarak fişlenmiş; fişlenme esnasında kasideleri “K”, gazelleri “G”, mesnevileri “M”, Murabbalar “Mr.” Müstezadlar “Mü.”, Terci-i Bend “Tr.” ve divânın sonunda bulunup müstakil bir eser olduğu anlaşılan manzum Tazarru'-nâme “Tz.” şeklinde kısaltılarak gösterilmiştir. Örnek olarak alınan beyitlerin hemen altına manzumenin kısaltması ile nazım şeklinin divândaki sırası ve beytin nazım içindeki yerini belirten rakam yazılmıştır. Fişlemede Dr. Harun TOLASA'nın “*Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası*” ve Dr. M. Nejat SEFERCİOĞLU'nun “*Nev'î Divânı'nın Tahlîli*” isimli çalışmalarının şablonu esas alınmıştır. Fişlerin tasnifi sonucunda

Çalışmamız Din- Tasavvuf, Cemiyet, İnsan , Tabiat ve Eşya olarak dört başlık altında toplanmıştır. Bu ana bölümler ayrıca kendi içinde alt başlıklara ayrılmış, şairin tasavvurları belirtilmiştir.

Çalışmamızın esasını teşkil eden tahlil bölümünden önce “Giriş” başlığı altında şairin şiirine genel bir bakış ile değinilip “Giriş”in ardından Mihrî Hâtun başlığı altında şairin hayatından kısaca bahsedilmiştir.

Bu çalışmaya beni sevk eden, hoşgörü ve sabırla her daim bana destek olan sayın hocam Prof. Dr. Sabahattin KÜÇÜK’e ve zaman zaman fikir danışıp bilgilerinden istifade ettiğim hocalarım Prof. Dr. Ali YILDIRIM ve Doç. Dr. Zülfî GÜLER’e teşekkürü bir borç bilirim.

Gülşen KAYA

ELAZIĞ- 2010

KISALTMALAR

a.g.e. : Adı Geçen Eser

Ank. : Ankara

bkz. : Bakınız

C. : Cilt

Ç. A. : Çâr-‘Anâsır

Çev: : Çeviren

D. : Divan

G. : Gazel

Haz. : Hazırlayan

İst. : İstanbul

K. : Kaside

M. : Mesnevi

mad. : Madde

M.H.D.: Mihrî Hâtun Divânı

Mr. : Murabba

Mü. : Müstezâd

Müf. : Müfred

s. : Sayfa

S. : Sayı

Th. : Tahmis

Tr. : Tercî-i Bend

Tz. : Tazarru’-nâme

vb. : ve benzeri

vs. : Ve sair

GİRİŞ*

XV. yüzyıl Osmanlı Dönemi Genel Durumu

XV.yüzyıl, Osmanlı İmparatorluğunun kültür ve medeniyet sahasında ilerleme devridir. Ancak yüzyıl başında Anadolu'nun siyasi durumunu alt üst eden Timur ve Yıldırım Bâyezîd arasında yapılan ve Timur'un kazandığı Ankara savaşı (1402) Anadolu'da “ Fetret devri”nin başlamasına yol açmış, Anadolu'da siyasi bölünmeler ortaya çıkmıştır. Şehzadelerin taht kavgaları sonucu başa geçen Çelebi Mehmet döneminde Anadolu, yavaş yavaş tek bir siyasi gücün çevresinde toplanmaya başlamıştır.

Bu dönemde Anadolu'nun resmi dili Türkçedir. Fatih devrine gelmeden yüzyılın ilk yarısında gerek manzum gerek mensur pek çok eser yazılmıştır. Yıldırım'ın oğlu Emir Süleymân devrinde Ahmedî ve Ahmed Dâî gibi şairlerin Emir Süleymân'a kasideler sunduğu bilinmektedir. Ahmed Dâî, sadece *Divân*'ıyla değil *Çeng-nâme* adlı mesnevisiyle tercümeleri *Miftâh ül-Cenne* gibi mensur eserleriyle bu yüzyılın başında önde gelen şâirlerdendir.

Çelebî Mehmed döneminde yazılan eserler nitelik olarak orijinaldir. Şeyhî'nin ünlü *Harnâme* mesnevisi, Süleymân Çelebi'nin ünlü *Vesîlet ün-Necât* adlı mevlidi bunlardan bazılarıdır.

II. Murad dönemi de sanatsal faaliyetler yönüyle verimlidir. II. Murad zaman zaman kendisi de şiirler yazmış, devrin şairlerini, bilginlerini, musikişinas ve nakkaşlarını çevresinde toplayıp himaye etmiştir. Şeyhî, Rûmî, Şemsî, Hassân, Safî, Ezherî, Nücûmî, Ulvî, Zaîfî gibi şairler edebi muhitine dahil ettiklerinden birkaçıdır.

Fâtih devrinde ise, 1453 İstanbul'un fethi ile imparatorluk gibi kültür ve sanat da yükselişe geçmiş, saray edebiyatı güçlenmiş, İstanbul imparatorluk merkezi olunca şair ve bilginler burada toplanmıştır. Fatih de babası gibi sanatkârlara ehemmiyet vermiş, onları koruyup kollamıştır.

* Bu bölümde verilen bilgilerin bir kısmı “Büyük Türk Klasikleri (*Büyük Türk Klasikleri C.2, İstanbul 1985 s. 105-108.*) ve Eski Türk Edebiyatı Tarihi (*Mine Mengi, Eski Türk Edebiyatı Tarihi Ankara 2000, s. 101-102, 110-112.*)nden alınmıştır.

Kendisi de Avnî mahlasıyla şiirler yazan Fatih döneminin en önemli şairi, Divân sahibi Ahmed Paşa'dır. Divân şiirinin yerleşmesinde önemli katkıları olan şair, kasideleriyle ün kazanmış; ancak İran edebiyatını taklit ettiği için tezkire yazarlarınca eleştirilmiştir. Fâtih devrinde İstanbul'a gelen ve asıl ününü II. Bâyezîd devrinde kazanan Necâtî yüzyılın en büyük şairidir. Tezkireciler bu yüzyılda Şeyhî'yi mesnevide, Ahmed Paşa'yı kasîdede, Necâtî'yi de gazelde üstat saymışlardır.

Bu yüzyılın önemli şairlerinde biri de Fâtih devri şairlerinden Melîhî'dir. Melîhî İran'da aldığı eğitim sonrası İstanbul'a dönmüş ve Ahmed Paşa'nın hocası olmuştur. Şairin, dağınık olan şiirlerinden dahi şiir gücünü görmek mümkündür.

İlk hamse örneğinin bu yüzyılda verildiğini görmekteyiz. Yıldırım Bâyezîd devrinden itibaren Türk edebiyatında görülen hamse yazımı Ali Şîr Nevâî'nin beş mesneviden oluşan Hamse'siyle gelenek haline gelmiştir. Anadolu sahasında Çâkerî'nin de bir hamse sahibi olduğu bilinse de eser elimizde mevcut değildir. Hamdullah Hamdî de dönemin hamse sahibi şairlerindendir.

Bu yüzyılda gazel ve kasideleriyle ün yapmış diğer şairler: Atâyî, Karamanlı Nizamî, Fâtih'in vezirlerinden Adnî mahlâsı ile şiirler yazan Mahmud Paşa, Adlî mahlâsıyla şiirler yazan II. Bâyezîd, Cem Sultan, Şehzâde Korkud, Mihrî Hâtun, Zeyneb Hâtun, Sarıca Kemâl, Uzun Firdevsî, Mesîhî'dir.

Çalışmamıza konu olan Mihrî Hâtun, Divân'ı elimizde bulunan ilk kadın divân şairidir. Amasya'da yetişmiş olan Mihrî, dönemin Şehzade sancağı olan bu ilde sanat muhitine dahil olmuş, II. Bâyezîd ve ardından Şehzade Ahmed ve oğlu Şehzade Süleymân'ın himayesinde bulunmuştur.

II. Bâyezîd, şiire, sanata ve eğlenceye düşkün yapısıyla şair ve sanatkârları etrafına toplamış, aydın bir muhit oluşturmıştı. Meclisinde bulunan şairlerin çoğu, yanında resmi vazifeyle bulunmuş şahıslardır. Nedimi olan Müeyyed-zâde Abdurrahman Çelebi(Hâtemî), devrinin tanınmış şairlerinden Câfer Çelebi'nin babası Tacî Bey, Safî mahlaslı Cezerî Kasım Paşa, Kutbî Paşa Çelebi, Sinoplu Safî bu şairlerden bazılarıdır. Valiliğinin son dönemlerinde bu halkaya Zeyneb ve Mihrî Hâtunlar da eklenmiştir.

Mihrî, çoğu Şehzade Ahmed'e olmak üzere Sultan Bâyezîd ve Süleymân'a kasideler sunmuştur. Ancak Şehzade Ahmed'in şairin gönlündeki yeri daha fazla olmalı ki 11 medhiyenin yanında bazı gazellerini de ona yazmıştır. Devrin padişahı II. Bâyezîd için

de bir kaside nazmedip gönderdiği ve karşılığında 3000 akçe ihsan aldığı bilinmektedir. Divânının nüshalarından birinde bu padişahın kütüphane mührünün bulunması, eserinin bir nüshasını tertip ederek II. Bayezid' e gönderdiği kanaatini uyandırmaktadır.

Mihrî Hâtun'un Hayatı ve Sanatı

Türk divân edebiyatının XV. asır sonlarında yetişen tanınmış kadın şairi Mihrî Hâtun adı bilinen ilk kadın şairlerdendir. Abdülkadir Karahan,¹ doğum tarihi kesin olarak bilinmeyen şairin şiirlerine ve Müeyyed-zâde Abdurrahman Çelebi'yle (860/1456) aralarında az bir yaş farkının bulunmasına işaret ederek en az 45 yıl yaşadığını kabul etmek gerektiğini ve böylece doğum tarihinin 1460'lı yıllar olduğunu belirtir. Amasyalı olan şairin babası “Belâyî” mahlasıyla şiirler yazan bir kadıdır. Asıl adının Yahya bin Mehmet olduğu birçok kaynakta geçse de II. Bayezid Devrine Ait Bir İn'amat Defteri² nde adının Mevlana Hasan Amasyevî olduğu belirtilir. Dedesi Halvetî şeyhlerinden Şücaeddin Pir İlyâs'dır.

Mihrî adının kendisine babası tarafından verildiği konusunda kaynaklar hemfikir olmakla birlikte Evliya Çelebi, “ Mihrümah”; Bursalı Mehmet Tahir, “Fahrünnîsâ”; Murat Uraz ise “Mirünnîsâ” adlarını öne sürerler. Âşık Çelebinin hem adı hem de mahlasının Mihrî olduğu bilgisini doğru kabul ediyoruz.

Şehzadeler sancağı Amasya, devrin ileri gelen aydınlarının bulunduğu şairler ve bilginler şehri görünümündeydi. Gerek babasının eğitim düzeyi gerekse Amasya'nın sanattaki ilerlemişliğinin etkisiyle Mihrî Hâtun, dönemine göre iyi bir eğitim alarak yetişmiştir. Şiir için gerekli alt zemini kurmuş, Arapça ve Farsçaya vakıf olmuştur. Mihrî'nin eğitimi hakkında Evliya Çelebi'nin: “ yetmiş cild kitâb-ı muteberi hıfzedüp cümle ulemayı mübahase-i ulüm ve fünunda aciz bırakmış.” ifadeleri mübalağa olmalıdır. Gerek bilgisi gerek güzelliği ile dikkat çeken Mihrî Hâtun her ne kadar bazı kaynaklarda Şehzade Ahmed dönemi dense de II. Bâyezîd'ın Amasya valiliğinin son dönemlerinden itibaren şehzade sarayında bulunmuştur.

¹ Abdulkadir Karahan: “Mihrî Hâtun “ Maddesi, İslam Ansiklopedisi, C. VIII, İstanbul 1960.

² İsmail E.Erünsal: “Türk Edebiyatı Tarihi'nin Arşiv Kaynakları I: II. Bâyezîd Devrine Ait Bir İn'âmât Defteri”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi, s.10-11, İstanbul 1981

Mihrî Hâtun'un hayatı hakkında başvurduğumuz tüm kaynaklar onun dillere destan güzelliği ve yaşadığı rivayet edilen temiz aşk maceraları üzerinde özellikle durmuştur. Güzeli bir kadın oluşu, hiç evlenmeyişi ve erkek meclislerine çekinmeden girişiyle dikkat çeken Mihrî'nin Hatemî mahlasıyla şiirler yazan Müeyyed-zâde Abdurrahman Çelebi'yle ikisi de daha gençken bir gönül ilişkisi yaşadıklarını ve;

Sen yalandan Hatemî âşık geçerdün Mihrî'ye

Sümme ve lillah seni Mihrî yeğ sever oğlandan

Beytini Müeyyed-zâde'ye söylediğini W. Gibb³ Âşık Paşa'dan alıntılıyarak belirtmiştir. Ancak onun asıl aşkının Sinan Paşa'nın oğlu İskender Çelebi olduğunu belirten Latifi, bir gazelinin makta'ı olan ,

İrdi çün ab-ı hayata Mihrî ölmez haşre dek

Gördü çün zulmet şebinde ol ayan İskender'i

Beytini vermiş ve İskender mevzusunda bazı şairlerin nükte ile iğnelemeleri karşısında Mihrî'nin de:

Nice İskenderi la'lim zülâli

Suya ilette vü susuz getirdi

Beytini söylediğini aktarmıştır. Birçok erkeğin hayran olduğu şaire, ilerlemiş bir yaşta olan Paşa Çelebi'nin de evlenme teklif ettiği ancak reddedildiği, bu durum üzerine şair Zâtî'nin küfre varan ifadelerle bir kıt'a söylediği de Âşık Paşa tarafından belirtilmiştir.

Güzelliği ile dikkat çeken, hoş tabiatlı, latif söyleyişli Mihrî'nin şiirlerinde görüldüğü üzere şen, biraz da şuh oluşu; aynı zamanda erkek meclislerine girişi sebebiyle iffeti konusunda eski kaynaklar açıklama yapma zorunluluğu hissetmiş, bu konuda mübalağaya hatta yer yer müstehcenliğe varan ifadeler kullanmışlardır.

³ E. J. Wilkinson Gibb, Osmanlı Şiir Tarihi, C.I-II, Ank.

*Latîfî*⁴: “Sevgilileri sevenler, heva ve hevesle el ele iken namus ve iffet eteğinin suçlamasından korkmayan, denizin derinliği inciliğine gelemeyecek derecede temiz olan; vuslat haremını yabancıdan, o gizli hazineyi kara yılandan sakınıp ne nîsân damlalarından gümüş sedefini kaldırmış ne de bir araya gelme şebneminden renkli goncasını su ile doyurmuş ve bi’l-cümle ne kimse iki yarım narından dad almış ne de kimse onun gümüş havuzuna balık salmıştır.”

*Kınalı-zâde Hasan Çelebi*⁵: “ Gerçi Mihrî, yaşadığı dönemde, zarifler ve şairlerle sohbet, dostlukta sevgi ve şefkat üzere olurmuş, lakin mühürlü kesesinin güneşine yabancı eli ermemiş ve namus ve iffet perdesine harak eli değmemiştir.”

Gelibolulu Ali “ Zen-i dehr firâbine aldanmayup dünyaya merdânelikle geldi gitdi.” ifadelerine yer verirler.

Bütün ömrünü Amasya’da geçirdiği bilinen Mihrî’nin çoğu kaynakta ölüm yılı 912(1506) olarak gösterilmesine karşın İn’amat defterinde 917(1512) tarihinde II. Bâyezîd’a bir kaside gönderdiği yönündeki kaydı göz önünde tutan İsmail Erunsal, ölüm tarihinin 1512’den sonra olması gerektiğini belirtir. Şair, II. Bâyezîd tarafından yaptırılan Zevadiye namıyla anılan bir Halveti tekkesinin türbesinde metfun bulunan dedesi Pir İlyâs’ın yanına defnedilmiştir.

Mihrî Hâtun’un dili sade, üslubu kuvvetlidir. Şiirlerinde sanatlı söyleyişe pek rastlanmaz. İçinden geldiği gibi hissederek yazdığı şiirlerde Mihrî Hatun, aşkını döneminin el verdiği ölçüde açıkça beyandan çekinmemiştir. Samimi ve külfetsiz bir dille yazdığı şiirlerinde; devrinde kullanılan teşbihleri, hayalleri, klişeleşmiş kalıp ve söyleyişlerle sevgili tipini kullanmakla birlikte şiirlerini, kendisinde bulunan kabiliyet ve bilgisini gösterme arzusuyla değil kendi içinde bulunan hisleri ifade isteğiyle söylemiş ve diğer kadın şairlere (başta çağdaşı Zeynep Hâtun) nazaran kadınca hislerini her daim okuyucuya hissettirerek bir fark yaratmıştır. Devrine göre dil sadeliği, tabilik ve kolay yazıyor hissi vermiş olmasına rağmen şiirlerinde imale ve zihafalara çokça rastlanır.

Döneminin tezkire yazarları onun şiirini överken ihtiyatlı bir ifade kullanırlar:

⁴ Latîfî Tezkiresi: Tezküretü’ş Şu‘arâ, (Haz. Rıdvan Canım) Ank. 2000. s.510.

⁵ Kınalızâde Hasan Çelebi: Tezküretü’ş-Şu‘arâ, , (Haz. İbrahim Kutluk) Ank. 1989, s. 934.

*Sehî*⁶ : “Hoş-tab’ hâtûndur. Eş’ârı halk içinde meşhûr ve gazeliyyâtı ehl-i dil-i yârân arasında mezkûrdur.”

Latîfî: “Tabakât-ı şu’arâda rütbesi bî- kadr ü pâye ve mâye-i ma’rifette kem-mâye değül idi.”

*Âşık Çelebi*⁷, şiirini kız nakşına benzettiği Mihrî’nin şiirinde “nâ-mahrem” sözler, nakıs edalar bulunduğunu ve şiirlerinin bütünü itibariyle vasat kabul edilebileceğini belirtir.

Döneminin önde gelen şair ve bilginlerinden Necâtî Bey, Güvâhî, Makâmî, Münirî, Âfîâtâbî, Zeyneb Hanım ve Hâtemî ile görüşüp karşılıklı şiirler yazan Mihrî’nin, Güvâhî ve Makâmî ile karşılıklı atışmaları olduğu bilinmektedir.

Mihrî’nin asıl etkisinde kaldığı şair Necâtî’dir. Necâtî’nin şiirlerini okuyan ve yazdığı hemen her şiiri şaire gönderen Mihrî şairin birçok şiirine nazire yazmış, bununla da yetinmeyip ara sıra şiirde ona yettiğini ima etmiştir. Necâtî’nin “döne döne” redifli gazeline yazdığı nazire hakkında Latîfî: “İcad ve tasarrufu genellikle nazirelerde bulmuştur. Necâtî’nin “döne döne” redifli gazeline çok nazire söylenmişse de bununkine eş nazire yoktur.” İfadelerini kullanmaktadır. Buna karşılık Necâtî’nin bundan hoşnut olmadığı ve

Ey benim şi’rime nazire deyen

Çıkma rah-ı edebden eyle hazer

Deme kim işte vezn ü kafiye

Şi’rim oldu Necâtî’ye hem-ser

Harfi üç olmak ile ikisinin

Bir midir fi’l-hakika ayb u hüner

Şiirini Mihrî’ye cevaben söylendiği yine Latîfî tezkiresinde geçmektedir.

⁶ Sehî Beğ Tezkiresi: Heşt Bihişt, (Mihrî Hâtun Maddesi), Ank. 1998.

⁷ Âşık Çelebi, Meşâ’irü’ş-Şu’arâ, London 1971.

Evliya Çelebi; “fıkıh, feraiz, hayz ve nifasa ait manzum rîsâleleri vardır.” dese de bu eserler ele geçmemiştir. Mihrî’nin başlıca eseri Divân’ıdır. Müstakil bir eser olduğu anlaşılan manzum Tazarru’-nâme rîsâlesi de divân nüshalarının başında yer alarak günümüze ulaşmıştır.

Divânının bilinen dört nüshası vardır:

1. Millet (Ali Emiri) kütüphanesi No: 414.
2. Ayasofya Kütüphanesi No: 3974.
3. İstanbul üniversitesi kütüphanesi No: 1994/2.
4. Leningrand; Asya Milletleri Enstitüsü No: B, 2519.

Sözü edilen nüshaları Elena Maştakova adlı Rus Türkoloğu tenkitli olarak hazırlamış eser, 1967’de basılmıştır. Ayrıca Mihrî Hâtun Divânı üzerine Sabiha Gemici doktora(*Mihrî Hâtun Divânı [Karşılaştırmalı Metin- Cümle Yapısı ve Cümle Türleri]*, Uludağ Üniversitesi,1991), Metin Hakverdioğlu ise yüksek Lisans (*Mihrî Hâtun Divânı[İnceleme- Tenkildi Metin]*, Gazi Üniversitesi, 1998) çalışması yapmıştır. Son dönemde ise Prof. Dr. Mehmet Arslan divân üzerine çalışmıştır. Arslan’ın; Fatih Millet Kütüphanesi, Ankara Milli Kütüphane, Süleymâniye Kütüphanesi, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi olmak üzere dört nüshaya dayanarak hazırladığı ve 2007 yılında Amasya Valiliği tarafından basılan Mihrî Hâtun Divânında 17 kaside, 210 gazel, 1 müstezad, 9 Murabba, 1 tahmis, 1 terci-i bend, iki adet mesnevi, 7 adet müfred olmak üzere toplam 248 manzume bulunmaktadır. Ayrıca eserde tenkitli divân metni yanında Mihrî Hâtun’un hayatı ve şiirleri irdelenmiş, şairin edebi yönü üzerinde de çok geniş bir değerlendirme yapılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

DİN VE TASAVVUF

I. DİN:

1. Allah:

Mihrî Hâtun Divân'ı klasik divân tertibine uygun olarak tevhid içerikli bir kasideyle başlar. “ Lâ ilahe illallâh” zikrinde odaklanan bu tevhidin yanı sıra divânda yine tevhid muhtevalı “Der Tevhîd-i Bârî ‘Azze ve Cell” başlıklı bir mesnevi bulunmaktadır. Ancak dini yönden en zengin manzume tüm nüshalarda bulunan ve divânla birlikte günümüze kadar ulaşan Tazarru’-nâme’dır.

Allah, Mihrî Divânı’nda Esmâ-ül Hüsna olarak: Allah, Ahad, ‘Alîm, Bâkî, Ferd, Ganî, Hâlık (Hâlık-ı perverdigâr), Hayy (Hayy-ı Kadîm, Hayy-ı ebed), Hâzır, Kerîm, (Kerîm-i Lâ-yezâl), Kadîm, Kâdir, Mevlâ, Ma‘bûd, Mu‘în, Rahmân, Rahîm, Râzık, Rezzâk, Samed, Sâni‘, Sübhân ve Vedûd isimleriyle anılırken Bî-vezîr, Bî-nazîr, Bî-l, Bî- melâl, Bî-zevâl, Bî-şerîk, Ber-kemâl, Hak, Hakk, Hazret-i Hak, Hallâk, (Hallâk-ı ‘âlem) Hayy ü Tüvâna, Hûdâ, Hûdâvend, Yâ İlâhi, İlâh, Yâ Rab (Rabb-i Kerîm, Rabbü’l âlemin, Rabb-i celîl, Rabbü’l enâm), Lem Yezel, Settârü’z zünûb, Lâ-yemût, Kâdiyü’l Hâcat, Yed-i Kudret, Yâ Hû, Kird-gâr, Perverdigâr, Nakkaş (Nakkaş-ı Kadîm, Kudret-i Nakkaş), Zü’l-celâl, Ta’âllah, Tañrı, Sultan, Hân, Elif, Padişah ve Şâh olarak da zikredilmektedir.

Ey Kerîm u Kâdir ü Hayy u Ebed

Vey Kadîm ü Sâni‘ u Ferd ü Samed

(Tz. 1)

Râzık u Rezzâk u Hayy u Lâ-yemût

Cümle eşyâya virür her demde kût

(Tz. 3)

Rahmetüñ deryâsına yokdur kenâr

Ey Kerîm ü ey Rahîm ü Kird-gâr

(Tz. 12)

Mihrî Hâtun mutasavvıf bir şair değildir. O, samimi bir Müslüman edasıyla şiirlerini terennüm etmiştir. Çağdaşı Necâtî Bey gibi Mihrî de *Allah'ı veya Allah ve kâinat arasındaki münasebetleri inceleyen ve şiirlerinde bunları başlıca konu olarak işleyen bir şair değildir.*⁸

Allah'ın varlığına ve birliğine şüphesiz inanan Mihrî için önemli olan Allah'ın yarattığı dünyadır.

Mihrî Hâtun Allah'ı Kur'ân'ın çerçevesinden anlatmaktadır. Allah tektir, sonu olmayan birliğine şüphe duyulmayandır. Âlemde ne varsa cümlesi fanidir; ancak O bakîdir. Yüce Allah âlemi yaratmış ve tüm insanları var etmiştir. Yerden göye kadar ne varsa onun emriyle meydana gelmiştir. Cihanı yoktan var eyleyen Allah, ölmüşlere hayat verendir. Darda kalanların yardımcısıdır. Cümle cihan halkı hep O'nun yüceliğinden niyaz eder, her daim onun kapısına yüzlerini vururlar. Her kul rahmet ve kurtuluşu Allah'tan ister çünkü O'nun rahmetine sınır yoktur. O her derdin devası günahkârın af ümididir.⁹

Ne dil ile kılam medhûn beyân

Sen şehûn medhinde 'âciz her lîsân

(M.1- 25)

Allah'ın beyitlerde zikrediliş sebepleri çoğunlukla kendisi veya memduh için yardım istemek ve Allah'ın bahar mevsiminde yarattığı güzelliklere dikkat çekip şükretmek amaçlıdır.

Nice nakş itdi gülistândaki her bir varaka

Yed-i kudretle bugün gör yine Nakkâş-ı Kadîm

(K.10- 6)

Ayrıca Tazarru'-nâme'sinde Allah'ın birliğine iman edip günahları için yardım ve bağışlanma dilemiştir.

⁸ Mehmet Çavuşoğlu, Necâtî Bey Divânı'nın Tahlili, İst., 1971, s. 27.

⁹ M.H.D., 351-390 (Tazarru'-nâme)

2. Melekler:

Mihri Hâtun divânında melek mefhumu kalıplaşmış ifadeler dâhilinde bahis konusu edilmiştir. Peri, Fırışte olarak da anılan melekler dini bir yapıdan çok sevgili ve memduhun güzelliğini belirtme amacıyla kullanılmıştır.

Melekler, nurdan yaratılmış, latif varlıklardır. Sevgili güzellik bakımından melek ve peri olarak tasavvur edilmiştir. Aynı zamanda bu teşbih ile meleklerin göze görünmemesi vurgulanarak sevgilinin de âşığa görünmediği ifade edilmiş olur.

Gözümü açup yumunca oldu çeşmümden nihân

Şöyle teşhîs itdüm anı yâ melekdür yâ perî

(G. 189- 4)

Sevgili güzelliği ve latifliği ile meleğe benzetilirken rakip “dîv”e benzetilmiş;

Dostum lutf eylegil agyar ile seyr eyleme

Dîvün olmasun melek hem-râhı çoklar sevdüğüm

(G. 117- 4)

Böylece devin yani şeytanın da bir zamanlar melek olduğuna gönderme yapılırken şeytan ile meleğin yerlerinin (cennet-cehennem) ayrı olduğuna dikkat çekilmiştir.

Divânda, Kerrûbî denilen dört büyük melekten Cebrail’e değinilmiştir. Cibril-i Emin¹⁰ olarak anılan Cebrail’in âşışın, sevgilisine yazdığı övgü dolu şiirini okuyunca onu takdir edeceğinden bahsedilmektedir.

Bir beyitte geçen ‘Akl-ı küll ifadesi de mecazen Cebrail manasına gelmektedir.

‘Akl-ı küll ü dâniş ü ‘ilm ü ulü’l-elbâb bâb

Görmese hüsnün kitâbından dirüz nâdân aña

(G. 3- 5)

¹⁰ Bkz. Ali Nihad Tarlan, Fuzûlî Divânı Şerhi, Ank., 2005, s. 33.

Bu beyitte geçen ‘Akl-ı küll, ulü’l elbâb, bâb hüsn kitabı ve nâdân kelimeleri aralarında tenasüplüdür. ‘akl-ı küll, Cebrail’i; ulü’l elbab, Kur’ân’da sıkça söz edilen akıl sahiplerini; hüsn kitabı ve bâb, Kur’ân’ı ifade ederken nâdân kelimesiyle peygamberimiz Hz. Muhammed’in okuma yazma bilmeyişine telmih yapılır.

Divânda Cebrail’in yanı sıra cennet kapıcısı olan Rıdvan güzelliği ile sevgiliye teşbih edilmiştir:

Dü-cihân gülşeni bil gözüme zindân görünür

Baňa yâr olmayacak sen büt-i Rıdvân-şekil

(K.8-6)

Yazıcı melekler olan Kiramen Kâtibin sevgilinin ‘hat’(ayva tüyleri veya sakal)ının güzelliği karşısında şaşkına dönen usta hattatlara benzetilmiş ve kabir sorgu melekleri olan Münker- Nekîr kabre gelmeden önce cevapları hazırlamak gerektiğinden yani dini kaidelere uygun yaşama gereğinden bahsedilmiştir.

Kabrüñe gelmezden öñdin hışm ile münker nekîr

Sen cevâba hâzır ol kendüñe ol hâl olmadın

(Tz. 382)

Divân şiirinde sıkça söz edilen ve çâh-ı zenehdân, sihr, Babil kelimeleriyle birlikte işlenen Hârût ve Mârût, Mihrî Divânı’nda da sihir yapımları yönüyle ele alınmış, sevgilinin gözlerinin bu sihr ilminde onları geçtiği ifade edilmiştir.

‘İlm-i câzûlukda bir üstâddur çeşmüñ senüñ

Görse Hârût ile Mârût ‘ı geçerd’anlara bend

(G.15-2)

3. Dini Kitaplar:

Divânda, dini kitaplardan sadece “Mushaf, hüsn kitabı, Mushaf-ı hüsn, cemal mushafı” gibi ifadelerle Kur’ân-ı Kerim, sevgilinin yüzünün güzelliğine bir benzetme

unsuru olarak kullanılmıştır. Kur'ân'ın sayfaları sevgilinin yüzüne, yazıları ise yüzündeki ayva tüylerine benzetilmektedir.

Kur'ân Allah'ın rahmeti olarak indirilmiştir. İnsan ise Allah'ın en büyük nuru, tüm tecellilerinin toplandığı tek varlıktır. Bu bakımdan divân şairleri bu tecelliyi yansıtan sevgilinin yüzünü Kur'ân'a benzetmişlerdir.

Kaşı bismillâh ile okı cemâli mushafın

Küfr-i zülfinde gör anuñ nice î mân gizlidür

(G.41-3)

Kaşın besmeleye, cemâlin Kur'ân sûresine benzetildiği bu beyitte zülfün karalığı ile küfrün karalığı arasında ilişki kurulmuş ayrıca kesrette (zülf) vahdetin (yüz) gizli olduğu belirtilmiştir.

Divânda, “görüş mektebinde” sevgilinin güzellik kitabından bir bölüm görmeyenin cahil veya “ebced tıflı” sayılacağı ile ilgili birçok beyit yer almaktadır. Hemen hemen benzer ifadelerle kullanılan mushafla ilgili olarak fal bakma inancına da yer verilmiştir.

Sevgilinin cemali mushafa benzetilirken rakib de Kur'ân'dan bahsetmesi caiz olmayan kâfire benzetilmiştir:

Mushaf-ı hüsnüñi zülfünden su'al itmiş rakîb

Eylemek câ'iz midür Kur'ân'dan küffâr bahs

(G. 10- 4)

Bu ifadelerin yanı sıra Kur'ân benzetme içinde kullanılmadan doğrudan mevzubahis edilmiş, Kur'ân ile yoldaşlık, Peygambere Kelâmullâh'ın indirildiği ve Hz. Osman'ın sinisinin Kur'ân ile pür-nur olduğu ifade edilmiştir (Bkz. Peygamberler ve Çehar-Yâr maddeleri)

4. Âyet ve Hadisler:

Ayet ve hadisler beyitlerde, ibareler veya iktibas yoluyla kelimeler halinde yer almaktadır. Bunun yanında telmih yoluyla da bazı ayet ve hadislere işaret edilir. Özellikle Tazarru'-nâme bu tür telmihlerle örülüdür.

a. Âyetler:

Bazen bizzat sûre adı verilirken bazen de iktibas yoluyla ele alınmıştır:

Mushaf-ı hüsnini gördün çün okı **Sûre-i Nûr**

Mihri 'âşıklara 'âlemde bu fâl az açılır

(G. 36- 4)

Dost be- hakk-ı **Sûre-i İhlâs**

Beni öldür belâdan eyle halâs

(G. 67.-1)

Kâdiyü'l- hâcât sensin ey Kerîm

Sen ki **Rabbü'l- 'âlemînsin** ey **Rahîm**¹¹

(Tz. 4)

Hem ezelsin hem ebedsin hem Samed

Ey sıfâtı "**kul hüvallâhu Ahad**"¹²

(Tz. 8)

¹¹ Bkz. Kur'ân-ı Kerîm, Fatiha 1/ 1-2.

¹² "De ki: O Allah tektir." Kur'ân-ı Kerîm, İhlâs 112/ 1.

Bekâ oldur cihânda bî-güman

Hak buyurdu “**Küllü men ‘aleyhâ fân**”¹³

(M.1-2)

Bu örneklerin yanı sıra Tazarru’-nâme’de başlık şeklinde beyitler arasında ayetler geçmektedir:

“ Küllü men ‘aleyhâ fân ve yebkâ vechü rabbike zü’l-celâli ve’l-ikrâm”¹⁴

(Tz. 28-29)

“Lev kâne fîhimâ âlihetün illallâhu le-fesedetâ”¹⁵

(Tz. 34-35)

“Hüvellezî ersele resûlehû bi’l-hüdâ ve dîni’l-hakkı li-yuzhirehû ‘ale’d-dîni küllihi”¹⁶

(Tz. 68-69)

“ Lâ taknetû min rahmetillâhi innallâhe yağfiru’z-zünûbe cemî’an”¹⁷

(Tz. 127-128)

Divânda yer yer ayetlere yönelik işaretlere de rastlanır:

Hayy ider bir demde biñ ‘**azm-i remîm**’¹⁸ olmuşları

Hak bilür kim böyle enfâs-ı Mesîhâ görmedük

(G. 92-5)

¹³ “Allah’tan başka her varlık fânidir.” Rahmân 55/ 26- 27.

¹⁴ “ Yeryüzünde bulunan her canlı yok olacak. Ancak azamet ve ikram sahibi Rabbinin zâtı bâki kalacak.” Rahmân 55/ 26- 27.

¹⁵ “Eğer yerde ve gökte Allah’tan başka tanrılar bulunsaydı, yer ve gök (bunların nizamı) kesinlikle bozulup gitmişti.” Enbiyâ 21/ 22.

¹⁶ “O (Allah), kendi dinini bütün dinlere üstün kılmak için Resulünü hidâyet ve Hak Din ile gönderendir.” Tevbe 9/ 33.

¹⁷ “Allah’ın rahmetinden ümit kesmeyin! Çünkü Allah bütün günahları bağışlar.” Zümer 39/ 53.

¹⁸ “Çürümüş kemik” manasında olup “ Bir de dediler ki: “Biz bir sürü kemik olduğumuz ve ufalanıp tozduğumuz vakit mi, gerçekten biz mi yeni bir yaratılışla diriltileceğiz?”

b. Hadisler:

Aranan hadis kitaplarının hiç birinde rastlanmayan ve Hz. Peygamberin Hz. Ali'ye söylediği rivayet olunan “Lahmüke Lahmî”¹⁹ yani “etin etimdir” ifadesine bir beyitte rastlamaktayız:

Hakkıçün anuñ k’aña ol pâk-dîn

“**Lahmuke lahmî**” didi ‘ilme’l- yakîn

(Tz. 308)

Özellikle kasidelerde memduh için Allah’ın gölgesi ifadesi kullanılır ki bu

“Zıll-ı Hûda” olarak anılan “Sultan, Allah’ın yeryüzündeki gölgesidir.” hadisine dayanır.

Olsun İlâhi sâye-i devlette müstedâm

İtsün müdâm o **sâye-i Perverdigâr** ‘îd

(K.15-18)

“Vatan sevgisi imandandır.” hadisine telmihen bir beyitte sevgilin eşiği “**Hubbü’l-vatan**”²⁰ olarak nitelendirilmiştir.

5. Peygamberler:

a. Hz. Âdem:

Mihrî Hâtun Divânı’nda Hz. Âdem’den yasak meyveyi yemesi itibariyle bahsedilir. Hz. Âdem, Hz. Havva’nın telkiniyle yasak meyveyi yemiş ve bu hadise ile cennetten kovulup yeryüzüne sürgüne gönderilmiştir.

Yasak meyve umûmîyetle divân şiirinde buğday olarak geçse de Mihrî, sevgilinin lal gibi kırmızı dudağını yasak meyveye teşbih etmiştir.

¹⁹ Mehmet Yılmaz, Edebiyatımızda İslamî Kaynaklı Sözler (Ansiklopedik sözlük), İst. 1992, s. 101.

²⁰ M.H.D., 229 (G. 28-1)

Sâye-i dildâr ile germ olma sen ‘âşıklara
Dilberüñ la‘li nebâtın dişlemiş âdem de var
(G.44- 6)

Bunun haricinde Tazarru’-nâme’de yaratılıştan bahsederken Hz Âdem’in topraktan yaratıldığına değinilmiş, “Münâcât Der taleb-i Mağfiret” başlıklı kısımda tüm peygamberlerle birlikte anılmış ve yoklukken Allah’ın onu hak üzerine yarattığı, mübarek cismine Allah’ın ruh vermesiyle hamd ile gözünü açtığı ve yine Allah’ın emriyle meleklerin saf saf el pençe durarak ona secde ettiği ifade edilmiştir.

Ol mübârek cismine virdüñ çü rûh
Hamd ile açdı gözin buldı fütûh
(Tz. 272)

Yine bir beyitte sevgilinin cemali cennete dudakları meyveye teşbih edilirken saçları, cenneti korumakla görevli bir bekçi olan ancak iblisin cennete girmesine vesile olarak yılanı benzetilmiş, böylece cennetten kovulma hadisesine telmih yapılmıştır.

b. Hz. Nûh:

Hz. Nûh beyitlerde bizzat anılmamakla birlikte tufan hadisesinden âşığın gözyaşları teşbih edilerek bahsedilmiştir. Tazarru’-nâme’de ise hakkında iki beyit söylenmiş, Allah’ın ona kurtuluşu gösterdiğinden, bin yıl yaşadığından ve tufan ile cümle âlemin suya gark olduğundan bahsedilmiştir. Ayrıca yine bin yıl yaşamasına telmih yapılarak cihanın faniliği ifade edilmiştir:

Bâki kalsa ‘ömr ile ‘âlemde rûh
Bâki kalurdı cihân rûyında Nûh
(Tz. 352)

c. Hz. İdrîs:

Kur'ân-ı Kerim'de “ Kitapta İdris'i de an. Hakikaten o, pek doğru bir insan, bir peygamberdi. Onu üstün bir makama yücelttik”(Meryem 19/56, 57) denilmiştir. Bu ayet, İdris'in dördüncü kat göğe yahut altıncı kat göğe, ya da yedinci kat göğe yükseltildiği; bir rivayete göre de diri olarak cennette bulunduğu şeklinde yorumlanmıştır.²¹ Divânda Hz. İdrîs'den, canını terk edince onu kamudan önce cennetin görmesi, yerinin cennet olması ve huri ve gılmanların kendisine hizmet edip cennet içinde itibar bulmasıyla bahsedilir.

Hûri vü gılmâna oldu hulle-kâr

Buldı ehl-i cennet içre i'tibâr

(Tz. 277)

ç. Hz. İbrahim (Halîl):

Hz. İbrahim, putlara tapmadığı için Nemrut tarafından ateşe atılınca Allah'ın emriyle Cebrail tarafından havada tutulur ve haceti sorulur. Hz. İbrahim de “Ben Allah'ın kuluyum, hacetim onadır, sana değildir. Allah ne dilerse yapsın.²²” der ve onun adı Allah'ın sadık dostu anlamına gelen “Halîlullâh” olur. Divânda da Hz. İbrahim Halîl olarak anılarak âşık, Halil'e, rakip ise Nemrut'a teşbih edilir.

Atma Halîl-veş beni odlara ey rakîb

‘Âşık bu yolda yanmaga sanma rızâsı yok

(G.76-7)

Bir beyitte de sevgilinin ayrılığı ve vuslatıyla gönlün nâr iken gül bahçesi, gül bahçesiye ateş olduğu ifade edilmiş, içine atıldığı ateşin İbrahim Peygambere gül bahçesine dönüşmesi hadisesine telmih yapılmıştır.

²¹ Zülfî Güler, Divân Şiirinde Peygamber Hikâyelerine Telmihler, Malatya 2006, s. 38.

²² Bkz. Agah Sırrı Levend, Divân Edebiyatı (Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar Mefhumlar, 4. Bs., İst. 1984, s. 110-111.

Yine “Hazret-i İbrâhîm ‘Aleyhi’s Selâm” başlığıyla diğer peygamberlerde olduğu gibi iki beyitle anılmış ve ateşe atılınca ateşin gül bahçesine dönüştüğü Nemrûd’un ona zarar veremediği ve yerle bir olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca yine bir beyitte²³ sofrası ve cömertliğiyle mevzubahis edilmiştir.

d. Hz. İsmâil:

Hz. İsmâil’e, divân metninde rastlanmayıp sadece Tazarru’-nâme’de adı anılmıştır. Hz. İbrahim’in oğlu olan Hz. İsmail’in Allah yoluna canını kurban ettiği ancak Allah’ın izniyle bıçağın boğazını kesmediğinden bahsedilir.²⁴

e. Hz. Ya’kûb:

Yûsuf peygamberle sıkça anılan Hz. Ya’kûb, hüznün ve gamın sembolüdür. Oğlunun hasretiyle çektiği ıstırap ve döktüğü gözyaşlarıyla anılmış, divânda da âşığı ifade için kullanılarak Yûsuf olan sevgili uğruna çekilen ıstırap ifade edilmiştir.

Hasretinden aglaram sen Yûsuf’uñ Ya’kûb-veş

Gözlerüm yaşı dükenmez sanki Nîl ırmagıdur

(G. 32- 4)

Bir beyitte de âşığın gam evi olarak anılan Külbe-i ahzân ile Hz. Ya’kûb’a telmih yapılmıştır.

f. Hz. Yûsuf:

Ken’ân, Mısır, Zeliha, Çâh-ı zenehdan, Ya’kûb, ifadeleriyle sıkça söz edilen Yûsuf peygamber güzelliği ile söz konusu edilmiş, köle olarak satılması ve sonra Mısır’a hükümdar olması yönüyle ifade edilmiştir:

²³

²⁴ M.H.D., 374 (Tz. 280-281)

Gâh bende gâhi âzâd eyledüñ

Gâh hâkim- Mısr u Bağdâd eyledüñ

(Tz. 285)

Yine bir beyitte “Ey sevgili, güzelliğinin Mısır (ülkesi)nın Yûsuf’u susuzdur ona çenendeki çâh aşkına la’linin suyundan bir yudum sun.” diyerek Hz. Yûsuf’un kuyuya atılması hadisesine işaret edilmiştir.

Kur’ân-ı Kerim’in en güzel kıssalarından olan Yûsuf ve Zeliha kıssası divân geleneği içinde defalarca işlenmiş bu konuyla ilgili müstakil eserler verilmiştir. Mihrî bu aşk hikâyesini beşeri boyutta işlemiş sevgiliyi Yûsuf’a, kendisini de onun duasıyla yeniden gençleşen Zeliha’ya benzetmiştir.

Nev-cüvân ide Zelîhâ gibi ey Mihri seni

Kıla ger lutf ile Yûsuf nazarın şâh saña

(G. 5-5)

Bazı beyitlerde ise sevgili veya övülenin letafet ve güzellikte “Yûsuf-ı sâî” yani ikinci Yûsuf olduğu ifade edilmiştir.

g. Hz. Eyyûb:

Sabııyla anılan Hz. Eyyûb, hastalık derdiyle sabah akşam kendisine uykunun haram oluşu, onun ise dünya ahvaline bakmadan haline devamlı şükretmesi yönüyle ele alınmıştır.

Hakkıçün anuñ k’aña her subh u şâm

Olmuş idi derd ile uyhu harâm

(Tz. 286)

Şükr iderdi her nefes her hâline

Bakmaz idi dünyenüñ ahvâline

(Tz. 287)

h. Hz. Dâvud:

Dâvud peygamber, güzel sesiyle anılmış, onun sesine insanların ve cinlerin hayran olduğundan, onun yüksek avazını işitenlerin özünü yitirdiğinden bahsedilmiştir.

Hakkıçün anuñ kaçan k'elhân ider

İns ü cinnüñ kamusın hayrân ider

(Tz. 288)

ı. Hz. Süleymân:

Peygamber olmasının yanı sıra büyük bir hükümdar olan Hz. Süleymân, emrine insan ve cinlerin, gece ve gündüzün verilmesi; hatem, nigin olarak anılan mühürlü yüzüğüyle ele alınmıştır.

Âl-i 'Osmân içre çün olduñ Süleymân-ı zamân

İns ü cin fermânuñ olsun bahtiyâr ol lâ-cerem

(K. 16- 10)

Bu beyitte Süleymân-ı zamân ifadesiyle Hz. Süleymân'ın yanında Şehzade Süleymân da ifade edilmiş; Hz. Süleymân'ın özellikleri isnat edilerek şehzade övülmüştür.

Nâ-gehân gird'içeri bir nice bed-rûy didüm

Bunda mı saldı Süleymân dîvi yek-sân bu gice

(G. 146- 2)

Bir bezm gecesi için yazılmış olan gazelde Süleymân'ın mührünü çalıp onun yerine bir süre hüküm süren div'e telmih yapılmış; ayrıca Şehzade Süleymân meclisinde onun yerini alan “çirkin yüzlü” kimseler iğnelenmiştir.

i. Hz. Hızır:

Hızır peygamber Zulmet ülkesinde âb-ı hayâtı bulması, ölümsüz oluşu ve karada darda kalmışlara yardım etmesiyle anılır. Bazen Hz. Hızır'a teşbih edilen âşık, sevgilinin âb-ı hayat olan eşiğinden ölümsüzlük dileyip yine sevgilinin âb-ı hayat olan dudağını isterken bazen de özellikle dualarda Hızır'dan yoldaş olmasını diler.

Hızır olsa cihân tân mı sebze-pûş

Âb-ı hayât irgüren ebr-i bahârdur

(K. 13-4)

Bu beyitte Hz. Hızır'ın yeşil giyinmesine işaret edilmiştir. Ayrıca “hızır” kelimesinin de yeşil veya yeşillik manasına geldiği unutulmamalıdır.

Bir beyitte de serv-i nâz olan sevgilinin her nereye bassa bastığı yerin taze hayat bulacağı ve yeşilleneceğine dair ifadeler ile Hızır'ın bastığı yerin yeşillenmesine telmih yapılmış, dolaylı yoldan sevgili Hızır'a benzetilmiştir

Daha sonra sevgili mefhumunda da değineceğimiz üzere sevgilinin ayva tüylerinin yeni bitmesi su kenarındaki yeşillik olarak ele alınır ki yanak, âb-ı hayata; yeşillik ise Hızır'a delalet eder.

j. Hz. İlyâs:

Hızır İlyâs Divân'da ölümsüzlüğü ile ele alınmıştır. Bir peygamber olan Hz. İlyâs²⁵ Allah tarafından melekler makamına yükseltilmiş kıyamete kadar kendisine ömür verilerek denizler üzerine mûsâllat edilmiştir.²⁶ Göğe çekilme özelliyle Hz. İlyâs'a benzediğinden dolayı aynı beyit içinde isimleri zikredilmiştir.

²⁵ “Şüphesiz İlyâs da gönderilen peygamberlerdendir.” Kur'ân-ı Kerim, Sâffât 37/ 123.

²⁶ Agah Sırrı Levend, a.g.e., s.123.

Zind’ola ‘aşkuñ şehîdi haşre dek İlyâs-veş
Bûy-ı zülfünden sabâ iltse nesîm-i Îsevî
(G.196-3)

k. Hz. Mûsâ:

Kelîm sıfatıyla anılan Mûsâ peygamberin Tûr dağında Allah ile yanan bir ağaç vasıtasıyla konuşmasına telmih yapılmıştır. Sevgilinin yanakları güle, daha da ileri boyutuyla yanan ağaçta görülen cemale, bülbüller ise “Erini” diyerek cemalin özlemini duyan Hz. Mûsâ’ya benzetilmiştir:

Husrevâ gül ruhuñuñ şevkile gülşende turup
Tûr-veş her şecer üstinde hezâr oldu kelîm
(K.10-2)

Hakkıçün anuñ k’aña kılduñ ‘atâ
Eyledüñ ânuñ ‘asâsın ejdehâ
(Tz. 292)

İfadesiyle de Hz. Mûsâ’nın bir mucizesi olan, yılanı dönüşen âsâdan bahsedilmiştir.

l. Hz. ‘Îsâ:

Îsâ peygamber, divânda adı en çok anılan peygamberdir. “Dem-i ‘Îsâ, ‘Îsâ-nefes, enfâs-ı Mesihâ” ifadeleriyle anılan Hz. Îsâ’nın, ölüleri diriltme mucizesine telmih yapılmıştır. Beyitlerde bazen sevgili âşığı diriltten Îsâ-nefes olurken; bazen de bâd-ı sabah Îsâ gibi tabiatı diriltmektedir.

Çün dem-i ‘Îsâ gibi ‘aşkuñ dirildürmiş öli
Gelmeyince başuma bilmedim ol nesneyi ben
(G. 131-4)

Bu ifadelerin yanında dini boyutuyla onun gökyüzüne çekilmesi ve yerinin eflâk olmasına da değinilmiştir.

m. Hz. Muhammed:

Mustafâ, Ahmed, Ahmed-i Muhtar, Resûl, Resûl-i Kibriya isimleriyle de anılan Hz. Muhammed, kıyamet günü insanlara şefaate edecek olması ve salâvat ilişkisiyle beyitlerde yer alır. Peygamberin, kötülüğe dahi iyilikle muamele edip tevhid yolunu bulana şefi‘ olacağı; ayrıca düşkünlere şefkat gösterip yardım edenlere yakın olacağı vurgulanmıştır.

Gül yüzün bâğ-ı cihâna ‘arz olaldan husrevâ

Zâhir oldu sanki nûr- ı Ahmed-i Muhtâr gül

(K.12-18)

Bu beyitte 16 yüzyılda Fuzûlî’nin en güzel şekilde işlediği gül ve Hz. Muhammed münasebeti işlenmiş aynı zamanda nûr-ı Ahmed ile de Allah’ın kendi nûrundan yarattığı ilk nûrun “nûr-ı Muhammedî²⁷” olmasına telmih yapılmıştır.

Yılda bir kere menâr-ı şâhdan dîdâr gül

Gösterür nite ki nûr-ı Ahmed-i Muhtâr gül

İkinci beyit Necâtî Bey ‘e ait olmakla birlikte aralarındaki büyük benzerlik ilk bakışta göze çarpmaktadır. Çağdaş olduklarını ve Mihrî Hâtun’un Necâtî’ye şiirler gönderip nazireler yazdığını düşününce bu tür bir etkileşimin olması kaçınılmazdır.

H. Muhammed’i en güzel ifadelerle Tazarru’-nâme’de buluruz. Şair, peygamber sevgisiyle bir çok na‘t yazmış, peygamberi: Kerîm, mazhar-ı nûr-ı Hûdâ, Habîb, Habîbullâh, Resûlallâh, Tâc-ı Resûl, Şâh-ı İklim-i Rîsâlet, Hatm-i resûl, menba‘-ı lutf u vefâ, Sâhib-Külâh, Pâk-din, Ebü’l ervâh, Bedr-i dücâ, Kerîmü rahmeten li’l

²⁷ E. J. Wilkinson Gibb, Osmanlı Şiir Tarihi, C.I-II, Ank., s. 44-45

âlemin, Hayru’r resûl, Kân-ı Kerem, Güzin-i Enbiyâ, Resûl-ı Kibriyâ, Âfitâb, Sultan ve Padişâh sıfatlarıyla anmıştır.

Hız. Muhammed, bütün peygamberlerin sultanı, tüm müminlerin cananıdır. Allah onu temiz bir ruhla var etmiştir. O, bütün günahkârların tabibidir. Allah âlemi yaratmadan önce onun ruhunu yaratmış ve onu sultan kılmıştır ve onun yüzü suyu hürmetine tüm mevcudat var olmuştur. Onun lütfunun suyunun bir damlası “âb-ı Hızr’ın çeşmesi”ni var etmiştir...²⁸

Na‘tlerde özellikle inananlara şefi‘ oluşu ve ilk yaratılmış nur olması itibariyle işlenen Hız. Muhammed’in mucizelerine de yer yer telmih yapılmış; Miraç hadisesi ve Kur’ân’ın kendisine gönderilmesinin yanında;

Şevketüni göricek ey âfitâb

Sâye-bân idi saña her dem sehâb

(Tz. 75)

beytinde Peygamberin başında her daim bir bulutun ona gölge yapma mucizesi ele alınmıştır. Yine bir beyitte, peygamberin vücudunun nur; suretinin dolunay olduğu ifade edilip gölgesinin yere düşmemesine şaşılmanası gerektiği vurgulanmıştır. Bu beyitte de gölgesinin yere düşmemesi mucizesine değinilmiştir:

Çün vücûduñ nûrdur ey sûreti bedr-i kamer

Düşmese sâyeñ ‘aceb midür zemîne câ-be-câ

(Tz. 101)

6. Çehar-yâr:

a. Hız. Ebûbekir:

Sıddîk (doğrulayıcı) sıfatıyla anılan Hız. Ebûbekir, bu lakabı Peygamberin Miraç hadisesini “o söylediye doğrudur” deyip tastik etmesiyle almıştır²⁹ divânda Hız. Ebûbekir’den, sadık oluşu ve dergâhına layık iş yapmasıyla bahsedilmiştir:

²⁸ M.H.D., 355-360, 375 (Tazarru’-nâme)

²⁹ Ayrıntılı bilgi için Bkz. Zülfî Güler, a.g.e., s. 195.

Zühhd ü takvâsıdur anuñ bî-riyâ

Oldur evvel Çar-yâr-ı Mustafâ

(Tz. 303)

Beytiyle Hz. Muhammed'e en yakın ve dört halifeden ilki olduğu ifade edilmiştir.

b. Hz. Ömer:

Hz. Ömer, adaleti, din yoluna baş koyması ve güzel ahlakıyla ifade edilmiştir.

Hakkıçün anuñ ki 'adl idi işi

Dîn yolında ol komuş idi başı

(Tz. 304)

c. Hz. Osmân:

Hz. Osmân'a hilm ve hayâ sahibi olması, göğsünün Kur'ân nuruyla dolu olması yönüyle değinilmiştir.

Sînesi Kur'ân ile pür-nûr idi

Ma'rifetle dâ'imâ ma'mûr idi

(Tz. 307)

ç. Hz. Alî:

Mihrî divânında dört halifeden Hz. Ali'den diğerlerine nazaran daha çok bahsedilmiş, heybeti dolayısıyla anılmış, Peygamberin amcası Hz. Hamza'yla birlikte aynı beyitte söz edilerek övülenin azameti vurgulanmak istenmiştir.

Heybette dir gören ‘Alî kuvvetde Hamza’dur

Remzine düşmenüñ yürüyüp sürse ‘aşkarı

(G. 205- 5)

Hız. Alî velilerin evveli olarak da anılmıştır.

d. Hız. Hasan:

Düşmanlarının kendisine zehir içirip şehit etmesi ve yerinin cennet-i Me‘vâ olması itibariyle anılır.

Hakkıçün anuñ ki hasm-ı bî- amân

İçürüp zehri helâk itdi revân

(Tz. 310)

e. Hız. Hüseyin:

Şehîd-i Kerbelâ olarak anılan Hız. Hüseyin çok cefalar çekmesi, Kerbelâ’da şehit edilip kanının dökülmesi hadisesiyle anılır.

Hakkıçün anuñ ki çekdi çok cefâ

Oldı âhir ol şehîd-i Kerbelâ

(Tz. 312)

7. Mutasavvıflar:

a. Hallâc-ı Mansûr(857-922):

Mansûr’un, büyük bir Allah aşkıyla “Ene’l Hak”demesi sonucu asılarak öldürülmesi olayı doğrudan olmasa bile sanatlı ifadelerle beyitlerde sıklıkla işlenmiştir. Âşık, Mansûr’a,; zülf ise darağacına teşbih edilmiştir.

Küfr-i zülfinde habîbüñ ‘aşk ile cân virmege

Gelmişem Mansûr-veş berdârdan ben dönmezem

(G. 101- 2)

Beyitte Mansur’un Allah aşkıyla sözünden dönmemesine telmih yapılmıştır. İlâhi aşk ile kesret (zülf) içinde can vermek gerektiği ifade edilerek tasavvufta sıkça söz edilen “ölmeden önce ölünüz.” kaidesine işaret edilmiştir.

8. Âhiret ve İlgili Mefhumlar:

a. Âhiret:

Âhiret, Allah’ın katına çıkma ve hesap verme yönüyle ele alınmıştır.

Gamzenüñ cañuma biñ biñ zahm kıldugın şehâ

Hazret-i Hak katına varıcak inkâr olmaya

(G.170- 3)

Tazarru’-nâme’de âhiretle ilgili birçok ifade yer almakta ve hemen hemen hepsi inançlı bir insanın günahlarından dolayı yaşadığı pişmanlığı ifade etmektedir.

Şâdi-i dünyâ baña virdi gurûr

Âhiretten âhir itdi beni dûr

(Tz. 233)

Dünya hayatına kandiğı için ahireti unuttuğunu söyleyen şair, Allah’a layık güzel amel sahibi olmadığını ve bu yüzden “yüzü kara” olduğunu söyler. Bu günahkâr kulun, “mîzâna” varınca günah kefesinin ağır gelmemesi, Sırât’ı geçerken düşüp “zîr ü zeber” olmaması ve cehennem azabı görmemesi için Allah’a yalvarır. Ayrıca kabir sualinde azap çekmemeyi ve kolaylıkla Münker Nekîr (Bkz. Melekler) in sorularına cevap vermeyi diler.

b. Kıyamet (Haşr):

Yevm-i kıyâm, yevmü'l- kıyâmet, rûz-ı mahşer, yevm-i mahşer, mahşer ve haşr ifadeleriyle zikredilen kıyamet, dünyanın sonu ve âhiret hayatının başlangıcı olarak zaman mefhumunun biteceği güne işaret eder. Övülene uzun ömür dilerken veya âşıklığın müddetini ifade ederken “rûz-ı ezelden haşre dek” ifadesine yer verilmiştir.

Nûş eylemişüz rûz-ı ezel câmını ‘âşkuñ

Tâ haşre dek ol şevk ile mestânelerüz biz

(G. 61- 2)

Mihri'nin mutasavvıf bir şair olmaktan çok tasavvufu sanat amacıyla kullandığından ve şiirini beşeri ifadelerle ördüğünden bahsetmiştik. Ancak diğer divân şairleri gibi tasavvuf geleneği içinde yetişmiş biri olarak yer yer tasavvufi ifadelere yer vermiştir. Örnek olarak verdiğimiz beyit de bunlardan biridir.

Bu ifadelerden başka kıyamet, geleceği muhtemel şiddetli bir gün olarak ele alınmış, peygamberden şefaât ve yardım istenmiştir. Yaratıcıdan o günde günahlarını yüzüne vurmamasını ve günahlarını af etmesini niyaz ederken nefse uyduğunu kıyameti aklına getirmedikini bu nedenle şimdi kanlı gözyaşı döktüğünü belirtmiştir.

Kopıcak yerden halâyık ser- be- ser

Beni bilmem kankısından idiser

(Tz. 230)

beytiyle kıyametin oluş şekli ifade edilmiştir.

Kıyamet, zamanın sonu ve hesap günü olarak ele alınmasının yanında, sevgilinin güzelliğini tasvir için de kullanılmıştır. Sevgilinin güzelliği âşıkları bir kılda dizen kıyamete benzetilerek sevgilinin saçına asılı olan âşıklar ve gönüller ifade edilmiş olur ki kıyamet günü sıra halinde dirilip huzurda bekleneceği inancına da böylece telmih yapılmıştır.

c. Cennet ve Cennetle İlgili Mefhumlar

aa. Cennet:

“Cinân, Cinân-ı Muhalled, firdevs, Behişt, Ravza, Cennet-i Me’vâ, Cennet-i Na’îm, Bağ-ı İrem Gülşen-i Cennet, Dârü’s- Selâm ve uçmak” gibi ifadelerle kullanılan cennet, sevgilinin bulunduğu yeri tasvir için kullanılan bir ifadedir. Sevgilinin eşiği dururken âşık cennete meyletmez. Sevgilinin dudakları Kevser, bazen de cennet bahçesinin gülüdür. Cemali ve ayva tüyleri ise “firdevs-i cinân”dır.

Dilberüñ bâğ-ı cemâli ki kış u yaz açılır

San cinân gülşenidür gülleri turmaz açılır

(G. 34- 1)

Cemal, gül bahçesine benzetilirken güller, dudak olarak ifade edilir ki güllerin açılması sevgilinin konuşması manasındadır. Ayrıca tasavvufi izahta tecellinin merkezi olan cemal vahdettir. Gonca dudaklar da vahdeti sembolize eder ancak güllerin açılması kesrete işarettir ki “O her gün yeni bir tecellidedir.”³⁰ ayetinde de ifade edildiği gibi vahdetten her daim kesret hâsıl olmaktadır. Ayrıca daima bahar halinde ve güller içinde tasavvur edilen cennetin güllerinin toplamakla tükenmeyeceğine de işaret edilmiştir.

Cennet, güzel bir yeri, bahar mevsimini anlatmak için de kullanılmıştır. Göynicek denilen ve Ak Şems-i Dîn adlı mübarek bir zatın türbesinin de bulunduğu yeri Mihrî, otu sümbül, suyu Kevser, halkı güzel olan ve ilk bakışta cennete benzeyen bir yer olarak ifade etmiş.³¹ Yine “şehr-i Lâdik” denilen bir yaylakta bulunan şah köşkünü tarif için kutsal cennet manasında “huld-ı berîn” ifadesini kullanmıştır.

Bunların dışında Allah’ın tüm varlıkları yarattığı ifade edilirken;

Kamu mahlûkât u bu uçmak tamu

Her ne kim vardur bu ‘âlemde kamu

(Tz. 132)

³⁰ Kur’ân-ı Kerim, Rahmân 55/ 29.

³¹ Bkz. M.H. D., 258 (G. 83. 3).

İfadeleriyle uçmak (cennet) ve tamu (cehennem)dan söz edilmiştir.

bb. Kevser:

Cennette bulunan kutsal bir su olup cennet ehline sunulacak olan Kevser, cennet ve âb-ı hayât ile birlikte anılır. Sevgilinin dudağı Kevser’e teşbih edilirken dudakların üstünlüğü vurgulanır:

‘Âşık baş ağıdıp ‘arz itme nâsih cenneti
Leblerin sorduk nigârûñ âb-ı kevserden lezîz
(G.17- 4)

cc. Hûrî- Gılmân:

Cennette müminlere hizmet edecek olan kadın ve erkek hizmetçiler olan hûrî ve gılmân bazı beyitlerde sevgiliye teşbih edildiği gibi bazen de sevgilinin tercih edildiği güzel varlıklar olarak anılırlar. Sevgilinin elbisesinin methini meleklerden işiten hûrî ve gılmânlar cennet kıyafetleri olan hulle ve destârlarını kıskançlıkla yırtarlar.

Sevgili dururken âşık hûrî ve gılmânlara meyletmez. Bazı beyitlerde şairin kadın oluşunun da etkisiyle sevgili gılmâna benzetilir.

Yaylañ ile hüsnüñi her kim göre dir şâhâ
Kendisi durur gılmân yaylakı cinân ancak
(G.79-3)

ç. Cehennem:

Nâr, nâr-ı cahîm, nâr-ı dûzah, dûzah ve tamu ifadeleriyle zikrolunan cehennem, kahrın derecesini ifade için kullanılmıştır. Âşık, ma‘şuğun haremîni tavaf ederek ateşin onu yakmamasını temenni eder. Sevgilinin güzelliğinin kurbanı olmayanların yeri

ateştir. Âşık cehennemden korkmaz zira o, aşkın ateşiyle yanmakta; hatta âhının kıvılcımları cehennem ateşini yakmaktadır.

Korkutma beni nâr-ı cahîm ile i nâsih

Âhum şererinden yanar odlara cehennem

(G. 105- 2)

Yine kasidelerde övülenin gücünü ifade için lütfunun cennet, kahrının ise cehennem ateşi olduğu ifade edilir.

Tazarru'-nâme'de ise günahkar yurdu olarak ifade edilen cehennemde yanmamak için şair Allah'a yalvarmakta onun, kullarına zulüm etmeyecek kadar merhametli olduğunu ifade etmektedir.

İtmez iseñ ben güneñ-kâruña sultânum meded

Yanısar nâr-ı cahîmde tâ ebed cânım meded

(Tz. 260)

aa. Zebânî:

Günahkârları cehenneme atmakla görevli melekler olan zebânî divânda iki beyitte geçmekte; ikisinde de benzer ifadeler ile “dest-i zebânî” terkibi şeklinde kullanılmaktadır.

Kurtarıgör Mihrî sen dest-i zebânîden yakañ

Nâr-ı dûzah boynuña mahşerde halhâl olmadın

(Tz. 384)

d. Rûz-ı Elest, Rûz-ı Ezel, Kâlû-Belâ:

Mihrî Hâtun Divânı'nda “rûz-ı ezel, kassâm-ı ezel, ezel, sehm-i belâ ve dâm-ı belâ” şeklinde zikredilen rûz-ı ezel, Kur‘ân’ın bir ayetine³² dayandırılan, Allah’ın “Ben

³² Kur‘ân-ı Kerîm, A‘râf 7/172.

sizin Rabbiniz değil miyim?” sorusuna ruhların “belâ” yani “evet Rabbimizsin” dedikleri yaratılış günüdür.

Rûz-ı ezel, divânda kaderin “cân levhasına” yazıldığı gün olarak ele alınmıştır. Aşkın rûz-ı ezel câmını içen âşık, kıyamete kadar sarhoştur. Sevgilinin cemali âşığın gönlüne ezel günü yazılmıştır:

Tasvîrini cemâlûññ ey âfitâb-ı hüsn

Rûz-ı ezelde yazdı gönül levhine kalem

(K.9- 3)

Sevgili/övlene bu yaratılış gününde zenginlik ve saltanat yazılırken âşığa talihsizlik nasip olmuştur:

Tâli‘uñ yokdur güzellerden i Mihrî çâre ne

Kısmet-i Rûz-ı ezelde saña bu olmuş nasîb

(G. 7-5)

Belâ ifadesi bir beyitte âşığın avlayan zülûf halkası olarak “dâm-ı belâ” terkihi içinde kullanılırken bir beyitte de sevgilinin gamzesi “sehm-i belâ” olarak ifade edilmiştir.

9. Diğer İtikâdî Mefhumlar:

a. Mi‘râç, Sidre:

Mi‘râç, Hz. Peygamberin peygamberliğinin on ikinci gecesinde yani Recep ayının yirmi yedinci gecesine, Cebrail eşliğinde “Burak” a binerek Arş’a çıkması ve orada Allah ile görüşüp yeniden dünyaya inişi hadisesidir.³³ Divânda Mi‘râç’a yol bulmak için mecazî aşkın yudumunun doğruluk ile içilmesi gerektiği ifade edilmiştir.

³³ Bkz. Agah Sırrı Levend, a.g.e., s.128.

Cur'a-i 'aşk-ı mecâzî nûş eyle sıdk ile
Tâ hakikatden yaña yol bulasın Mi'râçlık
(G.77-2)

Peygambere yazılan na'tlardan birinde Hz. Muhammed'in her nefeste yüce göklere çıktığı ve onun için artık "'Arş-ı a'la" ile toprak altının bir olduğu ifade edilir.

Çün kadem basduñ felek farkına ey mahbûb-ı Hak
Leyletü'l-isrâda Hak her hâcetüñ kıldı revâ
(Tz. 108)

Beytinde görüldüğü gibi "leyletü'l-isrâ olarak Mi'râç anılmış, orada Peygamberin, Allah ile görüştüğüne değinilmiştir.

İmd'anuñ nûrdan Burâk'ı hakkıçün
Dergehüñe iştiyâkı hakkıçün
(Tz. 298)

Beytiyle de Mi'râç gecesi Allah'ın dergâhına, nurdan meydana gelmiş Burak ile çıktığı ifade edilmiştir.

Sidre, Cebrâil'in makamıdır. Sidretü'l Müntehâ olarak da anılır. Kur'ân-ı Kerim'de ifade olunan Sidre,³⁴ Mi'râç esnasında Cebrâil'in peygambere eşlik ettiği son nokta olup daha ileri gitmesi yasaktır. Divânda sidre beşeri boyutta ele alınarak sevgilinin boyuna teşbih edilmiş, yine bir cennet ağacı olan Tûba ile birlikte anılmıştır.

Tûbaya meyl itmezin ben sidre hakkı dostum
Müntehâ kaddüñ gibi serv-i bülendim var iken
(G. 128- 2)

³⁴ Andolsun ki, o, onu bir kez daha inişinde gördü; Sidretü'l Müntehâ'nın yanında ki Cennetü'l Me'vâ onun yanındadır. Kur'ân-ı Kerîm, Necm 53/ 13-14-15.

Bir beyitte de “sidre- i ravzañ “ olarak anılarak her muhterem insanın cenneti olduğu ifade edilmiştir.

b. Ölüm, Ölü:

Canı teslim etmek, vefât etmek, merhum olmak, son nefes, mevt, dest-i ecel ve ecel ifadeleriyle bahsedilen ölüm tüm canlıların tadacağı bir deneyim olması itibariyle her şair tarafından mevzubahis edilmiştir. Mihrî, ölümü daha çok, sevgilinin elinden oluşu ve sevgiliden ayrılma yönleriyle ele almıştır. Ölüm sevgilinin uğruna ve onun cevri, cefası sonucudur.

Ölince Mihrî cihânda bu sırrı etme tebâh
Yakañı çâk idüp it gördüğüne derd ile âh
Mezâruñ üzre biten haşr olunca diye giyâh
Figân güzeller elinden ki bî-vefâlardur
(Mr.2-5)

Âşığı, vefasız güzeller öldürür. Ecel erişmeden âşığı sevgilinin incitmeleri öldüreceğı için dostlar ağlayıp rakipler sevinecektir ancak ölse bile âşığın gönlünden sevgilinin aşkı eksilmez. Âşığı korkutan ölüm değildir. O sevgili ve dostları bir daha görememekten korkar.

Değindiğiz hususların dışında bir gazelinde³⁵ kerim olarak andığı birinin ölümünden bahseder:

İrişdük biz de âhir meyyitine
Hele kılduk du‘asın bu kerîmüñ
(G. 81-2)

³⁵ M.H.D., 257-258 (G. 81)

Sitemle dolu bir gazelinde ise şair, hiç doğmamış olmayı ve her nefeste bin azap çekeceğine ölmeyi istemektedir:

Biñ ‘azâb ile geçince bir nefes cânâ yine
Cânı teslîm eyleyüp merhûm olaydum kâşkî
(G. 191-7)

Tazarru‘nâmede ölüm, gerçek boyutuyla ele alınmıştır. Şair, öleceğiz ama ölümü hiç anmadık, işin sonunu düşünmedik şimdi ise ölüm yaklaştı eğer Allah rahmet etmezse son nefeste azap çekeceğiz diyerek tövbe etmekte Allah’a yalvarmakta ve cihanın aldaticılığından, faniliğinden bahsetmektedir.

Çün yakındur çeşmüñüñ ağ u karasından ecel
İmdi ko bu raht u bahtı kâmrânî hiç imiş
(Tz. 370)

Şair her Fırsatta kendine seslenerek ölüp kabre girmeden önce Allah’ı her daim zikretmesi gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca bir beyitte Allah’tan rahmet dilemiştir.

Cümle îmân ehli ile yâ İlâh
Rahmet eyle Mihrî itdükde vefât
(Tz. 215)

Ölüm mefhumuyla birlikte tabut ve kefen de anılır. Sevgilinin boy ve yanağının hevesiyle kim ölürse ona servinin tabut, gülün ise kefen olacağı ifade edilerek boy serviye yanak güle teşbih edilmiştir.

Hakkâ kad ü haddüñüñ kim ölse hevâsında
Tâbût aña serv olup gülden kefen olmuşdur
(G.28-6)

c. Şeytan:

İblîs, dîv olarak da söz edilen şeytan, hemen hemen tüm beyitlerde dini bilginin dışında rakibi ifade etmek maksadıyla kullanılmıştır. Rakip her daim sevgiliyi yoldan çıkarmaya uğraşan şeytandır. Şeytanın sözü gibi rakibin sözü de yalan ve aldatmacadan başka bir şey değildir. Adeta bir gölge gibi sevgilinin aklını çelmek için onun peşindedir.

Müdde'î sözi ile elden çıkardum yâri âh

Her ki şeytâna uyar elbette îmândan çıkar

(G. 39-7)

İfadesinde şair, diğer ifadelerinden farklı olarak şeytanın yani rakibin sevgiliyi değil kendisini yani âşığı yoldan çıkardığını söylenmiştir. Îmân sözüyle de aşk yolunun doğru yol olduğu ve ondan sapanın imandan çıkacağı, yanlış yola gireceği vurgulanmıştır.

Şeytanın mecazî ifadelerle kullanılmasının yanı sıra tevhit içerikli mesnevide ve Tazarru'-nâme'de dini itikada uygun olarak bahsedilmiş, nefse uyulup da şeytanın yoldaşı olunmaması gerektiği vurgulanmıştır.

ç. Deccâl:

*Zuhuru kıyamet alâmetlerinden olan ve âhir zamanda meydana çıkarak insanları idlâl edeceği bildirilen meşhur yalancı*³⁶ olan Deccâl fitneye düşürmesi ve karışıklık çıkarması yönüyle perişan olan zülfe benzetilmiş (bkz. Zülf); bir beyitte de nefis Deccâl'a teşbih edilmiştir.

Leşker-i isyânuñı katl eylegil tevfik ile

Nefûñ iblîsi senüñ 'âlemde Deccâl olmadın

(Tz. 381)

³⁶ Ahmet Talat Onay, Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar, İst., 2004, s.181.

d. Şehîd:

Şehid, “aşk şehidi” olarak ifade edilir. Âşık vefasız sevgiliye sabah rüzgârıyla haber göndererek aşk derdiyle, sevgilinin vefasızlığıyla şehit olduğunu bildirir. Ayrıca bir beyitte aşk şehidinin haşre dek zinde olmasından bahsedilerek şehitlerin ölü sayılamayacağı inancına telmih yapılmıştır.

Ol bî-vefâya billah eyit ey nesîm-i subh

‘Aşkî şehîdi derd ile öldi unutmasun

(G.119-3)

e. Gazâ:

*İslam dinini korumak veya yaymak amacıyla Müslüman olmayanlara karşı yapılan kutsal savaş olan gaza*³⁷ rakip ile ilişkilendirilmiş, rakip bir kâfir olarak tasavvur edilerek katlinin gaza etmekle eş olduğu ifade edilmiştir. Sevgiliye günahsız âşıkları öldürmek yerine kâfir rakibi öldürmesi ve böylece gaza sevabı alması öğütlenir:

‘Âşıklaruñı bî-güneh öldürme dostum

Öldür rakîb-i kâfiri bârî gazâlar it

(G.8- 4)

Bir beyitte ise “öldürülmesi gazadır” deyip âşıkların toplanarak kâfir rakibi taşıdıklarından bahsedilir.³⁸

³⁷ Türkçe Sözlük, TDK., Ank. 2005.

³⁸ M.H.D., 234 (G.37-4)

10. Din ile ilgili mefhumlar:

a. İmân, küfr, kâfir:

Küfr setretme manasındadır.³⁹ Hakikati örtene kâfir denir ve siyah ile tabir olunur. Hakikat ise imandır. Küfrün zıddı olan iman, aydınlık ve açıktır. Bu anlamalarıyla sevgilinin zülfü yüzü örten manasında “küfr-i zülf” olarak kullanıldığı gibi zülfün siyahlığına da işaret edilir.

Dostum ‘arz it cemâlûñ canımız bulsun ferah

Küfr-i zülfiñü görüp îmânımız bulsun ferah

(G. 12- 1)

Cemâl aydınlıktır, parlaktır ve vahdeti sembolize eder. Zülf ise aydınlığı örten karanlık yani kesrettir. Divân şiirinde sıkça tekrarlanan bu mazmuna divânda da rastlarız. Zülf gibi hat da kâfirdir:

Ruhlaruñuñ pertevin setr itmesün kâfir hatuñ

Hey begüm göster cemâlûñ nûrın îmân eyle ‘arz

(G. 68-2)

Ruh, pertev, cemâl, nûr, îmân, kâfir, arz ve setr kelimeleriyle tenasüp yapılarak beyit adeta bu mazmun üzerine işlenmiştir.

Bu ifadelerin yanı sıra, sevgilinin gözünün, âşığın boynuna “zünnâr-ı zülf” bağladığı ve kâfirin imana kastettiği; sevgilinin dudaklarını görünce kâfir ve Müslümanların imrendiği; âşık, sevgilinin cevriyi çekerken münafık olan rakibin safa sürdüğü, buna rağmen dostlar kendisini unutsa dahi âşığın ihlâs ile imanı üzre duracağı beyitlerde yer alan ifadelerdir.

³⁹ Ahmet Talat Onay, a.g.e., s. 331.

11. İbâdet ile ilgili Mefhumlar

a. Namaz ile ilgili hususlar:

Namaz, kible ve secdegâh ile birlikte verilmiş sücûd ve secde ibareleriyle anılmıştır. Alt başlıklar halinde verdiğimiz bu unsurlar içinde anıldığı için değinmeden geçiyoruz.

aa. Mihrâb, kible, câmi‘, secdegâh:

Sevginin bulunduğu yer âşğın kiblesi, kaşları ise şekil itibariyle mihrâbıdır.

‘Asitânuña nice yüz sürmesün leyl ü nehâr

Ehl-i ‘aşkuñ secde-gâhı kiblesi ol bâbdur

(G. 50- 2)

Gece ve gündüz yüz sürmek ile namazdan söz edilir. Aşk ehlinin kiblesi sevgilinin eşiğidir.

Yine bir beyitte Sevgilinin kaş mihrabı olmadan ehl-i aşkın secde etmeyeceğini bu nedenle ehl-i islama yazık olmaması için secdegâh olan sevgilinin gelmesi istenir.

Bu maddeyi en güzel özetleyen beyit şu olsa gerektir:

Mushafında hüsnüñ cânâ hatuñ i ‘râbdur

Sûretüñ ‘uşşâka câmi‘ kaşlaruñ mihrâbdur

(G.50- 1)

b. Oruç ve ilgili unsurlar:

Divânda, oruç ibadetinden pek bahsedilmemekle birlikte bayram vesilesiyle yazılan kasidelerde övülene dua amacıyla kullanılmıştır. Beyitlerde savm ve sıyam olarak ifade edilir:

Oldukça ‘îd ü savm u salât u berât u kadr

Olsun kapuñda ey şeh-i devrân saltanat

(K.7-14)

Oruç görüldüğü üzere namaz, bayram, Berât ve Kadir geceleri ile birlikte zikredilmiştir. Ayrıca bayram ve oruç ayı vesilesiyle Şehzâde Ahmed’e yazılan bir kasidede şair, dileklerini bildirir.⁴⁰

c. Hac ve ilgili unsurlar:

aa. Hac:

İslam dininin beş şartından biri olan hac, özellikle Ka‘be ile ilgili beyitlerde yer almaktadır. Bu beyitlerin haricinde;

Ka‘be yüzinde nûrî görüp didi Ahmed’e

Müzdüñe virelüm salavâtı Muhammed’e

(G. 168- 1)

Beytiyle başlayan gazel⁴¹ tamamen hac unsurlarıyla örülmüştür.

Gazelde sevgilinin “hârîm-i kûy”unun Âşıkların gönül makamı; eşiğinin tevhid ehline “Bâb-ı selâm” olmasından bahsedilir ve ardından:

İster gönül ki kûyını her dem tavâf ide

Dîdâr’irer mücâvir olanlar çü Mekke’de

İfadeleriyle sevgilinin mekânının Ka‘be olduğu söylenerek Mekke’de kendilerini ibadete verenlerin sevgiliye erdiği ifade edilir. “Dîdâr”ın Allah’ın cemâli

⁴⁰ M.H.D., 196 (K.7-20)

⁴¹ Bk. M. H. D. 301 (G.168. 1,2,3,4,5,6,7)

olarak kullanılan bir kelime olması dolayısıyla bu beyiti tasavvufî açıdan da değerlendirebiliriz.

Sonraki beyitlerde Merve ve Safa'dan bahsedilerek aşk yolunda doğruluk ile kurbân-ı cân etmekten; âşığın aşk elbisesini kendine ihram edindiğini bu yüzden dünya cübbesiyle cennetin hullesinin gözünde bir olduğundan; sevgilinin Zemzem olan dudağı olmasa âşığın çölde cefa ateşiyle ölmüş olacağı ve en son beyitte de Mîhrî'nin sevgilinin eşiğine yüzünü süreli cennete meyli kalmadığından bahsedilmiştir.

bb. Ka'be:

Ka'be, Allah'ın emriyle Hz. İbrahim'in yaptığı, Müslümanlar için büyük öneme sahip ve Allah'ın yeryüzündeki sembolü olan yüce bir makamdır. Müminlerin yılda bir defa ziyarette bulunup tavaf ettiği Ka'be, divânda oldukça çok yer alır. Genellikle sevgilinin (övülenin) mahallesi, eşiği, yüzü (yanağı), âşığın gönlü için benzetme unsuru olarak ele alınır. Aşk hacıları, sevginin mahallesini terk edemez çünkü aşk ehline sevgilinin yanağı Ka'be'dir.

Kûy-ı yâri bir nefes terk eylemez huccâc-ı aşk

Ehl-i 'aşka ka'bedür yeter ruh-ı cânân ana

(K. 4-14)

Âşık sevgilinin cemâl ka'besinin nurunu görünce maksadına erer ve büyük küçük herkes ve her şey bayram eder. Âşık sevgilinin Ka'be olan mahallesinin etrafında dönen yani tavaf edenlerin ayağı altında toprak olmaya dahi razıdır. Sevgilinin güzellik ka'be'sinde tavaf Fırsatı bulan âşık bin gönül ile canını onun uğruna kurban eder. Nâsih âşığı dilberin eşiğinden men etmemelidir zira Ka'be'ye yüz sürenin nasıl ki günahı kalmazsa sevgilinin eşiğine yüz süren âşık da günahlarından temizlenir.

Çekse zülfini sanem ruhları üstüne n'ola

Yaraşur Ka'benün örtüsü ki ola karalar

(G.25-3)

Bu beyitte önceden değindiğimiz gibi sevgilinin yüzü Ka‘be yani tecellilerin merkezi, vahdet sembolüyken saçlar setretmesi ve karalığıyla Ka‘be örtüsüne teşbih edilmiştir. Ayrıca cahiliye devrinde Ka‘be’de putların bulunuşuna “sanem” ile telmih yapılmıştır.

ç. Zekât:

Durumu uygun olan Müslümanların her sene malının kırkta birini dağıtması olan zekât, divânda “hüsn zekâtı” ifadesiyle yer alır.

Sevgili güzelliğiyle zengin olandır. O, padişah’tır. Âşık ise bendedir, sevgilinin güzelliğinin dilencisidir. Âşık her Fırsatta, kendine yüz vermeyen sevgiliden lûtf ile ihsan etmesini ister ancak sevgili rakibe yüz verdiği halde âşığı görmezden gelir:

Sâ‘illerine vermeye hiç hüsnî zekâtın

Yâdlara kıla lutf ile ihsân ne kolaysuz

(G.55-4)

d. Kurbân:

İslâm’ın şartlarından biri olan kurban “kurb” yani yakın olma, yakın bulunma kökünden gelir. Allah’a yakın olmak için helal olan hayvanların kesilip fakirlere dağıtılması esasına dayanan kurban, yine sevgiliye izafe edilmiş, sevgili uğruna can verme bahsinde sıklıkla söz edilmiştir.

Her cân ki valsı ‘îdine kurbân olur anuñ

Bulur sa‘âdeti vü olur bahtiyâr ‘îd

(K. 15-13)

Kurbân olma ifadesi daha çok hac ibadetiyle birlikte ve “‘îd-i adha” olarak geçen Kurban Bayramı dolayısıyla yazılmış kaside ve gazellerde geçer.

Gerçi ‘îd-i vaslına kurbân idi Mihrî anuñ

Lîk teslîm itdi yâre cânı bayrâm irtesi

(G. 195-6)

e. Berât ve Kadir Geceleri:

*Berât gecesi, Hz. Peygamber Efendimize peygamberliğin bildirildiği Şaban ayının 15; Kadr gecesi, Kur’ân-ı Kerim’in inmeye başladığı Ramazan ayının 27. gecesidir.*⁴² Övülene duâ mahiyetindeki bir beyitte Berât gecesi zikredilir:

Her günlerüñi ‘îd ide Hak her gicen berât

Kapuñda dâyim eyleye Divân saltanat

(K. 7- 20)

Ayrıca oruç bahsinde değindiğimiz gibi⁴³ Kadir ve Berât; oruç, namaz ve bayramla anılarak övülene dua edilmiştir.

f. Günah, Haram, Tevbe

Divânda sıklıkla işlenen günah unsuru, gazellerde âşîğın maşûğa sitemi, Tazarru’-nâme’de ise kulun Rabbine karşı nedameti olarak karşımıza çıkmaktadır.

Âşık, kendisinden yüz çeviren, cevriñi âşîğa ederken ağyâra lütfeden sevgiliye karşı günahının ne olduğunu bilememektedir.

Yoluñda senüñ cânâ bilsem ne günâh itdüm

⁴² M. Nejat Sefercioğlu, Nev’î Divânı’nın Tahlîli, Ank. 2001, s. 44.

⁴³ M.H.D., 195 (K.7-14).

Cevrũñ baña aġyâra lutfuñ neden olmuşdur

(G. 28-5)

Âşık, (gönül) sevgilinin çene çukurunda kalmış günahsız bir mahkûmdur. Onu ancak sevgilinin zülfüne asılmak kurtarır.⁴⁴ Dünyada günah işlemeyen insan yoktur bu yüzden sevgili, günahına bakıp da âřıġı kapısından uzaklaştırmamalıdır. Zira âřıġın sevmekten başka günahı yoktur.

Gerçi kim ‘aşkuñ yolında cürmi çoktur ‘âřıkuñ

Ben seni sevmekten özge yok günâhum gitme gel

(G. 97-3)

Bu ifadelerin yanı sıra belirttiġimiz üzere Tazarru’-nâme’de, günâh (cürm, zünûb) sıklıkla işlenmiş, kulun günahkâr; Rabb’in ise affedici olduġu vurgulanmıştır. Mihrî, günahlarını Kâf daġına teşbih etmiştir:

Günâhum sıgmaya dünyâya düpdüz

Götürmez zerresini Kûh-ı Elburz

(M.2- 25)

Günah ile bimâr olanların derdinin dermanı yalnızca cömertlik kaynaġı Allah’tır. O lütfuyla hayat vermese zinde gönüller suç ve günahlarla ölüye dönüşür. Tazarru’-nâme’de bulanan na’tte peygamber, suç hastalıġının tabibi olarak ifade edilmiştir.

Cürmümi bildüm řefâ‘at kıl baña

Yâ Resûllallâh sığındum uř saña

(Tz. 93)

⁴⁴ M. H. D., 234 (G. 39-3)

Tevbe ve istiğfâr, gazel ve kasidelerde anılmamakla birlikte mesnevi ve Tazarru'-nâme'de cürm ve günahın karşılığı olarak işlenmiş, günahlar için af dilenmiştir. Şair kendisini ne kadar günahkâr hissetse de ümitsiz değildir.

Ger taglarca eylerseñ günâh

Tevbe kılsañ 'afv ider anı İlâh

(M.1-22)

Haram ve helal ibareleri sevgili için kullanılmış, yârin kendisiyle vuslatı haram etmesine mukabil âşığın, kanını sevgilinin kan içici gözlerine helal ettiği ifade edilmiştir:

Çeşmi baña vaslını harâm eyledi yârûñ

Ben kanı helâl itdüm o hûn-hâra nedendür

(G. 27-3)

II. TASAVVUF

Mihri Hâtun'da tasavvuf; bazı tasavvufî ifadeler, mefhumlar ve inanışlar şeklinde görülmektedir.

“Osmanlı şairlerinin hemen hepsi ya sufi (mutasavvıf)dır ya da sufilerin dilini kullanan kişilerdir⁴⁵.” Mihri Hâtun da sufi dilini az da olsa kullanan bir şairdir. O, tasavvufu amaç olarak değil; araç olarak beyitlerinde kullanmıştır.

Terk-i dil ü cân itmeyicek dost yolında

Ey Mihri nice tâlib-i cânânelerüz biz

(G. 61- 9)

⁴⁵ E.J.W. Gibb, a.g.e., s. 44.

İfadesiyle şair, Allah aşkı uğruna dünyevîlikten vazgeçmeyi bir mutasavvıf edasıyla salık verirken,

Cur'a-i 'aşk-ı mecâzî nûş eyle sıdk ile

Tâ hakikatden yaña yol bulasın Mi'râçlık

(G.77- 2)

İfadesiyle de ilahî aşka ulaşmanın ilk merhalesinin mecazî aşk olduğunu ifade etmiştir. Divânda bu şekilde tasavvufî ifadelere rastlanmakla birlikte şair, tasavvufun derin ve muğlâk tefekkür boyutuna girememiştir.

1. Âşık (ehl-i 'aşk, âşık-ı sâdık)

Mihri Hâtun'da tasavvufî boyutuyla âşık, bir "sırr-ı ilâhî" olan aşk ateşine yancı pervanelerdir ki bu ateşe kanat yakmayanın bir değeri yoktur. Aşkın kadehinden "rûz-ı ezel"de içmiş ve bu aşk ile kıyamete kadar sarhoştur. Âşık için mühim olan sevgilinin eşiğidir ki bu eşik onun için " hubbû'l-vatan"dır. Âşık, sevgilinin hasretiyle şem' gibi yanmakta ve aşk ehli de pervane gibi onun ışığından faydalanmak istemektedir. Âşıklar, aşk meydanına ihlâs ile girmiş merdanelerdir:

Meydânına 'aşkuñ bugün ihlâs ile girdük

Baş oynayıcı bir nice merdânelerüz biz

(G. 61-6)

Halvet-hânedede oturan zâhid'in riyakârlığına karşın kendisine "künc-i gam"ı yer edinmiş riyasız âşık daha değerlidir:

Halvetüñde zâhidâ 'ayb itme ehl-i 'aşka sen

Künc-i gamda 'âşkuñ da bî-riyâsı özgedür

(G. 31-4)

Âşık ve zâhid çatışmasına sık rastladığımız divânda âşık, “dîdâr” olan mutlak güzelliği amaç edinirken; cennet hûrilerini, zahide bırakır:

Zahidâ saña behişt Mihrî’ye dîdâr gerek

Añâ mahbûbı yeter saña cinânuñ hûrisin

(G. 126-7)

2. Dünyâ (cihân, dehr)

Bâğ-ı cihân, Rûy-ı cihân, dâr-ı cihân, rûy-ı zemîn, dehr olarak ifade edilen cihan, gazellerde sevgilinin bulunduğu yer olması, sevgilinin ziyâsıyla aydınlanması yönüyle ele alınmıştır:

Virse ziyâ camâli cihâna ‘aceb midür

Ol dilberüñ ki hüsni cihan enveri geçer

(G.40-3)

Sevgili gidince âşık için cihan karanlık ve anlamsız bir yer olur. Felek dehrin eliyle âşığa her daim agu içirir.

Bu ifadelerinin yanında divânda özellikle Tazarru’nâme’de cihan hep faniliği, kimseye kalmayışı ile ele alınmış; dünya bir misâfirhaneye, iki kapılı bir eve benzetilmiştir:

Bu fenâ ‘âlem durur gelen geçer

Bir müsâfir-hânedür konan göçer

(Tz. 344)

Sen gerekse bu cihânda biñ yaşı

İki kapılı bir evdür ey paşı

(Tz. 345)

Gelen âhir gâfil iken bî-haber

Birine girer birisinden çıkar

(Tz. 346)

Nice gelenler bu âlem benim derken can vermiştir. Dünya kimseye, hatta Sultan Süleymân'a dahi kalmamıştır. Her gelen âhirinde göçüp gider. Cihân çoğuna taht u baht vermişse de sonunda hepsini "tahta taht"a yani tabuta yatırmıştır. Kimine saltanat vermiş sonra tahtında iken başlarını ayaklarına düşürüvermiştir.

Dünya bî-bekâdır. Kâmil olan kararsız ve geçici olana aldanıp da ondan vefa ummaz. Âkil olan dünya kendisinden el etek çekmeden onu terk edendir:

Çünkü bildüñ ey gönül dünyâ-yı fânî hîç imiş

Ol seni terk itmeden terk it sen anı hîç imiş

(Tz. 366)

Ancak yalnız dünyadan değil, onun gibi bî-vefâ olan dünya dostlarını da terk etmek gerekir:

‘Âkil iseñ sen bu dünyâ dostlarından çek elüñ

Dünye gibi bî-vefâdur bâri bir yararın ög

(Tz. 173)

Şair, tüm bu geçiciliğinin yanında cihanda kalıcı olanın; ilim, namaz ve oruç olduğunu ifade eder:

Şöyle taşhîs eyledüm Mîhrî cihânûñ lezzeti
‘İlm ile savm u salât imiş kalanı hîç imiş
(Tz. 372)

3. Tarikatlar ve İlgili Mefhumlar

a. Mevlevî ve sema‘

Mevlevî kelimesine sadece bir beyitte rastlarız. Bu beyitte meclis içre çalgı eşliğinde raks eden Mevlevî’den ve ona çalgıcılık yapan Zühre’den (Bkz. Tabiat ve Eşya bölümü) bahsedilir:

Zühre çengin çala çarh içre yara çar-pâresin
Meclis-i hâs içre raks urursa şâhâ Mevlevî
(G. 196-5)

b. Dervîş

Mîhrî Hâtun Divânı’nda dervîş, zenginlik ve lütuf sahibi olan sevgilinin güzelliğinden niyâz eden fakir kimsedir:

Gelmişem hüsnüñ zekâtından ki şey‘-lillâh idem
Sanma bu dervîşi cânâ nâna gelmişlerdenüz
(G.64-5)

Dervîşler dünya hayatından el etek çekmiş kimselerdir. Onlar için “dîdâr” amaçtır. *O, feragat köşesinde, kanaat hazinesini bulan kişi olarak ele alınır. Bu bakımdan âşığa çok benzer.*⁴⁶ Dünya nimetlerine sırtını dönen dervîşlerin duasının kabul olduğu inancı vardır ve halk dualarını alıp karşılığında dervîşlerin ihtiyaçlarını

⁴⁶ İskender Pala, Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü., İst. 2007, s. 112.

karşılar. Verdiğimiz beyitte de bu hale telmih vardır. Derviş olan âşık, ekmek için değil sevgilinin güzelliğinden nasiplenmek için kapıya gelmiştir.

Dervişler kaba ve keçeden başka bir şey giymezler. Bu, tecridin bir göstergesidir. Divânda “nemed” redifli gazelde şair, bir derviş edasıyla gam köşesinde tek yoldaşı, hem-demi olarak keçeden bahsetmiştir:

Künc-i ğam vîrânesinde şimdi yârümdür nemed

Sâye-bânum mahremüm ‘âlemde varumdur nemed

(G. 16-1)

Dervişler dünyaya önem vermedikleri için zahiren bir kul görünümünde olsalar dahi manevi boyutta sultan mertebesinde oluşlarıyla da mevzubahis edilmiş, şair ve âlim Hâtemî’ye söylendiği sanılan gazelinde Hâtemî’nin şiiri bu sultan-derviş tezadıyla övülmüştür:

Görinmiş halka hod sûretde dervîş

Velîkin ma‘nide sultân imiş bu

(G.140-3)

Derviş kelimesi iki beyitte “dil-i derviş” terkihiyle kullanılmış, birinde şah olan sevgiliden vuslat hediyesi istenirken diğerinde padişah olan sevgilinin, güzellik bağıını seyreden gönül dervişine göz hakkı olarak çene elmasından arz etmesi istenmiştir.⁴⁷

c. Dergâh, Halvet-hâne

Dergâh (dergeh) ifadesi, sevgilinin bulunduğu yer olarak mevzubahis edilmiştir. Sevgili, şâh, padişâh olarak tasavvur edildiği için dergah da padişah eşiği olarak ele alınmıştır. Âşık, şeh olan sevgilinin dergâhında onun itleriyle dahi hem-dem olmaya razıdır. Onun eşiği aşk bimârına dâr-ı şifâdır.⁴⁸

⁴⁷ M.H.D., 251(G. 68-4)

⁴⁸ Bu ifadeler tasavvuf ile ilgili olmadığından dolayı kısaca geçiyor ve örneklemiyoruz.

Dergâh mefhumu Tazarru’-nâme’de Allah’ın makamı olarak ele alınmıştır. Bu dergâh derd ehlinin dermanıdır, asilerin ümit kapısıdır:

Mihrî ‘âsiyem bir rû-siyâh

Dergehüñe var ümîdüm yâ İlâh

(M.1- 24)

Tekke manasındaki “hân-kah” ise zâhid ve şeyhlerin mekanı olarak tasavvur edilmiş ve bu kaba sofulara çatan beyitlerde kullanılmıştır:

Var hân-kahı bekle riyâ ile sen ey şeyh

Sâbit-kademüz sâkîn-i mey-hânelerüz biz

(G. 61-3)

Daha önce bahsettiğimiz (bkz. Derviş bahsi) “nemed” redifli keçenin mevzubahis edildiği gazelde de keçenin şair veya dervişi “hâne-i halvet-geh”inde kışın soğğundan koruyan sıcak ateş olduğundan bahsedilmiştir.⁴⁹

4. Fenâ, Bekâ

Tasavvufî boyutuyla kendi varlığının Hak’ın varlığında yok edilmesi olan fenâ ve zıddı olan bekâ, divânda bu boyutundan çok cihanın geçiciliği yönüyle ele alınmış, bu devranın bakî olmadığından “devr-i hüsn” veya “devr-i gül”ü hoş geçirmek gerektiğinden bahsedilmiştir:

‘Ömr bir anda geçer devr-i gül eyyâmı dahi

Bâkî kalmaz bu zaman bâri geçür ânlarla

(G. 153- 7)

⁴⁹ M.H.D., 223 (G. 16-4)

Bu âlem fânidir. Öyleyse itibar etmemelidir. Övülecekse fenâ âleminin güzelleri değil bekâ mülkünün güzelleri övülmelidir. Tüm bu âlemin fâniliğine karşın tek bâkî Allah'tır:

Dergehüñ derd ehlinüñ dermânıdır

Bâki sensin cümle 'âlem fânidür

(Tz. 28)

5. Ârif, İrfân

Bilme, biliş, kavrayış. Tasavvufta bâtınî, ledünnî ve ilâhî bilgi ⁵⁰ olarak tanımlanan irfân, medresede öğrenilen bir bir bilgi değildir. Ona ancak aşk yoluyla ve gönülle, Allah'ın bir lütfu olarak sahip olunabilir. Bir sır-ı ilâhî olan aşk da ancak ârife kapılarını açar. Cahilden aşk irfânı gizlidir:

'Aşk bir sır-ı İlâhîdür ne bilsün mübtedî

Hamdülillâh Mihrî câhilden bu 'irfân gizlüdür

(G.42-10)

Bu beyitte "Mihrî, çok şükür ki cahilden bu irfân gizlidir" ifadesi anlaşılabilir gibi bu ilmin Mihrî'den de gizli olduğu anlamı da çıkarılabilir.

İrfân, bir beyitte "hırka-i 'irfân" olarak ifade edilmiş, eğer ebediyen muhtaçlık görmemek istiyorsa zâhidin irfân hırkasını başına taç etmesi gerektiğinden bahsedilmiştir.

İrfân sahibine ârif denir. *Allah'ın varlığını idrak ederek gerçek olmayan varlıklardan geçip Tanrı varlığı ile var olan kişi*⁵¹ olarak tanımlayabileceğimiz ârif, her şeyin aslına vakıf oluşu anlayış kabiliyetiyle ele alınmıştır. Ârif için çok söz lazım değildir. Onun için bir harf dahi yeterlidir:

⁵⁰ İskender Pala, a.g.e., s. 234.

⁵¹ İskender Pala, a.g.e., s. 25-26.

‘Ârife bir harf besdür hîç tatvîl eyleme

Tâli‘uñ yokdur güzellerden i Mihrî sözi kes

(G. 65-5)

Kendisinde bir buse almak isteyen âşîğa sevgili, ârif olmasını, ârif katında lutf u ihsan gizli olduğunu salık verir:

Âşîkâre bûse cerr itdüm lebinden didi yâr

‘Ârif ol ‘ârif katında lutf u ihsân gizlidür

(G. 41-9)

Bu ifadelerin yanında birkaç beyitte ârif olanın fırsatı kaçırmaması, zaman geçmeden mey-i câm içerek yâr ile seyran etmesi gerektiğinden bahsedilmiştir. Ârif olan aşkın mesti olup yakayı çâk etmeli zülf-i perîşânlar ile hem-dem olmalıdır. Ayrıca bir beyitte⁵² Ârif olanının, dervîş palasını, emîrin atlasına yeğ tutması gerektiğinden bahsedilmiştir.

6. Rind

Divânda genellikle şarap ve harabat kelimeleriyle kullanılan rind, laubalî ve mest oluşuyla ifade edilmiştir. Diğer divân şairlerinde de olduğu gibi Mihrî de kendini rind olarak addetmiş, her Fırsatta kaba sofulara çatmış, onların riya ile tekkeleri beklemesine karşın meyhane sâkînlerinin “sâbit kadem” olduğundan bahsetmiştir.

Zahirî boyutuyla değerlendirilen rindler, halk ve dini zahiri boyutuyla yaşayan sofular tarafından kınanırlar. Ancak rind bunlara kulak asmaz çünkü o, dünyadan bir dervîş edasıyla geçmiş aşk şarabıyla sarhoş olmuştur.

⁵² M. H. D., 256 (G. 77-7).

Rüsvâlîğımız halk-ı cihân bildi ne ğam çün

Gûş eylemezüz nâsihi rindânelerüz biz

(G. 61- 5)

Rind, “tan” taşlarına asla kulak asmaz. O ğâh rüsvâ vü harâbat olup ‘âlemi gezer; ğâh gece gündüz şeh-i devrânlar ile yeniden dirilir. Aşk şarabıyla mest olan rinderde âr yoktur. “*Şüphesiz buradaki “âr” kelimesi “benlik” mukâbili olarak kullanılmıştır.*⁵³”

Mest-i met-i ‘aşk ol yüri ‘âlemde i Mîhrî

Pes rind ü harâbât olana ‘âr gerekmez

(G. 60-7)

7. Zâhid, Sûfî, Vâiz, Şeyh, Nâsih, Moñla:

Her biri ayrı tipler olsa da bir başlıkta topladığımız bu mefhumlar divânda hep aynı özellik ve ifadelerle belirtilmiş, âşığı, sevgilinin mahallesinden men eden, aşka karşı olan ve kitabî bilgi ile dini yaşayıp gönle itibar etmeyen kişiler olarak ifade edilmiştir.

Divânda en çok işlenen unsur olan zahid, âşığın zıddı olarak karşımıza çıkar. Riyakârdır zira âşığı her daim kınar ancak ne vakit bir güzel görse onun uğruna âşıktan önce can verir. Sonra da bunu inkâr eder:

Kanda bir hûbî görürse bizden artuk cân virür

‘Ârifâne zevk idüp zâhid riâyâ göstermesün

(G. 118-4)

Zâhid, her işin dış kabuğunda takılı kalan, gönül kapılarını açamayan insandır. Ancak şair bu kapıların mey ile açıldığından bahsederek zâhidi bu yola çağırır:

⁵³ Mehmet Çavuşoğlu, a.g.e., s. 49.

Yüri bezm-i harâbâta iñen ta‘n eyleme zâhid
Sen özüñi kayur halkuñ günâhın ağlama zâhid
Günâhı kimsenüñ senden sorılmaz söyleme zâhid
Şarâb-ı la‘l-i dilberden beni men‘ eyleme zâhid
Saña ne her kişi her ne iderse kendü cânına

(Th. 2)

Sıkça söz edilen tiplerden biri de “nâsih”dir. Nâsih, âşığa verdiği öğütlerle mevzubahis edilir. Nâsih, boşuna âşığın başını ağrıtırıp da cennet ve cehennemi anlatır. Cennetin hurisinden, gılmanından geçen âşık için yâr dudağı kevserden leziz, bulunduğu yer cennetten âlâdır. Cehennem ise zaten âşığın âhının kıvılcımlarıyla yanar. Bu yüzden nâsih’in âşığı cehennem ateşiyle korkutması abestir.⁵⁴

Nâsih sevgilinin eşiğinden âşığı men etmemelidir çünkü Ka‘be’ye yüz sürenin nasıl ki günahı kalmazsa yârin eşiğine yüz süren âşık da günahlardan temizlenir.

Âsitânından beni men‘ itme nâsih dilberüñ
Ka‘beye yüz süricek kalmaz günâhı kimsenüñ
(G. 80- 3)

Diğer tiplerle hemen hemen aynı özellikler dahilinde söz konusu edilen şeyh, riyâ ile tekkeyi beklemesi ve âşığa verdiği yârdan vazgeçme telkiniyle ele alınmıştır. Seyh varsın riya ile tekkeyi beklesin. Âşık meyhane sâkîni olarak sözünün eridir. Güzellerin gamzelerinden gafil olmamalıdır zira onlar bir bakış ile bin şeyhi yoldan çıkarmıştır. Gönül şeyhin telkiniyle şifâ bulmaz. O ölünce dahi sevgisini içinde taşır:

⁵⁴ M. H. D., 269 (G. 105-2)

Ölince çünkü el çekmez gönül dildâr Mihrînden

Şifâ virmez bañâ hergiz senûñ ey şeyh telkînûñ

(G. 89- 4)

Şimdiye kadar ifade ettiğimiz tiplerin yanında moñla kelimesi bir beyitte anılmış, bir diğesinde bî-güneh âşıkları zulm ile öldürmek isteyen kan dökücü gözün hacâclık yaptığından ve bir beyitte de öğüdünü tutmamanın pişmanlığıyla va'izden bahsedilmiştir.

8. Nefs

Gazel ve kasidelerde pek rastlamadığımız sadece bir beyitte:

Nice bir nâ-hak yere kanlar dökersin zulm ile

Var ise 'akluñ gel eyle nefsüñe Haccâclık

(G. 77-5)

İfadesinde gördüğümüz nefs, Tazarru'-nâme'de sıklıkla irdelenmiş, nefsin terbiye edilmesi gerektiğinden, nefse uyanın sonunda zelil olup hor görüleceğinden, kalbi, nefsin vesveselerinden arındırmak lazım geldiğinden bahsedilmiştir:

Kalbüñi igvâyâ virme nefsüñüñ vesvâsile

Koma dil âyinesini kim kala ol pâs ile

(Tz. 50)

Nefs, kalp âyinesini paslandırır. Nefs ile her nefes zıt olunmazsa ömür boşa geçmiş demektir. Nefsin iblisini yok etmek için kalpte Allah korkusu olmalıdır. Nefs iblisi sonunda Deccâl'e dönüşmeden isyan askerini tevfiğ ile katletmek gerekir vs.

Bu ifadelerin yanında nefs-i emmâre ve nefs-i şûm olarak zikredilen nefse uyup dertlere müptela olunduğundan bahsedilmiş. Bir beyitte de nefs kerkes(akbaba) olarak ifade edilmiştir:

Çünkü toymaz cîfe-i murdâra nefsüñ kekresi
Tut dilüñ imdi yeter bu dünyenüñ murdârın öğ
(Tz. 180)

9. Lâ İlâ

*Kelime-i Şehadet: Lâ İlâhe İllâllah iki kısımdır. **Lâ ilâhe**, İlâh yoktur kısmına **nefy** “ortadan kaldırmak, yok etmek” ikinci kısım olan **illallah** kısmana ise **ispat** derler. İllâllah, ancak Allah vardır demektir. Bu suretle hakiki Kelime-i Şehadet, kendi varlığını ortadan kaldırmakla gayesine erişmiş olur.⁵⁵*

Şair, Kelime-i Şehadet’i biri kaside şeklinde diğerleri Tazarru’-nâme içinde bulunan üç tevhid’de zikretmiştir. Şehadet, kudretiyle can levhasına “bismillah” yazmış, yüksek iradesiyle doğru yolu göstermiş, şöhreti ile iki âlemi doldurmuştur. *Lâ İlâhe İllâllah* zikri aşk ehli gönülleri şereflendirir, hasta gönüllere sıhhat verir. Kıyamet günü yalnız onun davulu vurulacaktır. Gönlü aydınlatır ve can ile gönle bilinmezlerin anahtarını verir. Nimetinin rahmet sofrası halkı doyurur. Tevhid ehlinin devlet tacıdır vs.

Cümle eşyânuñ kamu tevhîdi illallâhdur
Cümle mahlûkuñ kamu maksûdı illallâhdur
Cümle mevcûduñ kamu mescûdı illallâhdur
Na‘ra-i yâ hû ile her demde illallâh di
(Tz. 42-43)

⁵⁵ Ali Nihat Tarlan, a.g.e., s. 19.

İKİNCİ BÖLÜM

CEMİYET

I. ŞAHISLAR

1. Tarihi Şahsiyetler

a. Hükümdarlar, şehzâdeler ve vezirler ¹

Mihrî Hâtun Divânı'nda Osmanlı padişahlarından, Sultan II. Bayezid; şehzâdelerden, Şehzâde Ahmed ve Şehzâde Süleymân ve vezir olarak ise Ali Paşa'nın adları zikredilmektedir.

1447-1512 yılları arasında yaşayan II. Bâyezîd 1481 yılına kadar Amasya'da şehzâde olarak valilik yapmıştır. Kendisi de bir şair olan ve “Adlî ” mahlasıyla şiirler yazan bu sanatçı dostu Şehzâde'nin valiliğinin son döneminde oluşan edebi muhite Mihrî Hâtun da dahil olmuştur. ²

İsmail E. Erünsal'ın “ I. Bâyezîd Devrine Ait Bir İn'âmât Defteri”³ adlı makalesinde Mihrî'nin, Divânı'nın bir nüshasını padişahlığı sırasında II. Bâyezîd'e gönderdiği belirtilmiş, divânını gönderdiği ve ona ithafen iki kaside (2. ve 3. kasideler) yazdığı belirtilmiştir.

Mehmet Arslan, Erünsal'ın makalesine dayanarak iki kasidenin de II. Bayezid sultan olduktan sonra yazılıp gönderildiğini ifade etmiştir. ⁴ Bu kasidelerden 23 beyitli “saltanat” redifli gazelin ilk harfleri alt alta okunduğunda “Sultân Bâyezîd Edâmallahu Ömrehu” ifadesi çıkmakta ve iki gazelde de devletin devrinde zamanın ferah bulduğu, saltanatın ona rûz-ı ezelde kısmet olduğu, nâm ve şöhratinin cihana yayıldığı, eşliğinde bulunan Âb-ı hayat için Hızır ve İskender'in onun kapısına yüz sürdüğü, ayın bile onun yüzünden ışık alıp parladığı vb. ifadelerle sultan övülmektedir.

¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Arslan, Mihrî Hâtun Divânı, Ank. 2007 s. 99-103

² Haluk İpekten, Divân Edebiyatında Edebi Muhitler, İst. 1996, s. 171-178.

³ İsmail E. Erünsal: “Türk Edebiyatı Tarihi'nin Arşiv Kaynakları I: II. Bâyezîd Devrine Ait Bir İn'âmât Defteri”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi, s.10-11, İstanbul 1981.

⁴ Mehmet Arslan, a.g.e, s.102

Kimdür ol hâkân-ı a'zam ya'ni Sultân Bâyezîd

Haşre dek bulsun cihân rûyında 'ömr-i bî-hîsâb

(K.3-20)

İfadeleriyle sultana dualar edilmektedir.

Sultan Bâyezîd'in hayatta kalan üç oğlundan en büyüğü olan Şehzâde Ahmed, divânda en çok adı geçen şehzâde olup adına on kaside söylenmiştir ki divânda toplam on yedi kaside olduğunu göz önüne alınca adının sıklıkla anıldığı görülmektedir.

Mîhri, Şehzade Ahmed'e sadece kaside yazmamış muhtevalarından anlaşıldığı üzere 147, 168 ve 196. gazelleri de ona ithafen kaleme almıştır. Divânda bulunan tek Tercî'i- Bend de bu Şehzâdeye sunulmuştur. *Babası Sultan Bâyezîd'e de kasideler sunan Mîhri'nin Şehzâde Ahmed'e sunduğu kasidelerde daha samimi, daha yakın, daha teklifsiz hatta daha pervasız bir dil kullanıldığı göze çarpmaktadır.*⁵

Şehzâdeye yazılan her şiir bir sevgiliye yazılmış izlenimi vermekte ve Şehzâde klasik divân şiirinin güzellik hususiyetleriyle övülmektedir.

Sen kaşı keman gamzesi oh çeşmi harâmî

Bir tir ile kıldı dil ü cân mülkini yağmâ

(K.5-27)

Yazılan kasidelerin büyük çoğunluğu bayram dolayısıyla şehzadeye sunulmuştur.

‘İdüñ mübârek olsun eyâ husrev- i zamân

İkbâl ü devletüñ günine irmesün elem

(K.9-16)

⁵ Mehmet, Arslan, a.g.e, s.104

Adına söylenen gazellerden biri (147. gazel) Şehzâdenin sakalı (hatt) için söylenmiş ve bir âşık diliyle yazılmış diğeri (168. gazel) Ahmed ismi üzerinden Peygambere telmihler yapılarak hac farızasını (bkz. Din ve Tasavvuf bölümü) anlatan kelimelerle işlenmiş, bir diğeri gazelde (196. gazel) ise açıkça isim verilmemekle birlikte gönül viranının imaretini yapması yönüyle yardım istenmiştir.

Mihrî Hatûn son dönemlerinde Şehzâde Ahmed'in oğlu olan Şehzâde Süleymân'ın da meclislerinde bulunmuş Şehzâde Ahmed'e yazdığı samimi ifadelerin benzerleriyle övdüğü Şehzâde adına üç kaside (14, 15, 16. kasideler) söylemiştir.

Güneş hüsnüñ kamer alnuñ görelden oldı ser-gerdân

Müjeñ sehm okudur bildi kaşuñ çarhuñ kemânıdur

(K.14-3)

Divânda Şehzâde adına üç gazel bulunmaktadır. *Bunlardan 79. gazel muvaşşah (akrostis) bir gazeldir. Altı beyitlik bu gazelin her beytinin ilk harfleri yukarıdan aşağıya doğru okununca “ Süleymân” ismi çıkmaktadır.*⁶ Bu gazelde Şehzâde Süleymân'ın güzelliği ve Mihrî'nin ona karşı duyduğu sevgi anlatılmaktadır.

Meylüm sañadur hânum kurbân yoluña cânım

Gerçeği sözüümüñ bu gayrısı yalan ancak

(G.79-4)

Şehzâde adına yazılan gazellerden biri de 150. gazel olup Eğribük denen yerde Şehzâdenin köşkünde yapılan musiki meclisi anlatılmaktadır.

Ol Süleymân-ı zamânuñ meclis-i hâsında hoş

Zülfî ‘anber hûb-rûlar hidmet ider nâz ile

(G.150-4)

⁶ Mehmet, Arslan, a.g.e, s.111

Şehzâde Süleymân adına yazılan bir diğer gazelde de (209. gazel) elif harfi kullanılmamış ve bu yüzden “Süleymân” kelimesi muammâ şeklinde verilmiştir:

Taksan bir ile yüzi ‘adetde lakab çıkar

‘Akluñ yeterse kim idüğün bil bu serveri

(G.205-6)

Buradaki “191” sayısı ebced hesabına göre “Süleymân” ismini vermektedir.⁷

Divânda Şehzâdelerin yanında II. Bâyezîd’in sadrazamlığını yapmış olan Ali Paşa’dan bahsedilmiş ve divânda 51 beyitlik 2. mesnevi ona ithafen yazılmıştır. Mesnevî tarzında yazılmasına rağmen “Kaside-i Ali Paşa” başlığını taşıyan bu manzume kaside-mesnevi yapısı gösteren ilginç bir yapıya sahiptir. Manzumede Ali Paşa’dan, padişah ile aralarında aracılık yapması istenmiş, yardım dilenmiştir:

Benüm hâlümi Sultânuma’arz it

Size vâcib olupdur belki farz it

(M.2-21)

Ki zîrâ kalmışumdur çâr u nâ-çâr

Benüm hâlümden it şâhı haber-dâr

(M.2-29)

⁷ Mehmet, Arslan, a.g.e, s.112

b. Şairler, Âlimler ve Diğer Şahsiyetler:

aa. Sinan Paşazâde İskender Çelebi

Mihrî Hâtun'un hayatını verirken andığımız önemli isimlerden biri olan İskender Çelebi'ye; Âşık Çelebî, Latîfî, Gelibolulu Âlî, Kınalızâde, Mehmed Zihnî ve daha bir çok kaynakta Mihrî Hâtun münasebetiyle rastlarız.

Mihrî'nin hayatında önemli yer tutan iki erkekten (diğeri Hâtemî'dir) biri olan İskender Çelebi'nin Fatih Sultan Mehmed'in hocası ve veziri olan Sinan Paşa'nın oğlu olduğu ve diğer şair, bilim adamı ve sanatkârlarla birlikte Şehzade Ahmed'in meclisinde bulunduğu sanılmaktadır.⁸

Divânda İskender adı tarihi-efsanevi bir hükümdar olan İskender'le tevriyeli bir şekilde kullanılmakla beraber, kaynaklar bu şiirlerin İskender Çelebi'ye yazıldığı konusunda hemfikirdir.

Hâbdan açdum gözüüm nâ-gâh kaldurdum seri

Karşuda gördüm turur bir mâh-rûy-ı dilberi

(G.189-1)

İrdi çün âb-ı hayâta Mihrî ölmez haşre dek

Gördi çün zulmet şebinde ol 'ayân iskender'i

(G.189- 5)

Yine adının geçtiği bir gazelde Mihrî'nin kurban bayramı günü at üzerinde gördüğü “iki sîmîn-beden” olarak bahsettiği kişiler zikrediliyor ki, bunlardan biri Haydar Şah; diğeri İskender'dir:

⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet, Arslan, a.g.e, s.117

Biri İskender-i devrân birisi Haydar Şâh
Tîğ-ı kahrına bularuñ döye mi burc u beden
(G.123- 2)

İskender’e yazılmış şiirlerden biri de 8. murabbadır.

Bir zamân Şehr-i Amâsiyye’de İskender idüñ
Hızr- veş âb-ı hayât isteyene rehber idüñ
Hûblar içre sanemâ sen dahi bir server idüñ
Yüri şâhum yüri ısmarladum Allâh’a seni
(Mr.8-2)

Bu murabbada İskender’in bir göreve gönderildiğini sezdireni ifadeler bulunmaktadır ve bu şiir samimi bir özlem, gideni dualarla uğurlama ve ayrılık temiiyle yazılmış yaşanmışlık hissi veren nadir şiirlerdendir.

bb. Hâtemî:

Mihri Divânı’nda adı geçen şahsiyetlerden biri de Hâtemî’dir. Asıl adı Müeyyed-zâde Abdurrahman Çelebi olan Hâtemî, II. Bayezid’in sohbet arkadaşı ve döneminin bilinen şair ve âlimlerindendir.

İlmi eserleri ve üç dilde (Arapça- Farsça- Türkçe) şiirleri olan Hâtemî’nin Mihri Hatûn’la münasebeti özellikle Âşık Çelebi’nin belirttiği aşk macerası dolayısıyladır.

Aynı şehzâdenin sarayında olmaları ve aynı cemiyet içinde bulunmaları nedeniyle akrân olan bu iki şairin birbirlerine şiirlerini göndermeleri muhtemeldir. Zira Hâtemî’ye yazdığı açıkça görülen bir gazelde:

Geldi çün garrâ gazeller bize ol cânândan
‘İsi-veş irdi nefes biz mürde cisme cânan
(G.130-1)

Şüphesüz nâdân u ebter cîlf ü bî-idrakdur

Ehl-i ş‘ir içre seni yeg görmeyen Selmân’dan

(G.130-6)

İfadeleri yer almakta ve Hâtemî’nin şiiri övülmekte; ardından şair, Hâtemî’nin kendisine âşık geçindiğini ancak kendisinin asıl âşık olduğunu eklemektedir:

Sen yalandan Hâtemî ‘âşık geçersin Mihrî’ye

Sümme vallâhi seni Mihrî sever oğlandan

(G.130-7)

cc. Necâtî:

Mihrî Hatûn Divânı’nda zikredilen en büyük şair Necâtî’dir. Hem döneminin hem de sonraki yüzyıl divân şiirinin en büyük şairlerinden olan Necâtî, Şeyhi ve Ahmed Paşa’yla birlikte divân şiirinin mihenk taşı, bir nevi kurucularındandır. *Necâtî’nin şiirleri ifadelerindeki uygunluk, genel anlamda şiire yatkınlık ve şairin kendine mahsus hüner ve kabiliyeti dolayısıyla herkes tarafından bir model olarak kabul edilmiş ayrıca üç aşağı beş yukarı hem çağdaşları hem de haleflerince doğrudan doğruya taklit edilmiştir.*⁹ Necâtî’nin sıkı takipçilerinden biri de Mihrî Hatûn’dur. Necâtî’ye şiirlerini gönderdiği ve onun bazı şiirlerine nazire yaptığını bildiğimiz Mihrî, Divânı’nda üç yerde (46. ve 160. gazeller ve tahmis) Necâtî’yi anmış;

Sen Ey Necâtî ister iseñ bûriyâ döşek

Yâr ışiginde Mihrî’ye bir kurı câ yeter

(G. 46-6)

⁹ E. J. Wilkinsan Gibb, a.g.e, s.376

Mihri Necâti şî'rine dîrsin nâzire lîk
Sen bir gedâ vü müflis o bir pâdişâh ile
(G.160-7)

Beyitlerinde andığı Necâti'yi aşk mevzusunda geride bırakırken onun şiirine olan saygısını da ifade etmiştir.

Divânda bu manzumeler yanında kesin olmamakla birlikte, Necâti naziresi olduğu sanılan birçok gazel vardır.¹⁰ Bunların içinde en âşîkârı ise Necâti'nin “döne döne” redifli meşhur gazeline söylenen naziredir:

Âteş-i gamda kebâb oldu cîger döne döne
Göklere çıkdı duhânımla şerer döne döne
(G.141-1)

Bu nâzire Necâti'nin aynı redifli şiirine yazılan en güzel nâzirelerden sayılmaktadır.

çç. Güvâhî¹¹

Şiirlerinde atasözü ve deyimlere çok yer vermesiyle tanınan ancak güçlü bir şair olmayan Güvâhî, Mihri ile çağdaştır. Birbirlerine karşılıklı şiirler gönderdikleri ve karşılıklı latifeler yazıp şakalaştıkları açıkça görülen bir gazel Güvâhî'ye yazılmıştır.

Cihân içinde bir hûba Güvâhî
Seni Hak mübtelâ kılsun ilâhî
(G.186-1)

Bu şiirde şair Güvâhî'ye şaka yollu beddua etmekte ve onun bir güzele mübtelâ olmasını dilemektedir. Güzel uğruna eziyet çekmesini istedikten sonra da bedduaların sebebini açıklar:

¹⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Arslan, a.g.e, s.134

¹¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Arslan, a.g.e, s.134

Mu‘âyin işbu şi‘ri ger sorarsañ
Nedür dirseñ Güvâhî`nuñ günâhı
(G.186-8)

Ki birkaç beytün ile Mihrî`yi sen
Niçün yâd eylemezsın gâhi gâhi
(G.186-9)

dd. Mâkâmî:

Musikide sahip olduğu geniş bilgi sebebiyle bu mahlası alan Mâkâmî, Mihrî'nin çağdaşıdır. (16.yüzyıl) Mihrî'nin şakalaştığı şairlerden biri olan Mâkâmî, Mihrî'nin güzelliğini öven bir şiir yazmış buna karşılık Mihrî de nüktedan ifadelerle divânında yer alan bir gazelle (51.gazel) ona karşılık vermiş:

Şimden girü Mâkâmî bizim bûsemüz hemân
Yıllarla yürek ağrısı ishâl rencidür
(G.150.4)

diyerek yaşının ilerlediğini de muzip bir şekilde ifade etmiştir.

ee. Hâşimî:

*16.yüzyıl divân şairidir. Babası ile beraber II.Bâyezîd devrinde İran'dan Anadolu'ya geldi. Tezkirelerde şiirleri görülmektedir.*¹²

Divânda yalnız bir gazelde (173.gazel) adı geçen Hâşimî'nin, bir divânının olduğu ifade edilmiştir.

Sende Mihrî gibi gül yüzlilerün şevki ile
Okı Divânuñı bülbül gibi efgânlar ile
(G.173-5)

¹² Mehmet Arslan, a.g.e, s.137

ff. Lûtfî:

Şakacılığı ve nüktedanlığıyla şöhret salmış bir bilgin ve şair olan Lûtfî'nin adı bir beyitte geçmektedir. Kaside içinde bulunan bu beyitte Lûtfî'yi öven Mihrî kendisiyle akran olmasa da şah katında öyle görülüp mazur tutulmasını temenni eder.

Dilerem Lutf-ı şehen-şâh ile ma'zûr ola

Mihrî'nün olmaduğın Lûtfî'ye akrân-şekil

(K.8-29)

gg. Nâmî:

Mihrî Hatûn divânında adı zikredilen biri olarak Nâmî'nin kim olduğu bilinmemekle birlikte divânda peş peşe iki gazelde (124 ve 125. gazeller) adı zikredilmektedir.

Bu iki gazel bir hasbıhal niteliği taşımakta olup şair, zamanın geçtiğini, yârin rakibe yüz vermesine karşı kendisinin bir an olsun eteğinden ayrılmadığını ifade etmiş ve Nâmî'yle dertleşmiştir:

Oñmaduk Nâmî tutaldan beri bir yâr etegin

Gel berü gel tulum biz dahi tekrâr etegin

(G.125-1)

Nice hercâyî cefâ-kârlara yalvaralum

Tutayuz bir gün ola belki vefâ-dâr etegin

(G.125-2)

hh. Belâyî:

Asıl adının Kadı Hasan Amasyevî olduğu belirtilen (bkz. Mihrî Hatûn bölümü) bir şair ve aynı zamanda kadı olan Belâyî, Mihrî'nin babasıdır. Mihrî bahtsızlığından yakınırken babasının adını “belâ” münasebetiyle zikreder:

Ey belâ-keş Mihrî sen beñzer Belâyî neslisin

Saňa dâ'im bî-vefâlar gâlibâ andan çıkar

(G.39-8)

ii. Selmân, Hassân:

Birlikte almayı uygun bulduğumuz bu iki şair yer yer benzetmelere konu olmuştur.

Selmân, divân şiirinde adı sıkça anılan şairlerden biridir. *Selmân-ı Savecî (1309-1376) diye bilinen ünlü İran şairi olup kasideleri ile ünlüdür.*¹³

Şehzade adına yazılan kasidede Mihrî, eğer şahtan inayet erişirse kendisinin de Selmân'dan geri kalır yanının olmadığını vurgulamıştır.

Şâh-ı 'âlîden irişürse 'inâyet nazarı

'Aceb olmaz ger olam şi'r ile Selmân-şekil

(K.8-30)

Ayrıca Hâtemî'ye (bkz. ilgili bölüm) yazdığı gazelde onun şiirini överken onu Selmân'dan üstün görmeyenin cahil olduğu ifade edilmiştir.

Peygamberimiz zamanında yaşamış bir şair olup peygamberimize yazdığı methiyeleriyle ünlü olan ve edebiyatımızda belâgat timsali sayılan Hassân bin Sâbid¹⁴

¹³ İskender Pala, a.g.e, s.398

¹⁴ İskender Pala, a.g.e, s.195; Ahmed Talat Onay, a.g.e, s.259

sadece bir beyitte anılmış; şair, Şehzade Süleymân methinden sonra kendini överken ondan bir usta olarak bahsetmiştir.

Şi'rüñi Hassân işitse dirdi ey Şîrîn-kelâm
Gülşen-i cânda bu tab' ile hezâr ol lâ-cerem
(K.16-15)

Başlık halinde verdiğimiz bu şahısların haricinde;

Hacı Nâbî bizim Allah'a kaluptur işümüz
Ki bu hercâyilere uğradı kutsuz başumuz
(G.57-1)

Matla'lı bir gazelde Hacı Nâbî diye anılan birine güzeller şikayet edilmektedir. Yine İskender Çelebi bahsinde değindiğimiz bayram günü ata binmiş bir şekilde anlatılan Haydar Şâh ve aynı kişi olup olmadığı konusunda bilgimiz olmayan cân-baz Haydar¹⁵ divânda adı geçen şahıslardır.

c. Hattat ve Nakkaşlar:

Divânda nakkaş olarak yalnızca Mânî'ye rastlarız. İki yerde adı zikredilen Mânî sevgilinin güzelliğini çizmede aciz oluşu, mucizevi resimleriyle ünlü olmasına rağmen sevgilinin cemâlini cân levhasına yazmada âşığı kıskanışı ifadeleriyle mevzubahis edilir:

Ne cânı var yaza Mânî kaşuñ işâretini
Ne haddi var bile 'âkil lebûñ 'ibâretini
(G.206-1)

¹⁵ M.H.D., 327.(Mr. 3)

2. Tarihi ve Efsânevi Şahsiyetler¹⁶

a. Neriman, Sâm, Zâl, Rüstem

Adları Şehnâme’de anılan İran kahramanları olan bu şahsiyetler, dededen toruna dört kuşak pehlivan oluşları ve güçleri nedeniyle kasidelerde sıkça zikredilir. Mihrî Divânı’nda da Şehzâde Ahmed’e yazılan kasidelerde bu güç timsâlleri mukayese amaçlı ele alınmış, övülenin güç ve kuvvetde daha ilerde olduğu vurgulanmıştır.

Rezmüne mukâbil turamaz Sâm u Nerîmân

Rüstem olamaz erlük içinde saña hem-tâ

(K.5-17)

b. Cem (Cemşit), Ferîdûn, Mînûçihr

Aynı sülaleden gelen bu kahramanlardan Cem, şarabı icat ettiği rivayet edilen kişi olması dolayısıyla “Câm-ı Cem” terkibi içinde kullanılmıştır. Bir kasidede¹⁷ Cemşid-i ‘âlem terkibiyle şehzade Süleymân övülmüş; Cem, adaletin timsali olarak verilmiştir.

Ferîdûn, saltanatı, hükümrânlığı, şan ve bahtı ile anılmış, memduh “Ferîdûn-ı dehr” olarak nitelenip övülmüştür.

Sultân Ahmed ol ki Ferîdûn-ı dehrdür

Mülk-i cihânda devlet ile tâc-dârdur

(K.13-9)

Ferîdûn’un torunu olan Mînûçihr de diğer Acem kahramanları gibi güç timsali olarak anılmış Neriman’la birlikte ismi zikredilmiştir.

¹⁶ Bu başlık altındaki isimlerle ilgili bilgiler İskender Pala ve Ahmet Talat Onay’ın adı belirtilen eserlerinden alınmıştır.

¹⁷ M.H.D, 208 (K. 14-21)

c. Dârâ, İskender:

Üvey kardeş oldukları Şehnâme’de belirtilen bu iki isimden Dârâ, İskender tarafından zehirlenerek öldürülmüş ve divân şiirinde de genellikle İskender ile birlikte anılmıştır. Divânda da sadece bir beyitte İskender ile birlikte zikredilir.

Devr-i Dârâ bozulup devr-i Sikender m’ânılur

Şehriyâr olalı sen husrev-i hâkân-şekil

(K.8-24)

Divânda İskender’e üç bahiste rastlanır; öncelikle âb-ı hayât ve Hızır münasebetiyle beyitlerde yer alan Peygamber İskender olarak;

Nice Hızır ile Sikender süre yüzün kapuña

K’işigüñde bulunur çeşme-i hayvân saltanat

(K.3-5)

İkinci olarak; Sinan Paşazâde İskender Çelebi’ye telmihen tevriyeli olarak kullanılır (bkz. ilgili bölüm). Üçüncü olarak, Dârâ’nın geçtiği beyitte de görüldüğü üzere, kudretli bir hükümdar olan Makedonyalı İskender olarak anılmıştır.

ç. Efrasiyâb:

Efrasiyâb, *İran’ı pişdadiyân sülalesinin elinden alan ve yıllarca hüküm süren Turan hükümdarlarından*.¹⁸ Divân-ı Lügati’t Türk’de adına yazılmış bir sagu bulunan Alp Er-Tunga bu kişidir.

Divânda adı bir beyitte¹⁹ anılmış; övülenin kılıcının ışığından dahi korkup kendini kaybedeceği ifade edilmiştir.

¹⁸ Agah Sırrı Levend, a.g.e, s.155

¹⁹ M. H. D. 187 (K. 3-11)

d. Hüsrev:

Hüsrev, “padişah” anlamına gelmesiyle tevriyeli olarak beyitlerde sıklıkla anılmakla birlikte bu ifadelerde tarihi ve efsanevi bir şahıs olarak yer almamakta, ancak yedi hazinesinden biri olan “genc-i şâvegânî” nin anıldığı beyitte şahsiyet olarak belirginleşmektedir.

Anuñ lutfı hazâyîninden umsa n’ola her husrev

Bilürler âsitânını ki genc-i şâvegânîdür

(K.14-20)

e. Lokman:

Hem hikmet sahibi bir peygamber hem de hekimliğin pîri olan Lokman’a divânda iki yerde rastlanır.²⁰ İkisinde de hikmeti ve bu hikmetin sevgili yarasına ve ölüme çare olmadığı ifade edilmiştir.

Dil marîzine lebûñden eylemezseñ ger ‘ilâc

Hikmetiyle çâre bulmaz olsa biñ Lokmân aña

(K. 3-3)

Bu adını zikrettiğimiz şahıslardan başka Nu’man’a da sadece bir lale türü (Lâle-i Nu’mani) olarak tesadüf edilir.

3. Masal Kahramanları

a. Leylâ (Leylî) Mecnûn

Divân şiirinde en sık işlenen masal kahramanları olan Leylâ ve Mecnûn, divânda da anılmış; âşığın durumunu ifade için ve âşıklık ölçütü olarak kullanılmıştır.

²⁰ Bkz. M.H.D, 216 (K. 3-3); 380(Tz. 351)

Sevgili, “dil-i divâne” nin haline baksa kıssa-i Mecnûn ve Leylî’yi yakından tanımış olur. Çünkü onların hali de âşıktan farklı değildir.

Kıssa-i Mecnûn ile Leylî’yi bilürdük yakîn

Hâline baksañ habîbüm bu dil-i Divânenüñ

(G. 87-2)

Bazen tek tek bazen de birlikte anılan bu masal kahramanlarından Leylâ, (Leylî) kelime anlamı itibariyle gece manasına gelişiyle sevgilinin saçına; gönül ise tutkunluğu ve divâneliğiyle Mecnûn’a benzetilir.

Düşdi sahrâya yeler derd ile Mecnûn-ı gönül

Olalıdan berû ol saçları Leylâ delüsi

(G. 180-2)

Örnek olarak verdiğimiz ifadelerin yanında: Sevgilinin sevdasına düşeli âşığın yeri Mecnûn gibi dağ ve çöller olmuştur. Âşık “Leylî saçın” sevdâsına Mecnûn olalı şöhreti âlemi sarmıştır. Ehl-i diller sevgilinin Leylî saçının bağıyla bağlı olan Mecnûn gönlü görünce Leylâ ve Mecnûn divânını bağlarlar vs. ifadeleri de beyitlerde işlenmiştir.

b. Ferhâd ve Şîrîn

Mecnûn gibi âşıklık sembolü olan Ferhad şiirlerde Şîrîn’in sevdasıyla divâne oluşu itibariyle ele alınmış, Şîrîn ise bir karakter olmaktan ziyade Şîrîn kelimesinin tatlı manasına gelmesi yönüyle dudak veya söz ile birlikte kullanılmıştır.

Olalı ‘aşk ile Şîrîn lebinüñ Ferhâd’ı

Dil-i Divâne vatan eyledi taglar etegin

(G. 124-2)

İfadesinde Ferhâd'ın Şîrîn'in sevdasıyla dağları delmesine telmih yapılmıştır.

Bazen de Ferhad âşıklık ölçütü olarak âşığın âşıklığını tasdik etmektedir:

Hevâ-yı la'l-i Şîrînüñ içün cân virdigüm Ferhâd

Göreydi dostum her dem iderdi hüsn-i sâbâş

(G.200-5)

c. Yûsuf ve Zelihâ

Divânda en çok kullanılan aşk kahramanlarından. Yûsuf, bir peygamber (bkz. peygamberler) olmasına karşın divân şiirinde artık gelenek haline gelen Yûsuf ve Zeliha mesnevileri ile masalsı bir aşk kahramanı olarak işlenmiş; divânda da sevgili Yûsuf'a, âşık ise Zeliha'ya teşbih edilmiştir:

Dil ne çekmişdür Zelihâ-veş belâ-yı hecr ile

Eline girince sen Yûsuf-ı sâî kendümüñ

(G.95-4)

Zelihâ adının geçtiği neredeyse tüm beyitlerde “nev-cüvân” veya “pîr” kelimeleriyle anılmış, Yûsuf'un aşkı ile yaşanan Zeliha yine Yûsuf'un nazarıyla gençleşmiştir.

Nev-cüvân itdi Zelihâ gibi Mihrî seni 'aşk

Kılalu lutf ile Yûsuf-nazarın şâh saña

(G.6-7)

Sevgiliden vazgeçtiğini söylediği ve beyitlerinde sitem görülen murabbada, yukarıda değindiğimiz tam tersi olarak Zelihâ'nın Yûsuf yüzünden yaşlandığı ifade edilip yine Yûsuf âşığa benzetilmiştir.

Mısr-ı dilde Yûsuf-ı cândan ‘azîz itdüm seni
Cevr ile Pir eyledün âhir Zelihâ-veş beni
Yâr idinmek yoğımış bildüm ki her cilt oğlanı
Ben de senden vâz geldüm vâz geldüm vâr hey
(Mr. 7-4)

ç. Âb-ı Hayât (Âb-ı Hayvân, Çeşme-i Hayvân):

Diğerlerine nisbeten en çok zikredilen unsurlardandır. Hızır ve Zulmet ifadeleriyle kullanılan Âb-ı hayât, ölümsüzlük bahşeden bir su olarak sevgilinin dudaklarına teşbih edilmiş; âşık, her Fırsatta sevgiliden bu ölümsüzlük suyunu niyaz etmiştir.

Teşnedür dil lebleründen çeşme-i cân eyle ‘arz
Hızır-veş zulmetde kaldum âb-ı hayvân eyle ‘arz
(G. 68-1)

Lebin yanında yanak da âb-ı hayâta ve yanağı kaplayan hat (sakal, ayva tüyü) ise âb-ı hayâtın içinde bulunduğu karanlık orman Zulumât’a benzetilir.

Gam degül tutsa hatı yârün ‘izârı çevresin
Zulmetün içinde lâ-bûd âb-ı hayvân gizlidür
(G. 41-6)

4. Diğer Şahıslar

a. Ak Şems-i Dîn:

Adı geçen bu şahsın kim olduğu kesin olarak bilinmemekle birlikte Göynicek denilen (bkz. 83. gazel) ve övülen bir yerde türbesi bulunan mübarek bir zât olduğu

şiiirde ifade edilmektedir. Mihrî bu türbeyi ziyaret etmiş ve ona dua etmiştir.²¹

II. KAVİMLER

1. Zengi:

Siyah renkli olması dolayısıyla ele alınan Zengi “zengi-rûy” ifadesiyle rakîbi yermek amaçlı kullanılmıştır:

Hem-râh idinme kendüñe ağıârı sevdüğüm

Sen meh sıfatlu yürimesün zengi-rûy ile

(G.149-6)

2. Türk, Osmanlı

Mihrî Hatûn divânında bulunan ve şairin devirden değerinin bilinmeyişi ve cahillerin itibar görüşünden şikayetle yazdığı bir gazelinde Türklük, cehalet göstergesi olarak kullanılmış, halk katında Türklüğün itibar görmesi eleştirilmiştir. Ayrıca Türklük ile tarhana arasında kurulan ilişki de ilginçtir.

Şimdi ki halkuñ katında Türklükdür i‘tibâr

Keşlü tarhanalarında sûm olaydum kâşkî

(G. 182-7)

Osmanlı ise özellikle kasidelerde şehzâdeler övülürken “Âl-i ‘Osmân” terkiibiyle kullanılmıştır:

Kemâl-i ‘ilm ü hilm ile hîred-mend ü mükemmeldür

Güzîni Âl-i ‘Osmân’uñ bu halkuñ Mihrîbânıdur

(K. 14-23)

²¹ Bkz. M.H.D, 259 (G.83, 5-6-7)

III. ÜLKELER VE ŞEHİRLER:

1. Rûm (Anadolu), Amâsiyye, Konstantini, Lâdik, Eğribük, Göynücek

Rûm ismi, Şehr-i Lâdik'in anlatıldığı murabbada²² “Diyâr-ı Rûm” terkibi içinde geçmekte ve Anadolu kastedilmektedir.

Amâsiyye, şairin doğduğu ve yaşadığı yer oluşu dolayısıyla beyitlerde en çok yer alan şehirdir. “Kerem” redifli gazelde Mihrî, şehzâdelerden biri olduğunu tahmin ettiğimiz “Kân-ı Kerem” olarak anılan kişiye Şehr-i Amâsiyye’yi ma’mur etmesi ve adaletiyle viran gönülleri hoş tutması salık verilir:

Nûr ile Şehr-i Amâsiyye’yi ma’mur idesin

Yapısar ‘adlûn ile her dil-i vîrânı kerem

(G. 107-6)

Mihrî, Amâsiyye’de güçsüz, takatsiz kaldığını beyan edip Ahmet Paşa’dan yardım istemiştir.²³ Yine II: Bayezid’e yazdığı kasidelerin birinde (3.kaside) Amâsya’da²⁴ toprak olduğunu ifade edip yardım talep etmiştir.

N’ola ey kimyâ-nazar lutfuñla olsañ dest-gîr

Pây-mâl olup Amâsiyye’de olmuşdur türâb

(K.3-26)

Amasya adının geçtiği manzumelerden biri de birinci murabbadır. Burada Şehr-i Amâsiyye’de yaşayan bir güzelden bahsedilirken etrafının dağlarla çevrili olduğu ifade edilir.

Konstantini sadece bir beyitte geçmekte şair, ömrünün Amasya’da geçmesinden hayıflanarak Konstantini’de kalma isteğinden bahsetmektedir.

²² M.H.D, 330 (Mr. 4-20)

²³ M.H.D. 344 (M.2-26)

²⁴ M.H.D, 326 (Mr. 1-8)

Geçmiş ki hayıf Mihrî Amassîye’de ‘ömrün

Konstantini’de ‘âkil iseñ gitme kal imdi

(G. 176-1)

Lâdik, günümüzde Samsun iline bağlı ilçe olmasına rağmen Cumhuriyet’ten önce Amasya’ya bağlı idi.²⁵ Şehzâdelerin yazlık saraylarının bulunduğu Şehr-i Lâdik, başlı başına bir murabba’²⁶ olarak söz konusu edilmiş, şair burayı görmeden kulaktan dolma bilgilerle sevdiğini, görünce söylenilenlere hak verdiğini, yeşil, etrafı çiçeklerle süslü, her yanından sular akan, havası, suyu temiz, gölü içinde nilüferler açan bir yer olduğunu ifade etmiştir. Daha sonra şehzâde köşkünden, “elmalı bahçe” olarak ifade edilen bahçe ve orada yapılmış olan “Yeni Hamam”dan övgüyle söz eder. Burayı gördüğünden dolayı mutlu olduğunu belirterek bu beldeyi görmesini sağlayan şehzâdeye dualar eder.

Zihî vakt ü zihî zevk ü zihî dem

Ferahlar geldi gitdi ğussa vû ğam

Diyeyin cân ile ben dahi her dem

Ne hoş yaylak imiş bu Şehr-i Lâdik

(Mr. 4-22)

Eğribük, Mihrî Divânı’nda iki yerde geçmektedir. Amasya’da bulunan bir köy olan Eğribük adı bir gazelde, (150.gazel) Şehzâde Süleymân’ın “Kasr-ı ‘âlî” olarak ifade edilen tepede kurulu köşkünde, sabahlara kadar süren işret ve musiki meclisini anlatırken anılmış, musiki terimleriyle ve meclis unsurlarıyla örülü bu şiirde şehzâde sarayı övülmüş ve gecenin sonunda bir “şeh-bâz” ile sohbet edildiği belirtilmiştir.

²⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Arslan, a.g.e, s. 149-152

²⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Arslan, a.g.e, s.152-154

Hamdû-lillâh Eġribûk'de sohbet itdük Mihrîyâ

Bu gice bir kasr-ı 'âlî içre bir şeh-bâz ile

(G.150-6)

Eġribûk adı ayrıca Cân-bâz Haydar'ın (bkz. ilgili bölüm) gösteri yaptığı yer olarak geçmektedir.

Göynücek'in²⁷, neresi olduğu belli olamamakla birlikte bir ulu kişi olan Ak Şems-i Dîn'in (bkz. ilgili bölüm) türbesinin bulunduğu yer olarak bir gazelde tasvir edilmiş, yanında akan suyu ve gül bahçeleri içindeki evleriyle, güzel insanlarıyla şair orayı cennete benzetmiştir.

Bu mâkamuñ ismini gerçi dimişler Göynicek

Dillere virür hayât âb-ı revânı göricek

(G. 83-1)

Otı sünbül hâki 'anber âbı Kevser halkı hûb

Cennete beñzetdüm anı ben hemân-dem göricek

(G. 83-2)

2. Mısır, Ken'ân, Bağdâd, Kerbelâ, Mekke, Isfahân

Mısır; Nil nehrinin burada oluşu, kelime anlamının "ülke" oluşu ve Hz. Yûsuf dolayısıyla divânda yer alır.

Mısır-ı hüsnüñ Yûsufî dil teşnedür bir cur'a sun

La'lüñ âbından zenahdânuñdaki çâh 'aşkına

(G.163.3)

²⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Arslan, a.g.e, s.154

Bağdad, Mısır ile birlikte Hz. Yûsuf'dan bahseden ve Allah'ın yüceliğini işaret eden bir beyitte anılmıştır:

Gâh bende gâhî âzâd eyledüñ

Gâh hâkim-Mısır u Bağdâd eyledüñ

(Tz. 295)

Ken'ân yine Hz. Yûsuf'un memleketi olması dolayısıyla “Yûsuf-ı Ken'ân” terkibi içinde kullanılmış; Kerbelâ, Hz. Hüseyin bahsinde anılmış ve Hz. Hüseyin “Şehîd-i Kerbelâ” olarak nitelendirilmiştir.

İster gönül ki kûyını her dem tavâf ide

Dîdâr'irer mücâvir olanlar çü Mekke'de

(G.168-3)

Mekke, hâc ibadeti dolayısıyla mevzubahis edilmiş; sevgilinin mahallesini tavaf etmek isteyen gönül Mekke'de “didâr” için zamanını ibadetle geçiren mücâvirlere teşbih edilmiştir.

İsfahân ise sürmesiyle hatırlanır ve sevgilinin ayağı toprağı âşığın gözüne “Kuhl-ı Sıfâhân” olarak ifade edilir.

3. Bedahşân, Hutén (Hıtâ)

Afganistan ve Rusya sınırları arasında bulunan Bedahşân, bedahş denilen kırmızı yakutu (la'l) dolayısıyla ele alınmakta, sevgilinin dudaklarını ifade için “la'l-i Bedahşân” terkibi kullanılmaktadır.

Doğu Türkistan bölgesinde bulunan Hutén ise bu bölge ahularından elde edilen misk dolayısıyla sevgilinin saçını ifade ederken kullanılır:

Egerçî bû durur her dem Hıtâ’nuñ miski ‘âlemde
Saçuñ bûyından irmişdür aña dahi mu’attarlık
(G. 84-3)

IV. NEHİRLER, DENİZLER, DAĞLAR

1. Nehirler (Nil, Ceyhun)

Mihrî Hâtun Divânı’nda geçen nehirlerden Nil; Hz. Yûsuf ve Ya’kûb dolayısıyla kullanılmış, Yûsuf olan sevgilinin, ardından Ya’kûb gibi ağlattığı âşığın göz yaşları Nil’e teşbih edilmiştir.²⁸

Nil ve Ceyhûn, aynı beyit içinde âşığın gözyaşlarını ifade için kullanılmıştır.

Bu eşk-i Seyl-i Ceyhûn’um ko bahr-ı Nîl olsun kim
Kenârumda kadûñ gibi sehî serv-i revân buldum
(G. 103-2)

2. Denizler, Dağlar

Genel olarak zikredilen deniz (deryâ, bahr, ummân) haricinde özel ismi zikredilen deniz ismi bulunmamaktadır.

Dağ olarak Merve-Safa, Tûr ve Kâf’ı sayabiliriz. Merve, “Merve, hakkı “ gibi ifadelerle Safa adıyla bir beyitte zikredilmiş, safa tevriyeli kullanılmıştır.

Merve hakı safâsın anuñ ol bilür hemân
‘Aşkî yolında sıdk ile kurbân-ı cân ide
(G.168-4)

²⁸ Bkz. M.H.D. 231 (G. 32-4)

Tûr, Hz. Mûsâ (bkz. ilgili bölüm) bahsinde ele alınmakla birlikte Allah’la Mûsa’nın Tûr’da konuşması telmihlerle anlatılmış, Hz. Mûsa’ya Tûr’un makam kılındığı ifade edilmiştir..

Tûr’ı kıldûñ dâ’imâ aña makâm

Eyledüñ anuñ ile biñ bir kelâm

(Tz. 293)

Kaf ise “Kûh-ı Elburz” olarak ifade edilmiş, günahların (bkz. ilgili bölüm) çokluğu Kaf ile kıyaslanarak ifade edilmiştir.

V. SOSYAL HAYAT

1. Sosyal Tabakalaşma

a. Sultan ve Çevresi

Beyitlerde, “şehriyar, şah, şeh, padişah, hân, husrev-i hakân, husrev, şehenşah” olarak ifade edilen sultan içtimâî tabakada en üst noktada bulunan kişidir. Divânda oldukça fazla kullanılan bu unsur ile kasidelerde kastedilen devrin sultanı veya şehzâdeler gazellerde ise çoğunlukla sevgili;

Şol dil-rûbâ ki hüsn ilinüñ kişveri geçer

Bir şehdür ol ki cân u gönül leşkeri geçer

(G. 40-1)

bazen de âşık veya dervîştir:

Gerçi ‘aşkuñ nârına düşelden itdüm heyli âh

Dûd-ı âhum âhir itdi gün cemâlünü siyâh

Sen gedâ-yı hûb olduñ Mihrî ‘aşka pâdişah

Ben de senden vâz geldüm vâz geldüm vâr hey

(Mr. 6. 6)

Divânda genel olarak padişâh, saltanatın kendisine ezel günü takdir edildiği ve Allah'ın yeryüzündeki gölgesi sayılan en üst makamdır. Saltanatı yeryüzünü kaplamış nâm ve şöhreti her yana yayılmıştır. Dergâhında her insan zenginlik ve lütuf bulur ancak onun lutf etmesi gerekir. Padişahın lütfu sınırsızdır. Lütfu okyanus kadar geniş, cömertliği dillere destandır. Gölgesi Osmanlı devletinin gücüyle herkesi himayesi altına alır, yedi iklime hükmeder, benzersizdir.

Adalet onun en önemli özelliklerindendir.

Saltanat tahtında her dem saña ey kân-ı kerem

‘Adl hıl’at tâc devlet ‘âdet olmışdur savâb

(K. 3-24)

Âfitâb-ı ‘âlem-ârâ heft-kışver bî-nazîr

Pâdişâh-ı ‘asr a‘lem kâm-rân rif’at-me’âb

(K.3-19)

Cömert ve adil olan padişah harab şehirleri imar etmeli, gönülleri hoş tutmalı, zulm etmemelidir.

Kişiye zulm begüm pâdişâhı eyleyicek

Kimün kapısına varup ider şikâyetini

(G. 177-8)

Padişah, dostlarına ve tüm cihan beylerine fetih kapısı, izzet kaynağıdır ancak düşmanları kaybetmeye, gözü giryân, sinesi biryân olmaya mahkumdur. Hilm, vakar, lutf ve şefa’at sahibi olan sultan öngörüştü, nizâm sağlayıcı olmalıdır. Padişahın çevresi

bende ve üftadelerle doludur. Onun katında lutf ve ihsan vardır ve derman isteyen arzuhal ederken yanında sultan için hediyeler getirir;

Tapuña tuhfe getürdi vücûdum tâciri cânın

Hele ma'zûr tut hânûm fakîrûñ armağanıdur

(K. 14-11)

Padişah gittiği yerlerde kapıda karşılanır, yoluna değerli taşlar saçılır, kurbanlar kesilir. Padişah adalet ve cömertliğin yanı sıra kahır ile de söz konusu edilir. O kılıcı ile düşmanları korkutur ve at üstünde tasavvur edilir. Devlet atına binen sultanın atının üzengisini felek tutmaktadır.

Bende, üftade, kul padişahın etrafında pervane gibi dönen ihtiyaç sahipleridir. Bende (geda) âşık'a tesbih edilir. Onlar padişahın kölesidir ve onun lütfuna ermek yegane amaçlarıdır. Köleler zincirle bağlıdır, bu zincir sevgilinin saç bağıdır:

Zencir tutmaz idi bu Divâne Mîhrî'yi

Bend 'itdi bend-i zülfüñ anı şimdi mûy ile

(G. 149-7)

Bende olmak kolay değildir önce belirli merhalelerden geçmek gerekir:

Rah-i 'aşkuñda 'ömr geçdi mülâzımlıg ile

Ya gel öldür ya kâbul eyle beni bendelîge

(G. 175-6)

Şah olan sevgilinin eşiği her gedaya senettir.

Sultan bahsinde ayrıca tac u taht, bezm, kasr, eşik, ferman, kapı ve kapıcılar anılmaktadır.

Efendi, beg, begüm de şah gibi sevgili için kullanılan hitaplar olduğu gibi kasidelerde padişahın kapısında saltanat bulan kişiler olarak anılmıştır. Emîr, divânda

birkaç kez geçmekte, bazen padişahın yerine bazen ise sevgili olarak mevzubahis edilmektedir. Bir beyitte ise atlası söz konusu edilerek dervişin palası üstün tutulmuştur.:

Atlasına dirme sen Mihrî emîrûñ fâriğ ol

Dervişüñ yiter palâsı ‘ârife dîbâclık

(G. 77-7)

b. Resmi ve Gayriresmi Görevler ve Meslekler

aa. Paşa, Vezir, Perdedâr

Padişahın yakınında bulunan bu görevlilerden paşa, iki yerde geçmektedir. Bir beyitte ölümü akla getirmesi ve dünyanın aslını bilmesi yönüyle “ey paşa” diyerek öğütte bulunmaktadır. Diğer kullanıldığı yer ise ikinci mesnevi olan “Ali Paşa kasidesi” dir.

Eyâ pâşâ-yı a‘zam ‘âlî- himmet

Sa‘âdet menba‘ı erkân-ı devlet

(M.2-1)

Vezir de aynı manzume içinde geçmektedir. Vezir olan Ali Paşa’ya²⁹ övgüler sıralanarak yardım istenilmektedir. Şair, paşayı şöyle tanıtır:

Paşa hazretleri kân-ı mürüvvet

Vezîr-i bî-nazîr-i ‘âli-rif’at

(M.2-40)

²⁹ Bkz. Ali Paşa bölümü

Perde-dâr, yalnız bir beyitte geçmekte, Şehzâde Süleymân'a yazılan kaside de şehzâdenin perde-dârı melekler sâye-bânı ise felek olarak ifade edilmektedir.³⁰

bb. Pâs-bân, Der-bân, Cellâd, Peyk, Hıdmetkâr

Gece bekçisi anlamına gelen Pâs-bân Zühal³¹ (keyvân) ile birlikte zikredilmiştir. *Zühal, yüksekte oturduğu ve rengi siyah olduğu için sarayların damlarında pâsbânlık yapan Hindlilere benzetilmiştir.*³²

Dergehinde pâs-bân olalı keyvân ol mehûñ

Gelmedi devrinde bir seyyârenüñ çeşine hâb

(K.3-6)

Der-bân yani kapıcı, âşık için bir benzetme unsuru olarak kullanılır. Âşık, sevgilinin eşiğinin kapıcısıdır. Gerçi sevgili kapısında der-bân çoktur ancak âşık, sevgilinin kapısından uzak kalmak istemez.

Kapıcı bazen huri ve gılmanlar bazen de saltanat olmaktadır:

Ravza-i kûyuñı gördükde direm huld-ı na'im

Yaraşur hûr ile gılman ola der-bân-şekil

(K.8-22)

Der-bânın sanatı hata, sultanların adeti 'atâ (bağışlama)'dır. Allah, eşiğinin kapıcısı olan kullarını elbette bağışlar.³³

Cellâd, sevgilinin gözü için teşbih unsurudur. Genellikle "Cellâd-ı çeşm" terkihiyle kullanılır.

³⁰ Bkz. M.H.D. , 209 (K.14-28)

³¹ Bkz. tabiat Bölümü

³² Ahmet Talat Onay, a.g.e, s.509

³³ M.H.D. 367(Tz. 201)

Cellâd-ı çeşmi cânuma kasd itmedin henüz

Derdlü yüreğe gamzesünün hançeri geçer

(G. 40-4)

Peyk (postacı) olarak karşımıza sabâ çıkmaktadır. Sabâ, âşığa sevgiliden haber getiren unsurdur. “peyk-i sabâ” sevgilinin ayağının toprağını âşığa getirir. Âşık için de bu toprak görüş kabiliyeti veren kuhl-ı Sıfâhandır:

Getürdi sabâ peyki cilâ hâk-i rehûnden

Tâ gözlerüme kuhl-ı sıfâhân yetişdi

(G.183-4)

Sabâ, gülistâna sevgilinin güzellik berâtını iletince her gonca tebessüm eyleyip açılır. Sabah vakti sabâ peyki sevgiliden haber getirdiği âşığa handan olmasını söyler. Sevgilinin yurdundan bir iz getiren postacı sabâyâ âşık muştı olarak cân vermelidir:

Çün sabâ peyki getürdi yâr kûyından eser

Müjdegânı cân gerekdür Mihrî bu şükrânenün

(G.87-5)

Hıdmet-kâr yine âşığî ifade için kullanılmış, sevgili gece gündüz kapısında duran âşığî bir lutf olarak hizmetkârlarının derbânı yapmış, âşık seve seve kabul etmiştir.

Bazen de hıdmet-kâr, şahın kapısına her an hizmete gelen güneş veya meclisindeki güldür:

Gerçi eyyâmında nevrûzuñ çemen sultânıdır

Lik fahr ider k’ola bezmünde hıdmet-kâr gül

(K.12-19)

cc. Bağ-bân, Ferrâş, Sakka

Bahçıvan olan bağ-bân, divânda bekçi olarak ele alınmış, bazen gözler bazen de yılan olan saç bağbana benzetilmiştir.

Almağa âsân idi cennet cemâlî mîvesin

Ruhlarında olmasa su‘bân saçı bâğ-bân aña

(K.4-9)

Süpürücü olan ferrâş, tabiat için sabâ, insan vücudunda ise kirpiklerdir. Sakkâ ile birlikte tasavvur edilmiştir. Sakâ su dökerken ferrâş süpürür. Ferrâş-ı sabâ yeryüzünü bahar bulutunun suyuyla temizler. Sevgilinin eşiğinden geçerken âşığın gönlü der-bân, gözü sakâ, kirpikleri ise ferrâş olup eşiği temizlerler.

Geçerken bende oldu dil habîbüm âsitânuñda

Göñül der-bân gözüm sakkâ müjemdür şimdi ferrâşı

(G.200-4)

çç. Server, Ser-dâr, Leşker, Sûvâr

Askerlikle ilgili bu görevlerden server, güzellerin başkanı olarak sevgiliyi ifade eder.

Ol dil-rûbâya dil nice olmaya müşteri

Cümle cihân güzellerinüñ serveri geçer

(G. 40-2)

Ayrıca Peygamber Efendimiz enbiyâlar serveri olarak ele alınır.

Bir beyitte geçen serdâr, çemen ikliminin kumandanı olarak “gül”dür.

Asker manasındaki leşker ise farklı tasavvurlar içinde karşımıza çıkar. Divânda cân ve gönül, hat, gamze, gam ve isyan leşker olarak ifade edilir. Sevgili, can ve gönül

leşkerini geçen hüsn ilinin şahıdır. Hat, âşıklarını tarumar etmek için sevgilinin yanağına hat askerini çeker:

Geldi ‘izârı üstine leşker çeküp bugün

‘Âşıklarını ya’ni k’ide târ u mâr hat

(G. 69-7)

Husrev, harap gönlü lütfedip imar kılmalıdır. Zira gönül leşker-i gam ile her yerden harab edilmiştir. Gamze, çeşmin yardımıyla bir ok ile bin askeri dağıtır.

Bu ifadelerin yanı sıra Kelime-i Şahadet’in kurtarışıyla İblisin leşkerinin dağıldığından ve isyan leşkerini katletmek gerektiğinden bahsedilmiştir.

Atlı asker olan süvâr devlet atına süvar olmak şeklinde özellikle kasidelerde kullanılmıştır. Bir beyitte ise âfitâb, gökyüzünün süvârı olarak nitelenmiştir:

Sen Müşterî-cenâba şehâ gelmesün zevâl

Niteki âfitâb semâda süvârdur

(K.13-16)

dd. Nakkâş, Mûsâvvir, Mimâr

Nakkâş, beyitlerde genellikle tabiat anlatılırken Allah’ı ifade için kullanılır.

Her levha-i berg üzre nice dürlü kalemler

Yazdı yüri kıl kudret -i Nakkâş-ı temâşâ

(K.5-3)

Mûsâvvir, ressam manasına gelmekte, âşığın gönlüne teşbih olunmaktadır. Gönül sevgilinin yüzünün nakşıyla mûsâvverlik bulur.

Habîbüm nakş-ı rûyuñdan gönül buldı Mûsâvverlik

Cemâlûñ âfitâbından cihan toldı münevverlik

(G.84-1)

Mi'mâr ise sıklıkla anılmakta, harab olmuş gönül viranını imar eden sevgili (bazen memduh) ve vücut şehrini yaratan Allah için teşbih unsuru olarak kullanılmaktadır:

(Kâf) Gönülüm evi vîrânını ma'mûr itdi

Hamdü-lillâh hele 'âşkuñ olalıdan mi'mâr

(K.17-22)

ee. Tâcir, Müşteri (Harîdâr), Sarrâf, Rasâs ve Alım-Satım Hali (Çar-Sû, Bâzâr, Sermâye, Metâ', Dükkân)

Tâcir, "Tâcir-i 'âşk" terkihiyle kullanılır. Âşkın Tâciri âşığı hicran ve gama satmış rakibe ise armağanlar bağlamıştır.³⁴

Vücudun tâciri âşığın canını sevgilinin kapısına armağan olarak getirmiştir. Gönül şehrinde sevgilinin âşkı tâcir olduğundan beri âşık herkesin altın ve gümüş vererek geçtiği gümrükten vergi olarak canını verir.

Tâcir-i 'âşk olalda şehr-i dilde her zamân

Gayriler sîm ile zer ben cân virürem bâclık

(G.78-3)

Müşterî, âşığı ifade eder. Âşık sevgiliye, sevgilinin aşkına müşteridir. Beyitlerde Müşterî'nin tevriyeli kullanımını da görmek de mümkündür.

³⁴ M.H.D., 314 (G.194-3)

Yalıñuz ben mi harîdârũnam ey zühre-cebîn

Gün dahi müşterîdür saña kamerden gayrı

(G.203-3)

Mihrî bir beytinde çoğu insanın zamanında kendisine müşteri olduğunu ancak şimdi sevgiliye bende olduğunu belirtir.³⁵

Sarrâf, bir beyitte söz konusu edilmekte, şair şiirini överek şiir gevherinin hasını barındıran mâna dükkânı olmak gerektiğinden söz etmektedir:

Ma'ni dükkân' içinde sarrâf ol

Sende bulsun kamusı gevher-i hâs

(G.67-5)

Rasâs, kalaycı manasındadır. Değer bilmez olarak söz konusu edilir. Şair, şiirinin altın kıymetinde olduğunu ehl-i rasâsın bu değeri anlamasının mümkün olmadığını ifade eder.³⁶

Çarşû ve bâzâr meta'nın satıldığı, müşterilerin toplandığı yerlerdir. Çarşılar da kand denilen şekerin asılarak satılması sanatlı bir ifadeyle sevgiliye öykünmesinin cezası olarak ifade edilir.

Kellesin ortaya koyup öykünürmüş la'lüñe

Anuñ içün çâr-sûlâr içre ber-dâr oldı kand

(G.15.4)

Dükkânlarda şekerlerin asılarak satılmasıyla ilgili bir beyit daha vardır. Burada şair şiirini överek sözünün şeker olup asıldığını ifade eder.³⁷

³⁵ M.H.D., 260 (G.86.5)

³⁶ M.H.D.,250(G.67-6)

³⁷ M..H.D., 314 (G.194-7)

Pazarda bir mal satıŖa çıkarılıp belirli bir baha karŖılıęı zarar veya kâr edilerek satılır.

Metâ'ına ger 'aşkımuñ olduñsa harîdâr

Cândur bahâ al var

Ass'ile bu bâzârda hîç añma ziyânı

Olsun begüm olsun

(Mü.6)

Bazen satıcı hilekâr olabilir. O zaman elde kalan bir hiç olur. Bunlara müşteri olmamak gerekir.

Bu mevzudaki diğer tasavvurları Ŗöyle sıralayabiliriz: Bazar-ı 'aşk içinde sevgili âşığı hiçe satmış, ayağa düşürmüştür. Sevgili kavuşma sermâyesine sıcak bakmamıştır. Oysa âşık karŖılıęıda gönül vererek hâridarlık etmiştir. Âşık, akıl ve gönlünü vererek yâr kederini satın almış, gam metâ'ıyla cân hazinesini doldurmuştur.³⁸ Hüsn sermâyesi kalıcı değildir bir gün elden gider. Sevgili pazara çıkınca âşığın kirpikleri ferrâş gözü sakâ olur. Girdiği dükkânına dek yolunu süpürür.

ff. Dalgıç (Gavvâs), Avcı (Sayyâd), Sayd, Ŗikâr

Dalgıç, aşk denizine dalan âşık veya Ŗiir zevkine sahip kişidir. Âşık sevgilinin aşkı denizine dalgıç olalı okyanustan, ummandan vazgeçmiştir.

Mihrî, Ŗiirini överken Ŗiir denizinde bir inci olduğunu ifade eder:

Bahr-ı Ŗi'r içre Mihrî bir dürdür

Ki anı görmemiş ola gavvâs

(G.67-4)

³⁸ M.H.D, 321 (G .207-2)

Av ve avcıyla ilgili ifadeler sevgili ve âşık için kullanılır. Âşığın gönlü avlanan kuş; sevgilinin gamzesi, bazen kaşları ama en çok da zülfü avcı veya tuzaktır:

Bir perînüñ halka-i zülfine nâ-gâh oldı sayd
Şimdi Mihrî miskinüñ dâm-ı belâsı özgedür
(G.31-8)

Av olarak kuş avından bahsedilir. Kuş, tanelerle kandırılıp üstüne tuzak örtülür. Dane sevgilinin beni, tuzak saç, kuş ise âşığın gönlüdür:

Aldadı hâli gönül murgını bir dâne ile
Dâm-ı zülfine gönül düşdi mi kendü dek ile
(G.157-2)
Bazen de avcı âşık av ise ahû gözlü dilberlerdir.

Âl ile aldayı aldayı şikâr eyleyelüm
Meclise cem‘ idelüm gözleri âhû sürüsin
(G.126-3)

gg. Müderris, Üstâd, Şakird, Hatîb, Müfessir

Müderris, kullanıldığı bir beyitte zâhid ile aynı özellikte ifade edilmiş; aşkı tahsil etmeyenin okumakla bunu öğrenemeyeceği ifade edilmiştir:

Ey müderris çünki sen tahsîl-i cânân itmedüñ
Kîl u kâl içre kalupsın eyleme nâ-çâr bahs
(G.10-3)

Üstâd, divânda çeşitli tasavvurlar içinde kullanılmış, âşık, sevgilinin gözü ve rüzgâr üstâd olarak nitelendirilmiştir:

Subh-dem gülşene irdi yine üstâd-ı nesîm

Virdi hoş bûy-ı letâfet bezedi var ne kim

(K. 10-1)

Şu beyitte de ilm-i câzûlukta üstad olan göz ifade edilmiştir:

‘İlm-i câzûlukda bir üstâddur çeşmüñ senüñ

Görse Hârût ile Mârût’ı geçerd’anlara bend

(G. 15-2)

Öğrenci manasındaki şakird bir beyitte doğrudan kullanılmakta, ancak çoğu beyitte ima edilmektedir.

‘Akl-ı kül şakird-i tıfl-ı mektebi re’yindedür

Kimse itmez ol şehüñ keyfiyyetinden kıl u kâl

(K.11-11)

Gül, aşkın müşkülâtının ders ile hallolmayacağını görünce sevgilinin güzellik sayfasından ebced okumaya başlayan bir öğrencidir:

Hall olunmaz gördi ‘aşkuñ müşkilâtından sebak

Safha-i hüsnünden ebced başladı takrâr gül

(K.12-20)

Divânda genel olarak ders, aşk dersi ve bu konuda mevcut olan tek kitap, sevgilinin hüsn kitabıdır. Bu kitaptan görmedikten sonra ilim sahipleri bile ebced çocuğu gibi cahil sayılır.

“Hatîb”e divânda fazla yer verilmemiş ancak Makâmî ile atışmasında Mihrî, Makâmî’ye hatib ve şair olarak hitap etmiştir.

Müfessir, bir beyitte “aşkın müfessiri” olarak ele alınmış ve Allah kastedilmiştir.

Baîa müfessiri ‘âşkuñ ezelde bildürdi

Lebüñ ‘ibâretini gör Hak’uñ hidâyetini

(G. 177-2)

hh. Mutrib, Çengi, Cân-bâz

Mutrib, divânda doğrudan geçmeyip ima yoluyla bülbül için kullanılmıştır. Bülbül çemen meclisinde nara atarken gül rakkas edasıyla oynar, servi baş eyip dinler ve gonca güler:

Na’ra urdukça seher murğı meger te’sir ider

Gonca güler serv salar başını oynar gül

(K. 12-7)

Çengi ise Zühre (bkz. Tabiat) için kullanılır.

Cân-bâz, sosyal hayat yönünden bize zengin malzeme sağlayan ifadelerde kullanılmıştır. Cân-bâz canıyla oynayan manasında olması itibarıyla sevgili uğruna cân vermeye her daim hazır âşık için kullanılır.

Cân cân-bâzını gör la’lüñe irişmek için

Rismân-ı ser-i zülfünden iner döne döne

(G.141-5)

Divânda bulunan üçüncü murabba Haydar isimli bir cân-bâzın Eğribük'te yaptığı gösteri üzerine kuruludur. Bu manzumede cân-bâzın eline terazisini alıp halkı peşine takarak gösteri alanına götürdüğü, havaya bir ip gerip bu ip üstünde bir güvercin edasıyla oynadığı, bu gösterileri şehzâde önünde yaptığı, uzun saçlı, güzel biri olduğu, gösterilerinin arasında şiirler okuduğu ifade edilir. Altın ve gümüş kâseler ile gösteriyi hareketlendirir. Bu kâseleri ayağının altına alarak gösterisini yapar. Usta-çırak ilişkisi dahilinde yetişirler.

Rîsmânını zemin üstünde bâlâ eyledi

Ruhlarının rengini hoş âl ü âlâ eyledi

Şâh bezminde anı Mihrî temâşâ eyledi

Râstî cân-bâz Haydar hayli hoş cân-bâz imiş

(Mr. 3.6)

ii. Hekim, Tabîb ve Tedavi İle İlgili Unsurlar

Tabîb, anıldığı hemen hemen tüm beyitlerde sevgili için kullanılır. Hasta olan ise gönül, dolayısıyla âşıktır. Âşığın tek devası, tabibi sevgilidir. Ancak derdi veren de sevgilidir:

Dil derdine devâlar umarken viren bâña

Şerbet yerine zehrî tabîb oldu 'âkıbet

(G.9-2)

Âşık, sevgilinin Firakıyla hastadır ve tabîb-i cân olarak tek deva ondandır. Âşığın gönlü bimârdır ve artık bir nefeslik cânı kalmıştır. Sevgilinin hayali deva iken özlemle cefaya dönüşmüştür.

Haste dile hayâli idi emsem eyleyen

Müşkil budur ki şimdi beni emler öldürür

(G.48-4)

Sevgiliye, âşık boşuna sitem edip aşk hastalığından öleceğinden bahseder. Zaten timarsız âşık öldürmek sevgilinin huyudur. Hasta âşığın aklını ve cânını alan, gözü yaşını kan eden sevgilinin kini âşığa karşı bitmez. Kısacası tabîb de deva da âşık için sevgilidir.

Divânda bulunan Tazarru'-nâme'de tabîb olarak Peygamber ve Allah, kasidelerde ise memduh ifade edilmiştir.

Rûh-ı pâküñ halk idinmişdür habîb

Cürm bîmârına sensin çün tabîb

(Tz. 58)

Divânda bazı hastalıklardan da bahsedilir. En çok “bîmâr-ı ‘aşk” yani aşk hastalığı işlenmekle birlikte sıtma demek olan “teb” şehzâdeye hastalığı dolayısıyla yazılan gazelde geçmekte; Makâmî ile atıştığı gazel de ise Mîhrî, bûsesini “ishâl renci” ne benzetmektedir:

Şimden girü Makâmî bizüm bûsemüz hemân

Yıllarla yürek agrısı ishâl rencidür

(G.51-4)

Divânda, döneme ait bazı tedavi tekniklerine de rastlarız: Yaraya merhem sürülür; merhem ise sevgili vuslatıdır:

Gerçi dil mecrûhdur hecrüñle gözde nem de var

Hamdü-lillah kim vîsâlünden aña merhem de var

(G.44-1)

Merhemini yanında yaraya tuz basmak da ifade edilmiştir:

Mihri'yi gamzeñ itdi kanına gark

Dostum yâresine gel nemek ek

(G.85-5)

Bu devaların yanında -başlı başına âşğın devasıolan- sevgilinin la'linin saf suyu iyileştirici etkisiyle anılmaktadır.

Bir beyitte zehrinden panzehir elde edilen ve günümüzde de ilaç yapımında kullanılan yılan zehri tedavi edici olarak anılmıştır:

Devr-i ruhında satmağa tiryâk-ı leblerin

Dilber eline almış iki zülfi mârını

(G.197-5)

Bu beyitte dudak zehir, saç panzehir olarak anılmış olur. Tiryâk başlı başına panzehir demektir.

Yine bir beyitte şeyh telkiniyle şifa bulmaktan bahsedilmiştir.³⁹

Tazarru'-nâme 'de de sem (zehir) panzehir ile anılarak Allah'ın yolunda içilen zehrin bile panzehir olacağından bahsedilmiştir.⁴⁰

İlaç olarak genelde şerbet ifadesi kullanılmış ve sevgili dudağı için teşbih unsuru olarak kullanılmıştır. Bu, o dönemde ilaçları tatlandırmak için şeker nevinden maddelerin katıldığı ve şerbet şeklinde kullanıldığı göstermektedir.

c. Diğer Tipler

aa. Anne (valide), çocuk (tıfl, beçe)

Vâlide bir beyitte geçmekte ve şehzadenin annesi kastedilmektedir:

³⁹ Bkz. M.H.D, 261 (G.89-4)

⁴⁰ Bkz. M.H.D, 358 (Tz.87)

Hak bağışlasun îlâhi seni ol vâlideñe

Kim anuñ bir dânesisin saña rif’at yaraşur

(G.22-7)

Çocuk manasındaki tıfl ise bilgisiz oluşu ve mektebe gitmesiyle anılmış “ebced tıflı” ibaresiyle sevgilinin güzellik kitabını görmeyen görüş sahipleri ifade edilmiştir.

Beçe ise bir beyitte geçmekte “kâfir beçe” olarak zülf anılmaktadır:

Küfr-i zülfine esîr oldum o kâfir beçenüñ

Beni kurtarmağa yok mı ki bir îmân ehli

(G.210-2)

Baharın anlatıldığı bir kasidede ise üstât nesimin (rüzgar) sebze tıflına nasıl büyüneceğini göstermek için ders yapmaya geldiği ifade edilmiştir.

Sebzenüñ tıflına göstermek içün neşv gelüp

Dem-be-dem sahn-ı gülistânda ider ders ta’lîm

(K.10-2)

bb. Pir, Pire-Zen, Cüvan

Yaşlı ve genç anlamındaki bu unsurlar özellikle Zelihâ’nın Yûsuf’un nazarıyla gençleşmesi ifadesiyle anılır.

Nev-cüvân itdi Zelihâ gibi Mihrî seni ‘aşk

Kıldu lutf ile Yûsuf-nazarın şâh saña

(G.6-7)

Ayrıca dünya “dehr-i pîre-zen” olarak tanımlanmıştır:

Pes bu dehr-i pîre-zen murdârdur

‘Âkil iseñ geñ yûri nâ-pâkden

(Ç.A./Hâk 2)

cc. Yoldaş, Hem-Dem, Refik, Misafir

Hem-dem, hâldeş, mûnis, hem-râh olarak ifade edilen yoldaş genellikle sevgili ve âşık ile ilgilidir.

Âşık; aşk, bûlbûl, aşk ehli, âh, gözyaşı, gam, gussa hatta sevgilinin itleriyle bile hem-demdir ancak yoldaş olmak istediğı tek kişi sevgilidir:

Yâri ben hem-dem iderdüm baña illâ nideyin

Müdde‘i girmese ger ikimüzüñ arasına

(G. 174-3)

Âşığın isteğine rağmen aşk yoldaş olunca gam ve gussa âh u vâhdan başka hem-dem bulunmaz:

Hem-demüm âhum olupdur mûnisûm gözüm yaşı

Kimse bilmez hâlümi derdüm nihândur lâ-cerem

(G. 106-2)

Âşıkla hem-dem olmadığı gibi sevgili rakibe yoldaş olur ancak bu olmaması gereken bir haldir:

Hem-dem olduñsa habîbe gırre olma müdde‘î

Bu cihândur şâdlık soñunda lâ-büd gam da var

(G. 44.5)

Yoldaş olarak özellikle tevhid içerikli mesnevi ve Tazarru'-nâme'de Kur'ân ve iman; kasidelerde, memduhu överken Hızır ifade edilir. Ayrıca İblis'e hem-râh olunmaması salık verilir:

Yoldaş itmeklik için Kur'ân ile

Sonra göndermek için îmân ile

(Tz. 415)

Misafir, genellikle âşığın gönül evine misafir olan sevgili hayali için kullanılır. Misafir hoş tutulur, ona ikramlarda bulunulur. Âşığın mihmânı olan sevgili hayaline ikramı ciğerinin kanıyla dolu kadehtir:

Geldükçe hayâlün dile mihmân tutar elde

Hûn-ı cigerümle tolu peymâne tekellûf

(G.75-3)

Misafir, evi zenginleştiren, güzelleştiren unsur olarak görülür:

Yâ kaşuñuñ tîr ile dil hânesin zeyn eyledi

Sînede gamzeñ hayâli olalı mihmân aña

(K. 4-4)

Sevgilinin kendisi bazen de gamı mihmân olabilmektedir. Bazen de mihmân olarak âşık tasavvur edilir. Âşık sevgilinin kapısında onun itleriyle birlikte misafir olmaya razıdır:

Dostum kûyûnda ben hâra hemân 'izzet yeter

İtlerünle bir gice kûyûnda mihmân isterem

(G. 110-4)

Saltanat redifli kaside de ise Mihrî, saltanatın bir kere dahi olsa kendisine misafir olmasını diler.⁴¹

çç. Sâkî, Mest (Ser-mest)

Bezm âleminin ana unsurlarından olan sâkî, içki dağıtmasıyla ön plana çıkarılmış, beyitlerde genellikle hitap edilen bir şahıs olarak işlenmiştir. Herhangi bir sanatlı ifade dahilinde kullanılmayan ancak hitap unsuru olan sâkî, farklı olarak laleye teşbih edilmiştir. Kadehe benzeyen şekliyle lale, içinde âşıkların kanlı gözyaşının taşındığı kadehlerden sunmaktadır:

Bezm-i hüsnüñ içre lâle sâkî olsa tañ mıdur

Tolılar içüre gülistânda gül-i handân aña

(K.4-8)

Mest ise beyitlerde daha sık ve daha zengin ifadelerle işlenmiştir. Mest, âşık ve sevgilinin gözü için teşbih unsurudur. Âşık, “mest-i mey-i aşk”tır.

Mest idüm ‘aşkı meyinden dahi bir bâde sunup

Cur‘a-i la‘li beni eyledi hayrân bu gice

(G. 143-5)

Âşık, aşkın Rûz-ı ezel camından içmiştir ve kıyamete kadar bu şevk ile mestanedir. O bir gonca la‘lin şevkiyle mestane olup yakasını yırtar.

Sarhoşlar, yaka paça yırtar, kendilerini bilmezler. Mestler arasında arbeye çok olur:

Gamzesi cânımı çekişür çeşmi gönlümi

Eksük degül çü mestler arasında ‘arbeye

(G. 147-6)

⁴¹ M.H.D, 186 (K.2-21)

Sevgilinin gözü veya gamzesi de mest olarak tasavvur edilir. Göz ile ilişkilendirilerek sarhoşların kan dökmeye meyilli oluşları, çabuk sinirlenmeleri ve ellerine kesici aletlerin verilmemesi gerektiği mevzubahis edilmiştir:

Çeşmi hışm itdükçe câna gamzesi hançer çeker

Mest elinde dostlar kılıç bıçağ olmak ne güç

(G. 11-4)

dd. Hûnî (Kan içici, Hûn-hâr, Hûn-rîz), Cefâ-cû, Haramî, Ayyar

Genellikle sevgili ile ilgili olan bu unsurlar sevgilinin gözü, kaşı, gamzesi için kullanılır (Bkz. İlgili mad.).

ee. Divâne, Garîb, Avâre

Âşık ve âşığın gönlü için kullanılan bu unsurlardan divâne, en çok anılan mefhum olup hep zincire bağlı şekliyle tahayyül edilmektedir. Divâne olan âşığı bağlayan zincir, sevgilinin saçıdır:

Zülf-i müşgînüñ n'ola boynuma saldıysa kemend

Dostum lâzım durur Divâneye elbette bend

(G. 15-1)

Divâneler, ihtiyarını kaybetmiş kişilerdir. Onlar sevgilin zülfüne ölseler dahi bağlıdırlar. Tabib olan sevgili derman için divâneleri bağlamalıdır. Mihrî Divânı'nda bu hal biraz değiştirilse de aynı şekilde ifade edilmiştir.

Garib; kimsesiz, sahipsiz manalarında kullanılmış âşık ve “dil garibi” terkibiyle âşığın gönlü ifade edilmiştir.

Dil ğarîbin nâr-ı hicrân ger yakarsa gam yime

Saňa ey kanlı yaşum âhum gibi hem-dem de var

(G. 44-2)

Şehrin sıcağının anlatıldığı bir beyitte⁴² de ğariblerin yerinin külhanlar olduğu söylenmiş, kimsesizlerin sıcak olduğu için hamamlarda kalışına telmih yapılmıştır.

Âvare yine âşık ve âşığın gönlünü ifadede kullanılmıştır.

A'mâ ise yalnız bir beyitte sevgilinin gözüne imrenen nergis için mevzubahis edilmiştir.

Hattuňa benefş öyküneli çeşmüñe nergis

Oldı bularuñ biri siyeh-rû biri a'mâ

(K. 5-22)

ff. Ugrı (Düzd), Dilenci (Sâ'il)

Ugrı (düzd), gönül için teşbih unsuru olarak kullanılır. Âşığın gönlü, âşığın güzellik bağına girip “dehan mîvesi”ni çalan hırsızdır. Ayrıca her zaman bahçeyi koruyan bir bağ-bân veya bekçi vardır ki o da genellikle sevgilinin saçlarıdır:

Dil düzdi bâğ-ı hüsnine el sunmasun deyü

Zülf-i siyâh-ı mârı gülistânda yattılar

(G. 30-2)

Bir beyitte de gamze düzd olarak nitelenmiş gönül viranında sevgilinin hayali hazinesini bulduğu ifade edilmiştir⁴³.

Dilenci yine âşığı ifade için kullanılmış, sevgilinin güzelliğinden dilenmesi yönüyle ele alınmıştır:

⁴² M.H.D., 225 (G. 19-5)

⁴³ M.H.D., 234 (G.39-5)

În'âma geldük ey dost bir bûse vir lebünden

Mahrûm kılma lutf it şey'-lillah itse sâ'il

(G. 95-7)

Yine Makâmî'ye karşılık yazdığı şiirde Mihrî, kendisinden bûse talep eden şaire:

Her âsitâna yüz süriyüp bûse cerri der

Bu bâb içinde Mihrî de senden dilencidür

(G. 51-5)

Diyerek nüktedanlığını göstermiştir.

gg. Gelin (Arûs)

Gelin; tazeliği, üzerine saç, saçılmasıyla işlenmiş, çemenin bahardaki halini tasvîr için kullanılmıştır:

Oldı çemen 'arûsına bâd-ı sabâ karîn

Gördi yüzün şükûfe saçar üstine direm

(K. 9-2)

hh. Büyü, Büyücü, Fal

Câdû olarak ifade edilen büyücü, sevgilinin gözleri için kullanılır.

Çeşm-i pür-efsûn ile diller komaz bend itmedük

Sihr ile beñzer cihânı bu iki câdû tutar

(G. 52-3)

İlgili bölümde yine değineceğimiz büyücünün yanında fal bakma inancı ele alınmış, Cemal mushafı, Mushaf-ı hüsn olarak ifade edilen sevgili mevzubahis olmakla birlikte kutsal kitapla niyete göre fal açma geleneği ifade edilmiştir.

Mushaf-ı hüsninde fâla niyet itdüm ol şehûñ

Evvel elifle ha geldi âhirinde mîm ü dâl

(K. 11-16)

2. Eğlence Hayatı:

a. Bezm (Meclis), Meyhâne

Bezm, toplanılan, içki içilip çalgı aletleriyle sabahlara kadar şarkılar okunan bir eğlence hali olarak beyitlerde işlenmiştir. Bezmin olmazsa olmaz unsurları arasında câm, mül, def, çengi, sâkî, şem ve sevgili yer alır.

Bezmdeney, çeng, kanun gibi musiki aletleri çalınır. Özellikle bahar mevsimi kurulan meclisler meşhurdur. Güzeller etrafta dolanır. Bir elde câm bir elde zülf-i yâr raks eşliğinde bir meclis tahayyül edilir. meclisler genellikle gece ve mehtap ışığında yapılır:

Devlet anuñ ki bu dem rûy-ı nigâra karşı

Nûş sâgar-ı mül meh-tâb ola meşa'îl

(G. 95-3)

Meclis ile ilgili en kayda değer örnek 150 numaralı gazeldir. Bu gazelde Eğrbük'de Şehzâde Süleymân'ın konağında kurulan meclis anlatılır.

Meclis gece toplanmış mehtaba karşı sâz ile işret edilmiş, çeng eşliğinde ay yüzlü güzeller şarkılar söylemiş, güzelliğiyle meşhur sâkîler hizmet etmiştir.

Ol Süleymân-ı zamânûñ meclis-i hâsında hoş

Zülfî ‘anber hûb-rûlar hıdmet ider nâz ile

(G. 150-4)

Yine bir gazelde⁴⁴ gece toplanan bir meclisten bahsedilmiş; şair, “zülf-i perîşan” olarak nitelediği sevgiliyi beklerken içeriye kimi kel kimi kör insanların girdiği en uzun gecede yapılan bu bezmden hiç haz etmediğini ifade etmiştir:

Kimi keldür kimi kördür kimi sâkıt bularûñ

Kimlere kıldı musâhib bizi devrân bu gice

(G. 146-4)

Bezm mefhumu ifade ettiğimiz beyitlerin yanında “bezm-i hüsn” terkihiyle sevgili için kullanılmış, güzelliklerin toplandığı yer olarak yüz ifade edilmiştir:

Bezm-i hüsnüñe vücûdum şem‘adur pervâne dil

Bu yanan cânım fetîlidür yüregüm yağıdur

(G. 32-6)

Bahar mevsimi de bezm ile ifade edilmiş, (bezm-i çemen) lâle sâkî, gül sevgili veya mül (şarap) olarak tasavvur edilmiştir.

b. Bayram (Îd)

Ramazan, Kurban ve Nevruz bayramlarının anıldığı divânda bayram, sevinç, coşku ve canlılık olarak ifade edilmiştir. “Îd-i vasl”, hilâl ebru ve canı kurban etmek ifadeleriyle anılan bayram, “bayram irtesi” redifli gazelde sosyal yönden zengin bir içerikle anlatılmış sevgiliyle bağdaştırılan ifadelerle bayramlarda senbûse denilen hamur tatlısı yapıldığı, güzellerin süslenerek seyrana çıktıkları, salıncakların kurulup meydanların süslendiği belirtilmiştir.

⁴⁴ M.H.D., 290 (G.146)

Hûblaruñ zülfi salıncağında cânlar salınur

Zeyn olıcak hüsninüñ meydânı bayrâm irtesi

(G. 195-4)

Bu ifadelerin yanı sıra hilâlin görünmesiyle bayramın başladığı, sevgilinin kaşlarının hilâle benzemesi ifadesiyle sıkça anılır. Sevgiliye kavuşmak âşık için bayramdır ve bayramda verilen kurban da âşığın canıdır:

‘Îd-i vasluña irürsem eger ey mâh-likâ

Kılayın cânı fedâ yoluña kurbân-şekil

(K. 8-25)

“Savm u îd”, “Mâh-ı sıyam”, “Îd ayı” ifadeleriyle belirtilen Ramazan bayramının yanında “Îd-i adhâ” terkihiyle Kurban bayramından bahsedilir. Özellikle Kurban bayramı Şehzâdelere yazılan kasidelerde belirtilmekle birlikte nevbaharın gelişi ile nev-rûz bayramı da mevzubahis edilir.

Geldügince ‘îd-i nev-rûz olduğınca nev-bahâr

Sâye-i rif’atde şâhâ pây-dâr ol lâ-cerem

(K. 16-3)

c. Bazı Oyunlar ve Müsabakalar (Guy u Çevgân, Satranç, Okçuluk)

Divânda bu oyunlar içinde en çok kullanılanı Guy u çevgân oyunudur ki Türklerin oynadığı bu oyun takımlar halinde at üstünde çevgân denilen başı eğri cirit sopası ile guy denilen topa vurma esasına dayanır⁴⁵. Top genellikle âşığın başı, saadet, güneş ve nadiren rakîbin başı için benzetme unsuru olarak kullanılır. çevgân ise sevgilinin hilâl kaşları, zülfü ve saltanat mefhumu için kullanılır.

⁴⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. İskender Pala, a.g.e., s.102.

Başımı top itmek için zülfünün çevgânına

‘Aşkuñun meydânına merdâne gelmişlerdenüz

(G. 64-2)

Beyitlerde görüldüğü üzere oyunun oynandığı meydan aşk meydanı olarak geçmektedir.

Meydanda yapılan diğer bir müsabaka okçuluktur. Hemen hemen geçtiği her beyitte oktan kasıt sevgilinin gamzesi ve kirpikleri, nişandan kasıt ise âşığın sinesi ve gönlüdür:

Atmasun mı tûr-i gamzeñden kemân-ebrûlaruñ

Yalıñuz cânım degül aña hedef sînem de var

(G. 44-4)

Divânda bahsedilen bir diğer oyun ise satranç oyunudur. Ruh (kale), ferzin (vezir), semend (at), şah-mat terimlerinin tevriyeli kullanımıyla satranç ile ilgili ifadelerle sevgili anlatılır.

Ruhlaruñ dil şâhını mât eyledi bir lub ile

Gözlerüñ cân ferzine hâcet degül sürmek semend

(G. 15-3)

Yine satranç terimleriyle örülü bir beyitte⁴⁶ satrancın mucidi sanılan Leclâc’a da değinilmiştir.

⁴⁶ M.H.D., 256 (G.78-2)

ç. Musiki (Mûsiki Terimleri, Makamlar ve Sazlar)

Mûsikî genellikle bezm ile anılmakta makam ve sazlardan bolca istifade edilmektedir. Makamlardan ‘uşşâk, râst, nevâ ve şehnâz daha çok tevriyeli olarak tenâsüp ile beyitlerde yer almaktadır.

Ayrıca yine sadâ, perde, makâm, sâz, âvâz ve ser-âgâz terimleri de tevriyeli olarak kullanılmıştır:

Kâmetüm çeng eyleyüp düzdi nevâda râstı
Çekdi tenüm kıl kılup ‘uşşâkı hoş şehnâz ile
(G. 150-3)

Divânda mûsikî aletlerinden ney, def, çeng, kânûn ve rebbâb kullanılmıştır.

Ney, yanık sesi, inleyişi ve bağrının oyulmuş olmasıyla âşığın feryâd ve iniltisini ve tîg ile delinen cigerini ifade için kullanılmış, âşığın figânına hem-dem olduğu belirtilmiştir.

Def, vurmali çalgılardan olması dolayısıyla âşığın sinesine; telli çalgılardan çeng şekli itibariyle âşığın boyuna benzetilmiş, kânûn “Kânûn-ı ‘aşk” terkihiyle tevriyeli olarak kullanılmıştır.

Kânûn-ı ‘aşk kâmetümi eylemişdi çeng
Nây itdi cismümi dahi inlede inlede
(G. 147-5)

Bahsettiğimiz bu çalgılar ve rebâb işret ve bezm unsurları olarak anılmış, özellikle bahar ile ilgili beyitlerde kullanılmıştır:

Def ü çeng ü rebâb ile demidür rayş u rûş idem
Vîsâl-i yâr ile çünküm şarâb-ı ergavân buldum
(G. 103-3)

Ayrıca çeng, Zühre ile beyitlerde yer almaktadır (bkz. ilgili mad.).

3. Çeşitli Sosyal Durumlar

a. Haberleşme (Haber, Mektup)

Divânda pek fazla anılmamakla birlikte haber, sevgili hususunda mevzubahis edilir. Gonca dehan veya la'î leblerinin haberini vermeye âşık çekinir, çünkü her beyan edişte yeni bir sır açılmaktadır. Burada kasıt sevgilinin ağzının varla yok arasında olduğunu, küçüklüğünü ifadedir:

Korkaram la'î-i lebinüñ haberin söylemeye

Nâ-gehân genc-i nihândan yine bir râz açılır

(G. 37-1)

Haberleşme genellikle âşık ve sevgili arasındadır. Bunu sağlayan haberleşme aracı da “sabâ”, “nesim-i subh”tur (bkz. Peyk).

Diğer bir haberleşme aracı olarak karşımıza mektup çıkmaktadır. Sevgili bî-vefâdır. Şair, onun ancak önceden belirlediği az sayıda kişiye vefa gösterdiğini ifade eder:

Ol sanem yazdukda 'uşşâkın vefâ mektûbına

Ben siyeh-kârı dahi merkûm olaydum kâşkî

(G. 191-4)

Haberleşme yalnızca âşık ve sevgili arasında olmaz rakip de âşık hakkında kötü haberleri sevgiliye veya memduha taşıyarak onu gözden düşürür⁴⁷.

Resmi haberleşmeler ferman vasıtasıyla olmaktadır. Fermanlarda unvan ve tuğra bulunur. Fermânlar sultan mektubudur ve hat ile özenilerek yazılır. Sevgilinin yüzü de fermân olarak nitelendirilmiştir:

⁴⁷ M.H.D., 233 (G. 37-1)

Kaşlarıñ Zühre cebînüñde ki tuğrâ çekdi
Ne kalem yazdı hatuñ üstine ‘unvân-şekil
(K. 8-2)

b. Mektep, Ders-hâne, İlim, Tahsil, Dâñâ, Nâdân

Bir başlıkta topladığımız bu unsurlardan mektep, ders alınan ebcad okunan yer olarak ele alınmış “mekteb-i re’y” terkihiyle kullanılarak sevgilinin güzellik sayfasından okumayanın âlim denirse de cahil olduğu vurgulanmıştır.

Mekteb-i re’yinde ebced tıflıdur bil şüpheşiz
Görmese hüsnî kitâbından ulü’l-ebşâr bâb
(K. 3-16)

Dersane de aynı ifadeler dahilinde kullanılarak gûşe-i ders-hâñede âşığın müşkülünün hallolmayacağı ancak hüsn kitabından bahsetmekle bilgi sahibi olacağı ifade edilmiştir.

İlim ise ilim sahiplerini (ilm ü ulü’l-elbâb) ve sevgilinin “İlm-i câzû”lukta üstâd olan gözlerinin ifadede anılır. Ayrıca tahsille birlikte “İlm-i ‘aşk” terkihiyle kullanılmıştır:

‘İlm-i ‘aşkı biz i Mihrî şöyle tahsîl eyledük
Şimdi her ‘âşık bizümle itmeye korkar bahs
(G. 10-5)

Tahsîl ise bu unsurlar içinde en çok değinileni olup âşığın tahsilinin sevgili yolunda gözyaşı döküp ah u vah etmek olduğu ifade edilmiştir. Ancak asıl tahsîl sevgili ile vuslattır;

Tahsîl odur ki ‘âşık ma‘şûka ola vâsıl

Hâsıl budur cihânda tahsîlden ne hâsıl

(G. 95-1)

Dânâ ve nâdân ise yine aşkı bilme boyutuyla ele alınmıştır:

Dânâ odur ki hûblara zâhid gönül vire

Nâdân odur ki sevmedi mahbûbı dünyede

(G. 147-7)

Yine bir beyitte Mihrî, bunca malumat ile meşhur olacağına âlemde cahillikle anılmayı yeğlediğini ifade ederek devrin cahile hürmet göstermesine sitem etmiştir.⁴⁸

c. Devlet

Bir hayli beyitte geçen devlet unsuru “Erkân-ı devlet, semend-i devlet, tâc-ı devlet, hâtem-i devlet nigîn, devlet-i rif‘at” terkipleriyle anılmaktadır. Günümüzdeki anlamıyla devlet, şehzâdelere yazılan kasidelerde geçmekte saltanat tahtı üzerine çıkan sultanın devlet tacını taktığı ifade edilmektedir:

Saltanat taht’üzre çıkup yine şâh-ı muhterem

Tâc-ı devlet urunup geldi sehâ lutf u kerem

(Tr. 8)

Sevgili (memduh) devlet atına süvardır. Memduhun devletinin devrinde devran, ferah ve saltanat bulmuştur. Sultanın adaletinin eline devletin mühürlü yüzüğü geçmiştir. Anka bile o hü mâ olan sultanın devlet kapısına gelip bir sinek olmuştur⁴⁹. Saltanat tahtında “Kân-ı Kerem” olan memduha devlet, taç; adalet hil‘at ve sevap, adet olmuştur.

⁴⁸ M.H.D., 308 (G. 182-6)

⁴⁹ M.H.D., 187 (K. 3-93)

Devlet bir mumdur ve bu muma dil uzatan düşman karşısında devletin şem'ine pervane olan memduhu bulacaktır:

Uzatsa dilin devletüñüñ şem'ine düşmen

Cân virmege pervâne-sıfat geldi ne pervâ

(K. 5-18)

Bu tasavvurların yanı sıra devlet; talih, zenginlik, saadet anlamlarıyla kullanılmış ve baharda sevgiliyle vuslatın âşığa en büyük devlet olduğu ifade edilmiştir:

Bu devr içinde gûşe-i gülşende Mihrîyâ

Devlet anuñ ki hem-demi bir çeşmi aladur

(G. 20-5)

Sevgili (memduh)nin adının devlet hûması olduğu, şehzâdeye erkân-ı devlet yaraştığı şahın ayağının toprağının devlet nişanı olduğu⁵⁰ ve sevgiliyle vuslata eren şairin başına gam-ı zulmetde devlet güneşi doğduğu⁵¹ devletin anıldığı diğer ifadelerdir.

4. Âdet, Gelenek ve İnanışlar

Divânda kendi başlıkları altında işlediğimiz unsurların haricinde tespit ettiğimiz âdet ve gelenekler belirtilmiştir. Bu ifadeleri şöyle özetleyebiliriz:

Kıymet verilen şahıslar (sevgili/memduh) için saçı saçılır:

Hâk-i rehûne kılmağa îsâr şükûfe

Sebz üzre kodı sîm ü zer esbâb müheyyâ

(K. 5-16)

⁵⁰ M.H.D., 207 (K. 14-1)

⁵¹ M.H.D., 326 (Mr. 1-9)

Ayrıca düğünlerde de gelinin yanında bir arkadaş bulunur ve gelinin yüzü görününce başına akça saçılır⁵².

Bir arzuya ulaşıldığında veya sevinçli bir haber alındığında buna mukabil şükrâne denilen hediyeler verilir ki bu hediye genelde sevgilinin vuslat haberine karşı verilen âşığın canıdır:

Çün sabâ peyki getürdi yâr kuyından eser

Müjde gâni cân gerekdür Mîhrî bu şükrânenüñ

(G. 87-5)

Kur'ân'ı ezbere okuyan kimseler kapı kapı dolaşıp bir ihsan karşılığında dua okurlar. Divânda Kur'ân ehli olan âşık, güzellik mushafını sevgilinin karşısında ezbere okur⁵³.

Ölüm anında insanda bir susuzluk hali hasıl olur. bu nedenle hastaya su verilir. Son suyu içmesi nasip olmazsa şeytanın iman karşılığı su vereceği inancı vardır. bu nedenle âşığın en büyük beddualarından bir ma'şûğun susuz ölmesidir.

Öldürürseñ la'lüñ âbı hasretiyle ger beni

Teşne cân vir Hak tabılmasun bir içim su saña

(G. 4-4)

Türbe ziyaretleri mühimdir. Türbelere saygı gösterilir, edep ile girilir. Mübarek zatın bulunduğu yere yüz sürülür, salavat getirilip dua edilir⁵⁴.

Kabe'ye yüz sürülüp dua edilirse tüm günahlar affolur. Dua ve bedduaların tutacağına inanılır. Genelde dua ve beddua sahibi âşıktır. Hayır duayla anılmak geride iyi bir ad bırakmak mühimdir:

⁵² M.H.D., 199 (K. 9-3)

⁵³ M.H.D., 322 (G. 210-4)

⁵⁴ M.H.D., 259 (G. 83-5, 6, 7)

Devr-i hüsnüñ geçer ey yâr kalur bir eyü ad

Unıdılmaz añılur hayr ile ihsân ehli

(G. 210-6)

Bazı beyitlerde ekmek-tuz hakkı ifade edilir. Kul hakkının kimsede kalmayacağı inancı da görülmektedir:

Sen ciger zahmına her demde turup ek nemegi

Ben diyem komaya hakkı var ise nânuñda

(G. 154-3)

Divânda rüya ve tabir unsuru yalnız bir beyitte işlenmiştir. Rüyayı hayırla tabir etmekten bahsedilmiştir.

Düşde gördüm ki rakîbi bile redd eyledi yâr

Añla ta bîrümüzi hayra dönüptür işümüz

(G. 57-6)

Toprak başta olmak üzere çeşitli maddelerden altın elde etme ilmi olan kimyâ⁵⁵ hammaddesi iksir ile birlikte sıklıkla işlenmiş; aşk, iksîr ve kîmya olarak ifade edilmiştir:

İşüñ altun itmek isterseñ yüzüñ zer eylegil

Tâlib-i iksîr-i ‘aşk ol kîmyâsı özgedür

(G. 31-5)

Sevgili (memduh) nin nazarı ve ayağının tozu da toprak olan âşığı gümüş ve altına dönüştüren kimyadır.

Bir beyitte nazar unsuruna rastlarız ki rakibe ait olan “bed-nazar” nedeniyle âşık ile sevgilinin arası açılır:

⁵⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz., İskender Pala, a.g.e., s. 276.

Yâr ile hoş-dem idük irdi bize bed-nazaruñ

Çatlaya şallah rakîbâ iki gözüñ bebegi

(G. 202-4)

Talih mefhumu da divânda sıkça işlenmiş ve âşığın talihsizliği ifade edilmiştir. Talih kavramı olarak “bî-sitâre” ifadesinin kullanılması baht ve yıldızların ilişkili olduğu inancını göstermesi yönüyle dikkate değerdir.

Hudâ yaratdı m’ola bî-sitâre bencileyin

Felek getürdi m’ola bahtı kara bencileyin

(G. 121-1)

5. Diğer Unsurlar

a. Armağan (Belek, Pîş keş, ‘Atâ, Îsâr)

Armağan âşık ve sevgili arasında verilir. Sevgilin âşığa armağanı vuslat ümidi, cevr ve cefa ve kirpiğinin ciğeri delen oklarıdır. Buna mukabil âşık armağan olarak sevgiliye canını sunmaktadır.

Getürdi cevr ü cefâsın dile hayâl-i Habîb

Bize hemîşe budur armağanı hoş görelüm

(G. 111-2)

Yoluña tuhfe getürdüm begüm, bu cânı didüm

Didi getür sen eli boşda varı hoş görelüm

(G. 112-4)

b. Zindan, Tutsak, Dâr, Ber-dâr

Zindan, zevgilinin çene çukuru olarak işlenmiş âşık bu zindanda tutuklu oluşuyla ele alınmıştır. Ayrıca sevgili gidince âşığın gözüne yalnız şehrin değil cihanın zindan görüldüğü ifade edilmiştir⁵⁶.

Tutsak ile âşık ve bülbül kastedilir. Bülbül, gülün; âşık sevgilinin kaMisafir gözünün tutsağıdır. Tutsaklar boyunlarından bağlıdır:

Rîşmân zülfüñle niçün bağıdır boynun didüm

Gösterip çeşmin didi bu kâfirüñ tutsağıdır

(G. 32-3)

Dâr, sevgilinin saçıdır. Ber-dâr ise âşık ve âşığın gönlü için teşbih unsurudur. Darağacı meydanlarda kurulur ve urgan bağlanır.

Bu teşbihler ilgili bölümlerde tekrar ele alınacağı için bir örnekle yetiniyoruz.

Bî-günah mahbûsdur çâh-ı zenahdânuñda dil

Zülfüñe as kurtar ol miskîni zindândan çıkar

(G. 39-3)

⁵⁶ M.H.D., 318 (G. 201-5)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İNSAN

I. İNSAN

Mihrî Hâtun Divânı'nda insan daha önce Din-Tasavvuf bölümünde de yer yer değindiğimiz gibi topraktan yaratılmış olması ve günahı çok olması yönüyle ele alınmıştır.

Allah, insanı topraktan yaratmış, ona el ayak vermiş ve her birini bir işe koşturmuştur:

Bir avuç toprak iken bunlar i Hak

Göz kulak virdüñ dahi hem el ayak

(Tz. 204)

Allah, insanı çâr-ı 'anâsından yaratmıştır. Tazarru'-nâme'nin sonunda bulunan ve “Çâr-'Anâsır” başlığını taşıyan bölümde insanın topraktan yaratıldığı ve yine toprağa döneceği, evvelinin su olduğu ve yine nûra dönüşmesi gereken bir nârdan ve yelden yaratıldığı ifade edilmiştir¹.

Toprak gibi değersiz bir varlıktan yaratılan insan “bü'l beşer”dir. hatası ve günahı çoktur. Cürmü olmayan insan da yoktur:

Cürmine bakup Mihrî'yi dûr itme tapuñdan

Olmaz bu cihânda çü günâh işlemez âdem

(G. 105-6)

İnsan kul ve abd olarak anılır. Allah'ın emirlerine uyarak saadeti bulacağı ifade edilir. cihan geçicidir. Ömür âhire erişir herkes hâk-i siyaha dönüşür. İnsana ait unvanlar da cihan gibi fânidir:

¹ M.H.D., 389-390 (Çâr-°Anâsır)

Ol diyenler kim benem ibni fülân

Kalmadı âlemde bunlardan nişân

(Tz. 356)

İnsan hususunda yer yer yaşlılık ve gençliğe değinilmiş cüvan olarak sevgili ifade edilirken pîr olarak âşık söz konusu edilmiştir (bkz. İlgili mad.).

II. GÜZELLİK

a. Umûmî Olarak Güzellik

Mihri Hâtun Divânı'nda en çok kullanılan mefhumlardan biri güzelliştir.

Güzellik, sevgiliyle ilgili bir unsurdur. Çok az yerde memduh için kullanılır. Sevgili güzellerin başıdır ve tüm güzellik yüzünde toplanmıştır:

Tebârekallah eger dilber ise ancak ola

Güzeller içre bugün server ise ancak ola

(G. 2-1)

Cemal, hüsn ve letâfet olarak işlenen güzellik, başlıkları altında da ayrı ayrı işleyeceğimiz üzere; kitaba, sayfaya, sermaye ve hazineye, gül bahçesi, bağ, meydan, âfitâb, mehtâb, şem'dân, ayine, cennet, bahar, meclis, şiir, nokta ve kıyamete benzetilmiştir.

Güzellik sevgiliye dair bir unsurdur ancak geçicidir. Bu nedenle sevgilinin gururlanmaması salık verilir.

Bu nev-bahâra bir gün olur kim hazân irer

Gırr'olma hüsne sevdüğüm âhir bekâsı yok

(G. 76-5)

b. Güzellik İle İlgili Tasavvurlar

aa. Bağ, Bahar, Gülşen (Gülzâr, Gülistan), Cennet

Bir başlıkta topladığımız bu unsurlar benzer ifadeler halinde sevgilinin cemalini teşbih için kullanılırlar.

Bağ ve gülşen dünya bahçelerinden ayrı olarak sevgilinin yüz bahçesini ifade eder. Bu ifade âşığın gözyaşının bahçeyi yeşerten suya, sevgilinin boyunun serviye, gazellerinin nergise ve yanaklarının yasemine benzetilmesi esasına dayanır. Âşık bu bahçenin inleyen bülbülüdür.

Bugün gülşen-i hüsnünde ko efgân idelüm

Yaraşur sahn-ı çemende k'ide feryâd hezâr

(K. 17-2)

Bu güzellik bahçesi öyle bir bahçedir ki cennete benzer hatta güzellikte daha ileridir:

Hattuñ benefşe haddüñ hoş yâsemîne beñzer

Gülzâr-ı hüsnüñ ey dost cennet içine beñzer

(G. 33-1)

Âşık ma'suğun güzellik gülistanında su akıtıp inleyen bir dolaptır. Gülşen-i hüsnünde bülbül her sabah gül defterinden sevgilinin, unvan mektubunu okur. Güzelliğin gül bahçesinde sevgilinin nergis gözlerini gören her köşede açan nergisi unuttur ve alem bağına koku ve güzellik veren sevgilinin güzellik bahçesidir;

İltmese gülzâra hüsnî gülşeninden bû nesîm

Virmez idi halka kat'â bûy reyhân gül gülâb

(K. 3-9)

Hüsn için kullanılan bahar ise gençlik ve tazeliği ifade için kullanılmıştır.

Benefşem hattun u hüsnün bahârum

Hemân besdür baña sevgili yârüm

(G. 104-1)

bb. Kitap, Mushaf, Safha, Beyit (Ebyât), Berât, Nokta

Hüsnün kitaba benzetilmesi divânda oldukça sık kullanılan bir unsurdur. Genellikle kitaptan kasıt âşk ve sevgilidir.

Yeri geldikçe ilgili bölümlerde bahsettiğimiz üzere hüsn kitabından okumayan âlim olarak anılsa da aslında cahildir. Sevgilinin güzellik kitabında vefâ kısmını arayan âşık cefâ bölümünü ve nâz meselesiyle karşılaşır:

Araram hüsn kitâbın ki cefâ resmi bulam

Hâ cefâ bâbı ile mes^cele-i nâz açılır

(G. 34-5)

“Mushaf-ı hüsn” ifadesiyle Kur’ân-ı Kerim’e (bkz. Dini kitaplar bölümü) işaret edilir. Sevgilinin hüsnünün kutsallığını ve kusursuzluğunu belirtme amacıyla kullanılmıştır. Ayrıca güzelliğin Allah kaynaklı olduğuna da işaret edilir:

Mushaf-ı hüsnün hak için bir nazar kıl hâlûme

Hakkı hâzır gör begüm korkmazsañ andumdan benüm

(G. 100-6)

Safha da bir beyitte kullanılmış, âşkın müşkülünün hallolmadığını gören gülün safha-i hüsnünde yeniden ebced okumaya başladığı ifade edilmiştir².

Güzelliğin beyitlerini bülbul, serv şahı üzerine çıkıp okur; şiirler düzer.

² M.H.D., 205 (K. 12-20)

Şâh-ı serv üzere çıkup bülbül okur şîr-i latîf

Hüsnüñ ebyâtın meger kim eyledi eşâr gül

(K. 12-8)

Sabâ, sevgilinin hüsnünün berâtını gülistana iletir ve tüm goncalar görüp gülümseyerek ağızlarını açarlar³.

Yazıcı melekler olan Kırâmen Kâtibin sevgilinin “nokta-i hüsnü”nü görünce kusursuzluğu karşısında şaşkına dönerler:

Görseler bu nokta-i hüsnüñ Kirâmen Kâtibîn

Diyeler kim Allah Allah böyle inşâ görmedük

(G. 92-3)

cc. Güneş, Gün, Mehtap, Matla‘

Güzellik; parlaklığı, dikkat çekici olması ve gönülleri aydınlatması yönüyle bu unsurlara benzetilir.

Güzellik bir bütün olarak yüzü ifade ettiği için yüz güneşe, alın ise onun ışığını yansıtan aya benzetilir⁴. Güneş ve ay sevgilinin güzelliği karşısında şaşkına dönerler. Güzellik karanlıkta kalan âşığın yolunu aydınlatan mehtaptır:

Tâ ebed zulmet şebinde kalmış idim dostuñ

Mâh-tâbı hüsninüñ ger itmese ihrâclık

(G. 73-5)

³ M.H.D., 197 (K. 9-7)

⁴ M.H.D., 207 (K. 14-3)

Güzellik güneş ve ayın yanında gün doğumuna benzetilir.

Matla‘-ı hüsnüñ gibi bir burc-ı a‘lâ görmedük

Mâh ruhsâruñ gibi bir şems-i garrâ görmedük

(G. 92-1)

çç. Bezm, Şem‘dân, Çerağ

Güzelliğin toplandığı yer sevgilidir. Bu nedenle güzellik bezm ile birlikte kullanılmıştır ve bezme ait sagar, şem‘ şarap unsurlarıyla beyitler zenginleştirilmiştir:

Bezm-i hüsnüñe vücûdum şem‘adur pervane dil

Bu yanan cânum fetîlidür yüregüm yağıdur

(G. 32-6)

Şem‘ ve çerağ da aydınlatma ve pervane olan âşığı yakma yönüyle hüsn ile kullanılmıştır:

Yanmasun mı ‘âşık-ı bî-çâreler pervâne-veş

Mâh-rûlar çünkü hüsnî şem‘dânın yakdılar

(G. 13-2)

dd. Zekât, Ka‘be

Güzellik, zekatı istenen bir mal olarak ifade edilir ki bu güzelliğin zenginlik olarak görüldüğünü gösterir. Âşık sevgilinin güzellik zekâtından nasiplenmek isteyen bir muhtaç, bir dervîştir. Sevgili muhtaç olan dilencilere (âşık) değil de ihtiyacı olmayanlara hüsün zekâtını verir:

Sa‘illerine virmeye hiç hüsni zekâtın
Yâdlara kıla lutf ile ihsân ne kolaysuz
(G. 55-4)

Güzelliğin kutsiyeti ile “Ka‘be-i hüsn” terkibi kullanılmış. Güzelliğin Allah’ın tecellisi olduğu da böylece ifade edilmiştir:

Ka‘be-i hüsnini çünkü bize itdürdi tavâf
Eyledüm biñ dil ile cânımı kurbân bu gice
(G. 143-8)

ee. Ayna, Levh

Sevgilinin yüz güzelliğinin mücellâ oluşu ve tecellileri yansıtıcı yönüyle aynaya benzetildiğini görmekteyiz. Ancak güzellik geçicidir. Ayna, zamanla tozlanır. Toz ve pas olarak da sevgilinin yüzünü örten ayva tüyleri söz konusudur.

Mihri’ye rahm it bugün yoksa bilürsin dostum
İrteden tîz hüsnüñüñ âyînesini mû tutar
(G. 52-5)

Levh, sadece bir beyitte güzellik ile birlikte kullanılmış, cemal olarak ifade edilen sevgilinin yüzüne reyhân olan ayva tüylerinin “hatt-ı rikâ” yazdığı ifade edilmiştir⁵.

ff. Sermaye, Genc

Güzellik elden gitmesi kaçınılmaz olan bir sermayedir:

⁵ M.H.D., 251 (G. 69-3)

Hüsn sermâyesi elden gidicek bir gün ola

Bildüre itdüğüni sevdigüm Allâh saña

(G. 6-3)

Hazine olarak görülen güzellik âşığın gönlünü altın kılmak için “dil-i virân”ında sakladığı bir cevherdir.

Hâlis-i zer kılmag için kalbini ‘âşıklarun

Genc-i hüsnün cevherin saklar dil-i vîrân aña

(K. 4-6)

c. Diğer Tasavvurlar

Şimdiye kadar ifade ettiklerimizin yanında hüsn Yûsuf ile birlikte “Mısr-ı hüsn” terkihiyle kullanılmış sevgiliye “Güzellik ülkesinin Yûsuf”u” olarak hitap edilmiştir:

Mısr-ı hüsnün Yûsufı dil-teşnedür bir cur’a sun

La’lün âbından zenahdânuñdaki çâh ‘aşkına

(G. 163-3)

Güzellik meydan olarak tasavvur edilmiş. Yine bir beyitte hüsnün derecesini belirtmek için kıyamet ifadesi kullanılmıştır⁶.

III. SEVGİLİ

a. Umûmî Olarak Sevgili

Divânda, sevgili için ya doğrudan ya da teşbih ve mecazlarla ifade edilen pek çok kelime ve terkip kullanılmıştır. Dini şiirler ve memduh için olan manzumeleri saymazsak geride kalan hemen hemen tüm şiirler sevgiliye hitap üzerine kuruludur.

⁶ M.H.D., 264 (G. 94-4)

Sevgilinin kaşı kemân gamzesi ok, çeşmi harâmîdir⁸. Perî yüzlü, melek simalı, gonca ağızlıdır. Onun haddi yasemin, boyu servi, yanağı lâle ve reyhân kokuludur:

Haddüñ ile kaddüñ ü ruhuñ var iken ey dost

Serv ü semen ü lâle vü reyhânı gerekmez

(G. 59-5)

Sevgili bimâr olan âşık ve âşığın gönlünün tek devası, tek tabibidir. O, firak ile hasta olan gönlün ilacıdır:

Cân za'îf oldu firâkuñdan medet kıl dostuna

Haste-dil derdine lutf it get 'ilâc it ey tabîb

(G. 7-3)

Rûh-ı revân olan sevgili âşığın ölü gönlüne can verir. O Hızır gibi mürde âşığa lûtfunun suyundan verse “teşne-dil” kıyamete kadar canlılık bulur⁹.

Bu özelliklerinin yanında divânda hep sevgilinin vefasızlığı ve cefası üzerinde durulmuştur. Sevgili âşığı önemsemez. Hiçbir zaman âşığa yar olmaz. Taş kalplidir. Âşığın ağlayıp inlemeleri ona kâr etmez.

Nice sengîn-dil imişsin ki eser itmedi hîç

'Âşık-ı şûrideler âhı seher-gâh saña

(G. 6-6)

Bağrı, “seng-i nigin”e benzer zira onun hasretiyle iki büklüm olan âşığı önemsemez. Merhametsiz ve gaddardır. Bir an dahi âşığa acımaz. Hiç kıymet bilmez. Nâzarı toprak olan âşığı altın kılan bir kimyadır ancak âşığın, yolunda toprak olduğunu görse dahi ona bir nazar kılmaz:

⁸ M.H.D., 192 (K. 5-27)

⁹ M.H.D., 188 (K. 3-23)

Yollar üzre Mihrî'nün her dem görür hâk olduğın

Bir nazar kılmaz nedür cürmi 'aceb sultân aña

(G. 3-11)

Bütün bu cevır ü cefâların sebebini âşık bilmez. Hiç vefa göstermez. Âşık bu vefasıza ister cân, ister cihân versin sonuç değişmez.

Bî-vefâ oluşunu dünya âlem bilir. divânda başlı başına bir murabba sevgilinin vefasızlığı üzerinedir:

Vefâlu gerçi güzel çok dinürdi devrânda

Biz anı görmemişüzdür cihânda bir anda

Bilimedüm bularuñ nâmı var nişân kanda

Figân güzeller elinden ki bî-vefâlardur.

(Mr. 2-4)

Sevgili hercâyidir. Âşık haricinde herkese yüz verir. Her rakiple yan yanadır. Âşıkları bir busesine can verirken o agyara sarılır. Şîrîn lebinî tûtiye değil kargaya sunar:

Şîrîn lebin agyâra sunar Mihrî'ye sunmaz

Tûtî baka kargaya yiye şekker ne kolaysuz

(G. 54-5)

Âşık sevgilinin adını dilinde zikrederken o bir kez dahi âşığı anmaz ve ağyarsız olmaz. Kahrını âşığa lütfunu rakibe gösterir. Karşısında âşık eziyetle ölürken o umursamadan rakiple gülüp eylenir:

Mihnetler ile karşıña öldükçe ‘âşıkun
Sen oyna gül rakîb ile hoş hoş safâlar it
(G. 8-2)

Sevgili âşıkları zülfünün dâm-ı belasına düşürür. Rakibin sözüne itibar edip bir merhabayı esirger. Âşığı aşk ateşine atar. Dil yakıcı nârdır. Sözünde durmaz. Önce vuslat ümidi verir. Sonra yüze bakmaz:

Valsını ikrâr idüp saldı beni sevdâlara
Döndi inkâr eyledi bu dîni yok ikrârsuz
(G. 63-3)

Gül olan sevgili kendine bülbül olan âşığı önemsemez. Zaten ona müptela olan bülbül çoktur. O hâr ile birliktedir, güzelliğini bülbülden kaçırır.

Kısaca toparlayacak olursak; cevri ü cefa güzellerin şanındandır. Hileci, vefasız, ikrarsızdır ve yalancıdır. Ancak cevri onun olmazsa olmaz özelliğidir. Bu böyle süregelmiştir:

‘Âşık ma ‘şûk çün cevri idegelmişdür ezel
Terk-i ‘âdet eylemez her kişi erkânın sürür
(G. 35-4)

b. Sevgili ile İlgili Tasavvurlar

Divânda, sevgili üzerine teşbih ve mecaza dayalı hayli tasavvur bulunmaktadır. Bu ifadeler sevgilinin güzellik ve cevri üzerinedir. Güzellik unsurlarıyla ilgili ifadeler ilgili maddelerde açıklanacağı için bu başlık altında sevgiliye genel hitap unsurları ele alınacaktır.

aa. Yûsuf, ‘Îsa, Süleymân, Hızır

Hızır, Yûsuf güzelliğ timsali olması yönüyle sevgiliye benzetilir. Beyitlerde Yûsuf-ı Sâni, Yûsuf-ı Kenân ve Yûsuf olarak zikredilen sevgili, nazarının Zeliha gibi âşığı gençleştirmesi ve güzellikte Yûsuf’u geçmesi yönüyle ele alınmıştır. Sevgilinin cemâli güzellikte meşhur olalı Kenan’ın Yûsuf’u unutulmuştur:

Cânâ bu cihân içre güzellikte cemâlün

Meşhûr olalı Yûsuf-ı Kenân unutuldu

(G. 188-2)

Sevgilinin ‘Îsa peygambere teşbihi ölümleri diriltme mucizesine dayanır. Sevgili, âşığın ölmüş gönlünü nefesiyle canlandıran ‘Îsa’dır:

‘Îsî-nefesi eyledi biz mürdeyi zinde

Gam-gîn dilimiz buldı ferah gitdi elemeler

(G. 24-2)

Süleymân, “Süleymân-ı zamân” olarak beyitlerde sevgiliyi daha çok memduhu ifade eder (bkz. İlgili mad.).

Hızır, âb-ı hayât ve kıyamete kadar zinde olma yönüyle sevgiliye benzetilmiş. Dudakları âb-ı hayata teşbih edilmiştir:

Zinde olur haşre dek bulur hayâtı teşne-dil

Hızr-veş her mürdeye virseñ şehâ lutfuñla âb

(K. 3-23)

bb. Perî, Melek, Hûr, Gılman

Perî, sevgili için kullanılan hitaplardan en sık zikredilenidir. Perî, peyker, melek-manzar olarak ifade edilen sevgilinin, güzelliği ve latifliği ayrıca gözden hemen kaybolması hususiyetiyle perîye ve benzer ifadelerle de meleğe benzetildiğini

görmekteyiz (Bkz. İlgili madde). Bu ifadelerin yanında perî, sadece hitap olarak kullanılmıştır.

Bilsem ki perî misin; cân yohsa firişte

Biñ cân ile sevdüm seni bir kerre görüşte

(G. 145-1)

Cennete ait varlıklar olan hûri ve gılmân ise sevgilinin güzelliğinin kıyas unsurları olarak kullanılmakta ve sevgili güzellikte onlardan üstün tutulmaktadır.

cc. Şem'

Şem'-i bezm-âra, şem'-i şebistân, şem'-i tâbân ifadeleriyle anılan sevgilinin özellikle yüzü mevzubahis edilmekte, sevgilinin âşığı yakan yönü ve parlaklığı ele alınmaktadır.

Şöyle ditrer cân u dil her lahza cânân üstine

Nitekim pervâne ditrer şem'-i tâbân üstine

(G. 159-1)

çç. Beğ, Hân, Husrev, Pâdişâh, Sultan, Şâh, Şeh, Şeh-süvar

Mihrî Dîvanı'nda sevgilinin en çok benzetildiği unsurlar başlıkta zikredilenlerdir. Birçok beyitte doğrudan sevgiliye ad olurlar. Sevgili; güzellik, âşığın gönlü ve cânı mülküne sahip olan sultandır. Âşığa dair tüm tasarruflar sevgiliye aittir.

Çünkü sultân oldu dil tahtında 'aşkuñ dilberâ

Ser-be-ser cân mülküne hükmüñ revândur lâ-cerem

(G. 108-4)

Fermanı üstüne ferman tanımayan sevgili âşığın dilek kapısıdır. Ancak bazen araya giren arabozucular nedeniyle âşık, padişah olan sevgilinin kapısından uzak kalır¹⁰.

Sevgili hüsn iline şah olduğundan itibaren dil şehrini yakar:

Hüsn iline şâh olalıdan yakar dil şehrini

Böyle zâlim olmasın hiç pâdişâhı kimsenün

(G. 80-5)

dd. Cân, Tabîb, Mi'âr

Cân, insanın varlığı, hayatını sürdürmesinin tek sebebidir. Cânın gitmesi ölümdür. Sevgilinin âşık için değerini ifadede bu nedenle cân unsuru kullanılır:

Sensüz sanemâ cismûme bu cânı gerekmez

Cânım sen imişsin baña cân ânı gerekmez

(G. 59-1)

Sevgili, daha önce de bahsettiğimiz gibi âşığın derdinin dermanı, بیمار gönlünün tabibidir. Aşk hastalığının sebebi de “em”i de sevgilidir.

Lutf eyle kıl 'ilac bugün ey tabîb-i cân

Dil hastedür Misafirâkuñ ile gel devâlar it

(G. 8-4)

Mi'âr ise doğrudan sevgilinin adı olmaktan ziyade teşbih ve mecazlarla ifade edilir. Âşığın viran gönlünü imar etmesi yönüyle ele alınır.

¹⁰ M.H.D., 220 (G. 11-3)

ee. Serv, Gül, Gonca

Serv; serv-i revân, serv-i bülend, serv-i nâz, serv-i ra' nâ gibi ifadelerle sevgilinin boyunu ifade eder. Ancak boyu nedeniyle olsa da doğrudan sevgiliye serv olarak hitap edilen beyitler de vardır:

Gözyaşını kaddüñ görür ey serv-i revânum

Yüz suyla sen serve revân itmemek olmaz

(G. 58-2)

Sevgilinin güle teşbihi çok kullanılır. Bu, gül ve goncanın sevgiliye, âşığın bülbüle ve rakibin dikene benzetilmesine dayanır.

Sevgili güzelliği, gençlik ve tazeliği, çemen ikliminin sultanı oluşu ve bülbül gibi etrafında müptelaların çok oluşu sebebiyle güle ve nâz ile ağız hususiyetiyle de goncaya teşbih edilir.

Sen gül idüñ çemende ben bülbül

O zamânı añ a behey kâfir

(G. 29-2)

Mihrî yâr ister iseñ dâmen-i ağıâra yapış

Gül ele girmez imiş tutmayıcak hâr etegin

(G. 124-4)

Gülün yanında bulunan hâr yani rakîb gül olan sevgilinin âşığa yüz verdiğini görünce gülü incitir.

Yüzüme güldüğüün şişlere sancar güli hâr

Nidelüm ol ho komaz kandas ağıârlığı

(G. 178-4)

Sevgili cân gülşeninin taze yetişmiş gülüdür. Onun her diken ve çer çöpe yâr olması reva değildir. O gonca olan sevgilinin gülistanında miskin bülbül feryad kılmalıdır yoksa gül geçicidir yarın yoktur. Nasıl ki cihan bağında gül dikensiz olmazsa her güzelin yanında da diken olan biri bulunur¹¹.

ff. Ay, Güneş, Zühre, Müşteri

Başlıkta topladığımız bu unsurlar yeri geldikçe de bahsedeceğimiz üzere sevgilinin yüzü ve alnı ile ilgilidir. Ay parlaklığı ve özellikle bedr halinde aldığı şekliyle sevgilinin yüzünü ifade için kullanılır. Ayrıca doğrudan sevgiliye hitap şeklinde de sıkça kullanılmıştır.

Gün cemâlünle münevver olmuş iken cân u dil

Zulmet-i gamda koma Mihrî'yi mâhum gitme gel

(G. 97-6)

Güneş, saadet afitabı, güzelliğin güneşi olarak işlenmiş Zühre, “Zühre-cebin” şeklinde sevgilinin alnı için kullanılırken müşteri tevriyeli bir şekilde özellikle kasidelerde kullanılmıştır.

Şîr-veş bindükçe devlet atına ol müşerî

Çerh çeker her dem 'inânını felek tutar rikâb

(K. 3-10)

gg. Ahu, Hüma, Şehbâz

Sevgilinin ahûya benzetilmesi gözlerinin güzelliği yönüyledir.

Hüma, özellikle kasidelerde Osmanlı şehzade ve sultanları için kullanılan bir ifadedir. Devlet kuşu olarak nitelendirilmesi ve gökte uçarken gölgesinin üzerine düştüğü kişinin ileride sultan olması inancı¹² ile ele alınmıştır.

¹¹ M.H.D., 248 (G. 63-5)

¹² Ayrıntılı bilgi için bkz. İskender Pala, a.g.e., s. 216.

Ol hümânuñ görelî Sî-murğ ‘âlî-himmetin
Devleti hânında geldi oldu ol dem bir zübâb
(K. 3-13)

Bir doğan türü olan şehbâz, avcılığı ve güzelliğiyle sevgili için kullanılır. Kullanıldığı beyitlerde sadece hitap şeklinde görülür:

Bu gice bir kasr-ı ‘âlî içre bir şeh-bâz ile
‘İşret itdük subh
a dek meh-tâba karşı sâz ile
(G. 150-1)

hh. Kâfir, Sanem, Büt

Sevgilinin bu unsurlara teşbihi, âşığa karşı ilgisizliği, zalimliği ile ilgilidir. Sevgili yoluna can verdiği sevgiliden yalnız bir nazar bekler ancak sevgili yüz vermez, vefasızdır. Cevrini çeken sevgiliyi anmaz ve ona deva kılmaz bu yönleriyle kâfir olarak nitelendirilir.

Beni cevri ile sen öldürmek
Kim görübdür revâ behey kâfir
(G. 29-3)

Sânem de kâfirlik alameti sayılmaktadır. Güzel ve aynı zamanda taştan oluşuyla sevgiliye benzetilir zira sevgili de âşığa karşı bir taş kadar soğuk ve bir o kadar sağır ve dilsizdir. Sanem, sanatlı ifadeler kullanılmadan dorudan hitap unsuru olarak kullanılmıştır.

Düşmenler üstine sanemüñ el üşürdiler

Yatlu haberle uş beni gözden düşürdiler

(G. 37-1)

Büt, sanemle aynı vasıflarda kullanılmış, bir beyitte Rıdvan ile birlikte anılarak sevgilinin güzelliği vurgulanmıştır:

Dü-cihân gülşeni bil gözüme zindân görünür

Baňa yâr olmayıcak sen büt-i Rıdvân-ı şekil

(K. 8-6)

II. Dost, Mihman, Hercâyi

Sevgili dost olarak nitelenmiş ve divânda şah ve beğ gibi sıklıkla kullanılmıştır.

Var mıdur bir yer gamuñdan ağladukça dostum

Gözlerimüñ kanlu yaşı ile rengîn olmaya

(G. 1-3)

Mihmân (bkz. İlgili mad.) âşığın gönlüne misafir olan sevgili hayali ve gamı için kullanılır:

Gussasın dilde görüp sordı hayâli ben didim

Hayli müddetdür derûnumda bu mihmân gizlidir.

(G. 41-8)

Hercâyi sevgilin âşık haricinde herkese yüz vermesi sebebiyle hitap unsuru olarak kullanılır. Sevgililer vefâsız ve hercâyidir.

Yok durur Mihrî bugün da'viye ma'ni gösterür

Vâz gel hercâyilerdür şimdiki yârânlar

(G. 19-6)

IV. SEVGİLİDE GÜZELLİK UNSURLARI

1. Saç (Zülf, Mûy)

a. Umûmî olarak saç

Saç, sevgilinin en çok üzerinde durulan ve tasavvurlara konu olan güzellik unsurudur. Rengi, şekli, kokusu, uzunluğu ve dağınıklığı gibi özellikleriyle mevzubahis edilen saç, bazen güneşi veya ayı (sevgilinin yüzü) örten bulut, Âb-ı hayata giden Zulmet ormanı, Ka'be örtüsü, sümbül, can canbâzının kullanıldığı risman, âşığın gönlünü avlayan bir tuzak, divâne âşığa bend vs. olarak tasavvur edilmiştir.

Saçın özellikle şekil, koku ve renk yönüyle işlendiğini görmekteyiz. Üç ayrı başlık altında ele almakla birlikte bazı tasavvurlar birden fazla başlık altında ele alınabilir.

b. Saç ile İlgili Tasavvurlar

aa. Şekil Bakımından

aaa. Risman, Rişte

Saçın ince ve uzunluğu ipe benzetilmesine yol açmıştır. Âşık veya gönlü sevgilinin kâfir gözünün çene çukurundaki tutsağıdır. Tutsaklar boyunlarından bağlıdırlar.

Rismân zülfüñle niçün bağlıdur boynum didüm

Gösterüp çeşmin didi bu kâfirüñ tutsağıdır

(G. 32-3)

Sevgilinin risman zülfüne canlar bağlıdır. Kölelerin bağlı oluşuna telmihen gönül de sevgilinin hizmetine koşan belinden bağlı köledir.

Rismân-ı zülfüne dil tâ ki cânın bağladı

Hıdmetüne sıdk ile tende miyânın bağladı

(G. 194-1)

Âşığın canı, canıyla oynayan manasıyla canbaz olarak tasavvur edilir (bkz. İlgili mad.). Cân canbâzı sevgilinin rismân-ı zülfünden la‘line ulaşmak için döne döne iner¹³.

bbb. Zincir-Silsile

Saç ve zincir arasında uzunluğu ve örgülü oluşuyla bir benzerlik kurulur. Saç, divâne olan âşıkları bağlayan zincir olarak tasavvur edilir:

‘Âkil komazuz hûblaruñ elden ölünce

Zincir-i ser-i zülfini divânelerüz biz

(G. 61-4)

Sevgilinin saçının (örgülerinin) çokluğu saçın selâsil olarak anılmasının sebebidir. Yine mevzubahis olan divâne olan âşığın bağlanmasıdır.

Boynına Mihrî’nün gel sal zülf-i ‘anberînün

Divâneye bilürsin lâzım durur selâsil

(G. 95-8)

ccc. Çengal, Dâl

Kıvrımı dolayısıyla saç çengele benzetilir. Çengele takmak ifadesi hem rakip hem âşık için kullanılır. âşık, sevgiliyi rakibe kızıp da saçının çengeline takmaması konusunda uyarır. Zira rakip bir lanetli köpektir. Onun boynuna bir ip takmak gerekir¹⁴.

¹³ M.H.D., 287 (G. 141-5)

Âşık, sevgilinin saçının çengeline takılı kalmıştır. Bu kurtulması zor bir tuzaktır.

Düşdi Mihrî bir perînüñ zülfünüñ çengâline

Key hünerdür bu belâdan kurtarursa cânı sağ

(G. 73-5)

Dâl hem harf olarak hem de ağaç dalı olarak eğikliğiyle saça benzetilir¹⁵.

ççç. Çevgan

Şekil itibariyle uzunluğu ve ucunun kıvrıklığı ile saça benzetilen çevgan âşığın başının topa benzetilmesi yönüyle de mevzubahis edilir.

Ger sen kılasın dost ser-i zülfüñi çevgân

Ben dahi kılâm başumı meydâna tekellüf

(G. 75-2)

Bazen de âşığın başını top eylediğini gören dil-rûbalar onu çalmak için saçlarını çevgan eyler:

Başumı top eylemişdüm ben egerçi çalmaga

Dil-rübâlar eylemişdi zülfini çevgânlar

(G. 26-4)

ddd. Dâm, Dâr, Kemend, Halka, Urgan

Sevgilinin zülfü âşığın gönül kuşunu avlayan bir tuzaktır. Genel itibariyle bakınca aslında zülf avcı olarak tasavvur edilmiş. Gönül kuşunu bazen ağı yardımıyla bazen de tane olarak ifade edilen “hâl” ile avlamaktadır:

¹⁴ M.H.D., 218 (G. 7-4)

¹⁵ M.H.D., 264 (G. 94-2); 292 (G. 151-2)

Bir dâne ile zülfî gönül murgın itdi sayd

Baňa cihânda ‘ömrüm olunca gıdâ yeter

(G. 46-7)

Zülfün darağacı olarak tasavvuru ise her bir telinde bir canın asılı olmasıyla ilgilidir.

Dil zülfüne asıldı didüm didin eyleyin

Her bir kılında biñ asılıpdur onuñ gibi

(G. 187-4)

Gönül sevgilinin ser-i zülfüne ber-dâr olmak için can atar urganını peşi sıra sürüyerek ölecek yer arar. Cellad olan göz âşığı öldüreceğini söylemiş buna mukabil Âşık cellad elinde ölmektense darağacı olan zülfe asılmayı diler¹⁶.

Kemend, zülf için kullanılan benzetmelerin başında gelir.

Sevgilinin saçları, âşığı bağlayan kemendir. Âşık divânedir ve divâneye “bend” gerekir. Bu nedenle sevgilinin misk saçlarını âşığın boynuna kemend olarak atması şaşılacak bir durum değildir¹⁷.

Âşık zincir tanımaz bir divânedir onun bağlayabilecek tek şey sevgilinin bend-i zülfüdür ki âşığı bağlamaya bir teli dahi kâfidir.

Zincir tutmaz idi bu Divâne Mihrî’yi

Bend’ itdi bend-i zülfüñ anı şimdi mûy ile

(G. 149-7)

Âşığın boynunun bağlı olması yalnız divâne oluşu yönüyle değl kurban oluşu yönüyledir de. İd-i vasl’a eren âşık boynunda zülf kemendiyle sevgilinin peşi sıra gitmeye razıdır¹⁸.

¹⁶ M.H.D., 222 (G. 14-2)

¹⁷ M.H.D., 222 (G. 15-1)

¹⁸ M.H.D., 233 (G. 35-2)

Kemend tasavvuruna sebep bir benzetme de âşığın gönül kuşunun zülf tuzağına yakalanışı dolayısıyladır.

Dil murgı bend-i zülfine tolaşa vechi var

Zîrâ kemend-i dâmına cânlar şîkârdur

(K. 13-13)

Kısacası kemend sevgilinin saçlarına giriftâr olan âşıkların boynunu bağlayan zülüftür.

Didi miskîn sen misin zülfüm giriftârı hemân

Nice cânlar boynı bağludur kemendimden benim

(G. 100-4)

Halka da kemend gibi hatta çoğu zaman kemend ve bend kelimeleriyle âşığın boynuna takılı oluşu ve onu tutsak edişiyle ele alınmıştır.

Kanda varam saçlarıñ gibi kemendüm var iken

Halka-i zülfüñ boynumda bendüm var iken

(G. 128-1)

Halka ayrıca “halka-i sevda” terkihiyle kullanılmış ve yine zülf mevzubahis edilmiştir.

Dil murgını bir bend ile hoş dâma düşürdü

Cân boynına zülfüñ salar, halka-i sevdâ

(K. 5-29)

Urgan ise sevgilinin darağacına teşbih edilen saç dolayısıyladır. Âşığın asılan Mansur gibi urgan olan saç korkmadan geldiğini ifade edilir¹⁹.

¹⁹ M.H.D., 248 (G.64-6)

eee. Mâr, Su‘ban

Sevgilinin siyah, uzun ve dalgalı saçı yılanı benzetilmesine yol açar. Ayrıca saçların yüzü örtmesi onların hazineyi ve bahçeyi bekleyen yılan şeklinde tasavvuruna sebep olur. Âşığın gönlü ve kendisi de bu durumda Âdem’e (bkz. İlgili mad.) ve hırsıza teşbih edilir:

Dil düzdi bâg-ı hüsnine el sunmasun deyü

Zülf-i siyâh-ı mârı gülistânda yatdılar

(G. 30-2)

Ayrıca bir beyitte zülf mârı olarak ifade edilen saçlar yılanın tedavi edici özelliğiyle söz konusu edilmiştir (bkz. Hekim, Tabib ve Tedavi maddeleri).

fff. Tâvûs

Saç, güzelliğin, özellikle yüzün gül bahçesine benzetilmesiyle o bahçede gösterişli haliyle salınışıyla tavusa benzetilmiştir. Bu yüz üzerinde uçuşan saçların tasavvurudur. Bu ifadelerde tavusun eskiden bir cennet kuşu olduğu inancıyla²⁰ sevgilinin yüzünün de cennete benzetildiğini de söyleyebiliriz:

Zülf-i tâvûsını gör gülşen-i hüsn içre nice

Cilveler ‘arz kılur her yaña cevân-şekil

(K. 8-14)

ggg. Perîşan, Târ-mâr

Sevgilinin saçı âşığın gönlü gibi karışıktır, darmadağındır:

Kıldukça hamâ‘il kolını boynuña agyâr

Zülfüñ gibi ben göñli perîşânı unutma

(G. 158-5)

²⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. İskender Pala, a.g.e., s. 443.

Sevgilinin saçının yanağı üzre târ u mâr olmasıyla aleme hoş misk kokuları yayılır (bkz. İlgili mad.).

hhh. Ömr, Kıssa, Yıl, Mesele

Başlıkta zikrettiğimiz bu unsurların saç ile ilgisi uzunluğu bakımındandır.

Sevgilinin ağzı âşığa canı ve zülfü de uzun ömrüdür. Sevgilinin yanakları üzre uzayan zülûf âşığın ömrünün uzunluğuna işarettir:

‘Ömrüm tavîline yine sâbit delîldür

Çün ruhlarında zülfi sanemler uzatdılar

(G. 45-4)

Cân u dilden sapkınlığı gidermek için zülf kıssasını bırakıp cemâl mushatını okumak gerekir. Bu ifadeyle zülf karalığı ile küfr ve kâfiri yüz ise imanı işaret eder (Bkz. Din ve Tasavuf bölümü).

Ko zülfi kıssasın okı cemâli mushafını

Götürmek ister iseñ cân u dil dalâletini

(G. 177-5)

Sevgilinin zülfü gibi onun peşinden koşulan zaman da uzundur:

Hevâ-yı zülfüñüñ Mihrî dahi geçmez hevâsından

K’anı yel gibi yeldürdi nice meh sâldür zülfüñ

(G. 94-5)

Bu ifadelerin haricinde saçın mesailini âşığın hıfzetmesi yönüyle mesâil ele alınmıştır²¹.

²¹ M.H.D., 305 (177-3)

m. Sünbül

Üst üste dizilmiş taneleriyle örülü saç andıran sünbülün bu yönüyle saçla birlikte kullanılmasına divânda sıklıkla rastlarız.

Sünbülün anıldığı beyitlerde sevgiliyle ilgili diğer hususiyetlere de değinilmiştir.

Derd ile cân bülbüli billah nice cân virmesün

Bir saç sünbül yüzi gül berg-i handân üstine

(G. 159-2)

Sevgilinin yüzü aya, saç yüzüne dağıtılmış sünbüle benzetilir.

Kand' olur sünbüllerin mâh üzre tağıtdukda dost

Zülfünüñ bir kılına yüz biñ dil-efkâr olmaya

(G. 170-2)

iii. Bulut (ebr, Sehab), Ka'be Örtüsü

Yüzü örtmesi yönüyle saç, bulut ve örtüye benzetilir. Sevgilinin yüzünün ay veya güneş olması tasavvuru saçın bulut olarak ifadesine yol açmıştır.

Sandum ki sehâb içre nihân oldı kemer

Yâr hüsninde meger itmiş imiş zülfini târ

(K. 17-14)

Ayrıca zülf ile birlikte hat da sehab olarak ifade edilmiş, yüzü örttüğü vurgulanmıştır²².

²² M.H.D., 257 (G. 80-6)

Kabe örtüsü ise hem örtücülüğü ve hem de siyahlığı ile saça benzetilmiş. Sanem olan sevgilinin yanakları üzere saçlarını örtmesinin acayip olmadığı, Kâbe'nin örtüsünün karalar olması gerektiği ifade edilmiştir²³.

Şimdiye kadar ifade ettiklerimizin haricinde saç uzunluğu ile salıncak²⁴ olarak adlandırılmış ve yine uzatılmış manasına gelen mutavvel²⁵ saç ifadede kullanılmıştır.

bb. Renk Bakımından

aaa. Siyah (Kara)

Divân şiirinde sevgilinin saç daima karadır. Karalığı ile bazı teşbihlere sebep olur. Karalığı ile zülf âşığı yolunu kaybettirir. Onu küfre sevk eder ve yoldan çıkarır. Sevgilinin yüzü ak saçları karadır.

Nitekim cehd eylerem meyl itmeyem meh-rûlara

Çıkarur yoldan beni bir zülfi kara yüzi ag

(G. 73-2)

Felek âşığı hiçbir zaman zülfü siyah ile hem-ser etmemiştir. Sevgilinin saçının karalığı ile bahtın karalığı arasında ilişki kurulmuştur²⁶.

bbb. Gece (Şeb, Şeb-rev, Şam, Leylî)

Saçın geceye benzetilmesi tasavvuruna sıkça rastlarız. Bu tasavvura sebep sevgilinin yüzünün gece doğan aya benzetilmesidir.

Dil şeb-i zülfünde güm-râh olmasa olmaz °aceb

Ey şeh-i hûbân-ı °âlem sûretüñ mehtâbdur

(G. 50-3)

²³ M.H.D., 227 (G. 25-3)

²⁴ M.H.D., 314 (G. 135-4)

²⁵ M.H.D., 207 (K. 14-2)

²⁶ M.H.D., 297 (G. 160-2)

Zülfü sadece bir beyitte şeb-rev olarak görmekteyiz. Şeb-rev ayı örten ve böylece güneşin doğmasına sebep olan bir unsur olarak karşımıza çıkar. Bu ifadede yanaklar ay, yüzün bütünü de güneş olarak tasavvur edilir:

Tutdı âfâkı ser-â-ser gün cemâlûñ pertevî

Ha' il olmasa gurûb itmezdi zülfüñ şeb-revi

(G. 196-1)

Şâm, gece manasına geldiği gibi “ülke” manasına da gelir. Bu yönüyle hep tevriyeli kullanılır ve iham-ı tenasüp yapılır.

Mihri'nün biñ cân ile gitdi dil-i bî-çâresi

Şâm-ı zülfinde habîbüñ tutdı ol miskîn vatan

(G. 131-5)

Leylî ifadesi ise masal kahramanı olan Leyla ile tevriyeli olarak kullanılır ve hemen her beyitte Mecnun adı kullanılarak âşık ve gönlü ifade edilir:

Dost Mecnûn olalı Leylî saçuñ sevdâsına

Gör ne çıkdı 'âleme nâm u nişânı kendümüñ

(G. 91-5)

ccc. Küfr-Kâfir, Zünnâr

Küfr ve kâfirin “örtmek, örten” manalarına gelişi dolayısıyla saç yüzü örten olarak küfr ile ifade edilmiştir. Daha önce de bahsettiğimiz üzere (bkz. Din ve Tasavvuf) yüz imandır ve iman aydınlatan, gerçeği açığa çıkarandır. Küfr ise gerçeği ve imanı örter. Bu yönüyle de siyah olarak ifade edilir.

Dostum ‘arz it cemâlũñ cânımız bulsun ferah

Küfr-i zülfũñi görüp îmânumuz bulsun ferah

(G. 12-1)

Zünnâr, küfrün sembolü oluşu ve siyah rengi ayrıca uzun oluşu itibariyle saça benzetilmiştir.

Boynına çeşmi ‘âşıkũñ zünnâr-ı zülfin bağladı

Şimdi görũñ ol kâfiri kasd eyler îmânına dek

(G. 90-2)

cc. Koku Bakımından

aaa. Anber, Misk (Müşg, Nâfe), Abîr

Kokusu yönüyle saçın teşbih edildiği bu unsurlar saçın dağınıklığıyla ortaya çıkması ve âleme koku yayması yönüyle ele alınmıştır.

Koku unsuru olarak kullanıldıkları beyitlerde birlikte zikredilen bu ifadelerden en çok misk anılır. Misk, siyah renkli olması, Hutun’de bulunan ceylanlardan elde edilmesi ve bâd-ı sabânın saçları taramasıyla âleme yayılıp cihânı muattar kılması yönüyle ele alınmıştır.

Egerçi bũ durur her dem Hıtâ’nuñ miski ‘âlemde

Saçuñ bũyından irmişdür aña dahi mu‘attarlık

(G. 84-3)

Beyitlerde birlikte anılan bu unsurlar hemen hemen aynı ifadeler dahilinde anılmış, cihana koku vermesi yönüyle mevzubahis edilmiştir:

Saçından oldu mu‘attar demâg-ı rûy-ı cîhân

‘Abîr-i misk ile bu ‘anber ise ancak ola

(G. 2-3)

bbb. Reyhan, Semen, Benefşe, Sünbül, Gül

Doğaya ait bu unsurlar güzellikleri ve güzel kokularıyla saç ile birlikte anılır. Âşığın can gülşenini süsleyen sevgilinin gül yanakları ve reyhan saçlarıdır:

Zeyn itmege cân gülşenin el-minnetü lillâh

Ol ruhları gül saçları reyhân yetişdi

(G. 183-2)

Âlemde sünbül ve reyhana koku veren zülüftür.

Nice zülfü nice mû ‘anber-i gîsûdur bu

Var ise sünbül ü reyhâna viren budur bû

(G. 139-2)

“Semen-sa”; “yasemine benzeyen zülf” olarak ifade edilen saç, doğrudan sevgiliyi belirtir. Âşık kendini derd ve gamda koyan sevgiliye sitem eder:

Gör ne yüz gösterdi bu zülf-ü semen-sâlar bize

Kodı biñ derd ü gam-ı hecr ile sevdâlar bize

(G. 166-1)

Ayrıca bir beyite de sabah rüzgârı gülbahçesine sevgilinin saçından iletmezse gülün cihan halkına koku vermeyeceği ifade edilmiştir²⁷.

c. Saç ile İlgili Diğer Unsurlar

aa. Perçem (Turra, Kakül), Lüle (Müca‘ad, Külâl)

Kâkül ve turra alın üzerine düşen kıvrımlı saçtır. Sevgilinin yüzünün ay, boyunun selvi ve zülfünün eğilmiş ağaç dalı olduğu ifadesinde tura da kullanılır:

²⁷ M.H.D., 201 (K. 10-11)

Kamer serv üzre çıkmışdur görünür turrân altında

Cemâlûñ gülsitânından egilmiş dâldur zülfüñ

(G. 94-2)

Sevgilinin saçları kıvrıcık ve büküm bükümdür. Sanatlı söyleyişe gidilmeden doğrudan kıvrıcık saç ifade edilmiştir:

Yer gibi yıllar ile hevâsında yelmişem

Oldum esîr âhir o zülf-i mûca ‘ada

(G. 147-2)

bb. Nişancı, Muhtâl (Hileci)

Bir beyitte zülf için nişancı ifadesi kullanılmıştır ki burada Mihrî Hâtun Makâmî’ye (bkz. İlgili mad.) cevap vermektedir.

Ne hüsnüm âfitâb u ne had mâh gercidür

Ne kaşlarum kemân u ne zülfüm nişâncıdır

(G. 51-1)

Yine sadece bir beyitte zülf “ben” taneleriyle gönül kuşunu avlayıp cân boynuna halka salan hileci olarak ifade edilmiştir:

Yine dil murgına dâne döker ne hâldir zülfüñ

Meger cân boynına halka salar muhtâldür zülfüñ

(G. 94-1)

2. Alın (Cebîn)

Mihrî Hâtun Divânı'nda cebine pek değinilmemiş; yalnız üç dört beyitte ay ve zühre olarak ifade edilmiştir. Yüzün güneşe benzetilmesiyle alın, güneşten parlaklığını alan aya benzetilmiştir.

Ay, yüzünü gördüğü sevgiliye imrenerek kendini dolunaya çevirse de sevgilinin alnına eş olamaz:

Yüzüñ görüp hasedden bedr olmasun kemer hiç

Öykünmek ile kaçan sen meh-cebîne beñzer

(G. 33-3)

Şehr-i Lâdik üzerine yazılan murabbada da sarayına gidilen şehzadenin yüzü hûrşîd, alnı meh olarak ifade edilmiş ve hat ile âsitan unsurları üzerinde de durulmuştur²⁸.

“Zühre-cebîn” ifadesi kaş unsuruyla birlikte kullanılmış kaşlar ya tuğraya ya da hilale teşbih edilmiştir:

Kaşuña beñzemek içün senüñ ey Zühre-cebîn

Kendüzin tutdı hilâl itdi kamer döne döne

(G. 141-4)

3. Kaş (Ebrû)

a. Umûmî Olarak Kaş

Teşbihli ve mecazlı ifadelerin dışında beyitlerde kaş için söylenen fazla bir şey yoktur. Kaş genellikle sevgilinin gamze oklarını âşığın sinesine atan keman (yay), olarak tasavvur edilmiş ayrıca hilale ve mihrab, tak gibi unsurlara da benzetilmiştir.

²⁸ M.H.D., 328 (Mr. 4-8)

b. Kaş ile İlgili Tasavvurlar

aa. Mihrâb, Tâk, Bismillâh

Kaşın bu unsurlara teşbihi kavisli oluşunun yanında sevgilinin yüzünün kutsiyetini belirtme amaçlıdır. Sevgilinin yüzü tüm tecellilerin merkezi ve âşığın secdegâhıdır:

Mihrâb-ı kaşuñ tâkı durur kible-i cânım

Dil kiblesine secde kılayın mı ne dirsın

(G. 127-5)

Sevgilinin yüzünün mushafa benzetilmesi (bkz. ilgili bölüm) kaşın da bu kutsal sayfa ve ayetin başında bulunan “bismillâh”a benzetilmesine yol açar:

Kaşı bismillâh ile okı cemâli mushafın

Küfr-i zülfinde gör anuñ nice îmân gizlüdür

(G. 41-3)

bb. Hilâl

Kaşın şekli itibariyle hilâle benzetilmesi günümüzde de çokça kullanılan bir ifadedir. Ay, kaşa benzemek için döne döne kendini hilâl etmektedir²⁹. Sevgilinin yüzü âşığın bayramıdır. Bayramın gelişi de hilâlden anlaşılır.

Ey tal‘atı hurşid eyâ hüsn ile garrâ

‘Îd ayı gibi kaşlaruñ oldı çü hüveydâ

(K. 5-26)

²⁹ M.H.D., 287 (G. 141-4)

cc. Kemân, Yây

Kaşın söz konusu edildiği hemen her beyitte yay, keman olarak ifade edildiğini görmekteyiz. Kemân ebru, okçuluk veya av unsuru olarak kullanılmış, göz ve kirpikler ile anılarak âşığın sinesini delen sevgili unsurlarını ifade etmiştir..

Kirpügi okların atmaga gönül pûtesine

Bu gözi âhunun ebrû-yı kemânı ne güzel

(G. 98-4)

Sevgili keman ebrularıyla âşığın canını avlar:

Ebrûsı kemân idi soyd itdügi cân idi

Bir gonca dehân idi matlûb idi vaktinde

(G. 148-3)

çç. Kavs-i Kuzah, Kavs-i Felek

Kaşın gökkuşağı demek olan Kavs-i kuzah ile anılması, şekli dolayısıyladır. Bu teşbih yüzün de sema olarak tasavvuruna yol açar. Örnek olarak vereceğimiz bu beyitte kaş hem ışık saçan hilal hem gökkuşağına benzetilmiştir:

Kaşlarun kavs-i kuzah gibi kemân almış ele

Cânlara pertâb atar cânâ hilâlün pertevi

(G. 196-2)

Kaş ayrıca kavs-i felek olarak anılır ve yüz gökyüzü unsurlarıyla tanımlanır:

Kaşları kavs-i felekdür sûreti bedr-i kamer

Gün cemâlidür cihân rûyına viren nûr u fer

Kaplamışdur dilberüñ gûyâ miyânını kemer
Hâledür kim devr idüpdür mâh-ı tâbânı dürüst
(Mr. 1-4)

4. Göz (Çeşme, Dide, ‘Ayn)

a. Umûmî Olarak Göz

Güzellik unsurları arasında en çok zikredilenlerden biri de gözdür. Göz divânda zengin tasavvurlarla işlenmiştir. Bir güzellik unsuru olmasına rağmen çeşm, divânda hep âşğın canına kasdeden katil, cellâd olarak ifade edilir. Çeşm katiline gamze, kaş ve kirpikler silahtır:

Biñ yerde dilüm delmiş iken gamzesi tîri
Çeşmi de ura sîneme hañcer ne kolaysuz
(G. 54-3)

Bir kan içici (hûn-hâr, hûn-rîz) olarak çeşm âşığı öldürür. Sevgili bunu inkar etse de gamze şahittir:

Çeşmüñ beni öldürdi vü sen yok nice dirsın
Gamzeñ ho şehâdet ider inkâr gerekmez
(G. 60-6)

Bazen de katil gamze olurken âşığı kurtaran göz olur:

Beni bir tîrle öldürmişdi gamzeñ
Arada çeşmüñ olmasaydı mâni’
(G. 71-3)

Ancak umûmîyetle göz cânı yağmalamaya azm etmiş bir düşman, kan içici kâfirdir.

Göz âşığı güzelliğiyle büyüler bu nedenle câdû olarak ifade edilir.

Gözün rengi tıpkı saçlar gibi siyah bazen de elâ (şehla)dır.

Bize meyl eyler idi geh geh o çeşmi karalar

Men `iderler oları bir iki yüzi karalar

(G. 25-1)

Çeşm-i şehlâñı ne remz ile işaretler ider

Dil ü cân kaskına gör nergis-i fettan-şekil

(K. 8-9)

b. Göz ile İlgili Tasavvurlar

aa. Câdû, Ayyâr, Mekkâr, Fettân

Âşığı cezbetme ve kendisine bağlama yönüyle göz bu unsurlara benzetilmiş, sihirle âşığı kendisine bağlamada büyüü insanlara öğreten Harût ve Marut'u dahi geçtiği vurgulanmıştır:

`İlm-i câzûlukda bir üstâddur çeşmüñ senüñ

Görse Hârût ile Mârût'ı geçerd`anlara bend

(G. 15-2)

Sevgilinin gözü efsûn ile bağlanmadık gönül bırakmaz hatta cihanı bu iki cadının sihri kaplamıştır³⁰.

Çeşm zülf ile âşığın gönlünü bağlamış, âşık bunun farkına dahi varmamıştır. Çünkü göz cadı ve hilekârdır. Burada büyüün eskiden saç ile yapılmasına da telmih vardır:

³⁰ M.H.D., 242 (G. 52-3)

Çeşmi salmış dili zülfi hamına tuymadı cân

Allah Allah nice ‘ayyâr u ne câdudur bu

(G. 139-3)

Yine hilekâr manasındaki mekkâr bir benzetmeye konu olmaksızın sevgilinin gözleri için kullanılmıştır³¹.

Göz fitne çıkaran âşığın gönlünü karıştıran bir unsurdur. Genellikle bunu gamzenin yani bakışın yardımıyla yapar:

Zülfüne baş koşdı gamzeñ yakdı diller şehrin

Şimdi fitne ‘âleme sen çeşmi fettândan çıkar

(G. 39-6)

bb. Mest, Mahmûr, Nergis

Sevgilinin gözleri, mest oluşu, baygın bakışı ve ne yaptığını bilmez bir sarhoş oluşu itibariyle ele alınmaktadır. Mest gözü elinde gamze ve kirpikler birer silaha dönüşür. Gamze ve göz âşığın gönlünü aralarında paylaşamayıp çekiştiren sarhoşlardır.³² Çeşm-i mest haksız yere kan döker, suçsuz âşığın canına kasteder.

Çeşm-i mestüñ yine nâ-hak yere kan eylemesün

Suçını bildûre katlansun a bir pâre meded

(G. 14-3)

Gözler, mahmurluğu ile nergise benzetilmiştir. Bu kullanımda şeklî benzerliğin yanı sıra nergisin uyuşturucu etkisinin olması da mevzubahistir.

³¹ M.H.D., 291 (G. 148-1)

³² M.H.D., 290(G 147-6)

Mahmûr gözüñ gülşen-i hüsnünde göreliden

Her gûşede bu nergis-i mestân unudıldı

(G. 188-4)

Âşık ömrünü uzatmak istiyorsa zülfü sümbül, gözü nergis, hattı reyhanlarla hem-dem olmalıdır. Çemende boy çınara göz nergise benzetilir. Bu ifadelere yol açan hayal, sevgilinin güzelliğinin bir bütün olarak bahçe olarak görülmesinden kaynaklanır. Nergis çemende sevgilinin hayaliyle ser-mesttir:

Nergis gözüñ hayâlile ser-mest sebzede

Gonca tebessün itmege uş intizâr gül

(G. 96-5)

cc. Kâtil (Kan içici, Hûn-hâr, Hûn-rîz), Cellâd, Harâmî, Kâfir

Göz, âşğın canına kastetmesi yönüyle doğrudan olmasa da mana itibariyle kâtil olarak ifade edilir. Göz âşğâ yârın vuslatını haram etmiştir ancak âşık yine de o hûn-hâra kanını helal etmektedir. Kan dökücü göz zulüm ile günahsız âşıkları öldürür. Âşık, canına kastetse de sevgilinin gözlerinden vazgeçmez.

Cânına kasd eylemiş hûn-rîz çeşmüñ Mihrî'nüñ

Vireyin biñ cânsa ol hûn-hârdan ben dönmezem

(G. 101-5)

Gamze de kasd-ı cânda ok atıcıdır lakin göz, onu kan içicilikte geçmiş bir dinsizdir.

Gerçi gamzeñ kasd-ı cân itmekde tîr-endâzdur

Lîk çeşmüñ gibi kan içici bî-dîn olmaya

(G.1-4)

Sevgilin kan içen gözleri cellâd olarak tahayyül edilir.³³ Yine bir beyitte göz, bir okla dil ve can mülkünü yağmalaması yönüyle işlenmiştir:

Sen kaşı kemân gamzesi oh çeşmi harâmî

Bir tîr ile kıldı dil ü cân mülkini yağma

(K. 5-27)

Çeşm, siyah rengi ve gaddarlığıyla kâfire benzetilmiş; âşık, kâfirin tutsağı olarak ifade edilmiştir.

Rismân zülfüñle niçün bağlıdur boynum didüm

Gösterüp çeşmin didi bu kâfirüñ tutsağıdur

(G. 32-3)

Sevgilinin, gözlerinin kan içici olmasını belirterek âşıktan canını istemesi, Hûni gözlü güzellerin gözlerinden haksız yere kan döktüğü için sakınmak gerektiği ve her halükarda âşığın gözler uğrun can vermeye razı olması beyitlerde işlenen diğer hususlardır.

çç. Âhû

Âhunun gözlerinin iri ve siyah oluşu göz konusunda teşbih konusu olmasına yol açmıştır. Âşık, hileyle avlayıp meclise ahu gözlüleri getirmeyi teklif eder. Ancak çoğu zaman avlanan kendisi olur. Ahu gözlü dilberler âşığın gönlünü avlar:

Saňa âl itmesün aldanma i dil gamzesine

Dilleri sayd idici gözleri âhûdur bu

(G. 139-4)

³³ M.H.D., 235 (G. 40-4)

Verdiğimiz örnekte de görüldüğü gibi ahu, genellikle av ile ilgili kelimelerle (âldamak, şikâr, sayd) kullanılarak geyik avına telmih yapılmıştır. Ayrıca Mecnun'un Leyla hasretiyle çöllere düşmesi ve bir âhûyla yârenlik etmesi olayına telmihle bir beyitte Mecnûn olan âşığın bir âhû gözün sevdasına düştüğü ve kendisine dağ ve çölleri mesken edildiği ifade edilmiştir. (Bkz. Masal Kahramanları maddesi)

5. Gamze

a. Umûmî Olarak Gamze

Gamze, sevgiliye has, manalı bir bakış olarak en çok değinilen unsurlardan biridir. Divânda kaş yay, gamze oktur. Bazen de kılıç ve hançer olup âşığın gönlünü yaralar. Her durumda da gamze kan dökücü, âşığın yüreğini sinisini yaralayıcı bir unsurdur.

Gamzesi oklarına sînem nişân olalı âh

Yâr bilür yüregümde nice peykân gizlidür

(G. 41-7)

Kaş ve gözde de ifade ettiğimiz gibi sevgilin her türlü cevri ü cefâsı âşığın kabulüdür. O, yüreğindeki gamze yaralarından memnundur.

Ey gamze cigerden gidicek cân bile gitmiş

Billâh bu Mihrî'ye getür anı gelişte

(G. 156-5)

b. Gamze ile İlgili Tasavvurlar

aa. Ok (Tîr), Temren (Hadeng, peykân)

Divânda gamze ile ilgili kurulan en önemli hayal gamzenin oka teşbihidir. Bu tasavvurda gamze yani bakış gözden doğar ve kirpik ile kaşla desteklenir. Bakışlar âşığı yaralayan en önemli husus olması itibariyle divânda hep kesici, delici, yaralayıcı aletlere benzetilmiştir:

Gamzeñ hadengin yâ kaşuñ tâ çekdi peykânına dek

Atdı geçürdi sîneden ‘âşıklarüñ cânına dek

(G.90-1)

Kaşlar yay, gamze ok, kirpikler peykândır. Gamzenin hedefi can, gönül ve sinedir. Bazen sadece ok bazen de temrensiz kısmı halinde düşünülür. Metal olan peykan, parlaklığı ile siperdeki aynalara benzetilmiştir.

Gûyâ siperde âyinelerdür ziyâ virür

Tîr-i hadeng-i gamzesi peykânı sînede

(G. 147-9)

Gamze, ok olarak ifade edilmenin yanında ok atıcı “tîr-endâz” olarak da ifade edilmiştir. Kaşlar can potasına gamze tîrini atsa bu okun peykânını gönül cevher olarak gösterir. Tîr-i gamze gamdan pas tutmamalıdır. Gerekirse sevgili, âşığın yüreğinde saklı bulunan peykânı alabilir.

Tîr-i gamzeñ tutmasun jengâr gamdan dostum

Yüregümi yar gel peykânunuñ kandan çıkar

(G. 39-23)

Bu beyitte “kandan” kanlı gönülden manasında olduğu gibi “nereden” manasına da gelmektedir.

Âşığın gönlü gamze nedeniyle peykânlarla doludur. Gamzeye karşı yalnız sine değil can da nişan olmuştur. Arada göz mani olmasa gamze, bir okla dahi âşığı öldürür. Sevgili âşıktan nişan olarak sinisini ister ve âşık “ be-çeşm” diyerek seve seve kabul eder çünkü gamzenin peykânıyla yaralansa da ona merhemi yine sevgilinin la’li sunacaktır. Âşık gamzenin cevri ü cefâsına o kadar taliptir ki gamze okuna yer olsun (saplansın) diye gönlünü peykan şekline sokar:

Dil deler gamzeñ okına yer ola anuñ içün
Derd ile kendü özin eyledi peykân-şekîl
(K. 8-4)

bb. Kılıç (Tîg), Hançer

Gamzenin kılıca benzetildiği beyitler ok ile mukayese edilince oldukça azdır. Örnek olarak verdiğimiz şu beyitte zülfün çenberlik, gamzenin kılıç olduğu aşk meydanında bir kılıç talimi söz konusudur:

N’ola meydân-ı ‘aşkuñda senüñ cân oynasa Mîhrî
Ki tîg oldu aña gamzeñ ider zülfüñ de çenberlik
(G. 84-6)

Gamzenin benzetildiği bir diğer unsur da yine yaralayıcı bir silah olan hançerdir. Gamze hançeri âşıkların sinesini bin yerden deler:

Hezâr yerde deler sînesini ‘uşşâkuñ
Hadeng-i gamzeleri hançer ise ancak ola
(G.2-4)

Sevgilinin gamzeleri her fırsatta âşığı öldürmek için hançer çeker. Gamze bu konuda “cellad-ı çeşm”den dahi çabuktur. Bu tasavvurlara sebep olan unsur hançerin kemerde taşınıp kurban fark etmeden çekilip bir nevi arkadan, umulmadık anda vurulmasıdır. Sevgili inkârcı özelliğiyle gamzesinin hançerinin âşığın bağrını delmediğini söylese de âşık delil olarak yaralarını gösterir.

Çün delemes imiş gamzeleri hançeri bagrum
Pes bu yüregimde görinen yâre nedendür
(G.27-4)

cc. Mest, Hırsız (Düzd)

Divânda bu ifadelere az rastlanmakla birlikte gamze, göz ile mest olarak alınır.(Bkz.Göz maddesi) Her ikisi de âşığın gönlünü aralarında paylaşmaya çalışan ve bunu yaparken de gönlü parçalayan sarhoşlar olarak anılmış, “Mest elinde dostlar kılıç bıçak olmak ne güç³⁴” ifadesiyle göz ve gamze ifade edilmiştir.

Düzd(hırsız) olarak gamzenin ifadesine ise bir beyitte rastlanmakta ve gamze hırsız gönül evine girince sevgilinin hayal hazinesini bulmaktadır:

Gamzesi düzdi bulup dilde hayâli haznesin

Didi el-hakdur ki dirler genç vîrândan çıkar

(G.39-5)

6. Kirpik (Müje, Müjgân)

a. Umûmî Olarak Kirpik

Kirpik, şimdiye kadar göz, kaş ve gamzede ele aldığımız hususlardan bir farklılık arz etmez. Onlarla birlikte sevgilinin âşığı yaralayan bazen de avlayan silahıdır. Genellikle bu unsurlarla birlikte anılır:

Kurdurdu hemân gözlerine kaşları yayın

Kirpükleri okların atup bagrumı deldi

(G.181-2)

Divânda kirpik başta ok olmak üzere hançer ve neşter olarak anılmıştır. Genel itibariyle âşığın sinisini delen oklar yaralayıcı ve acı verici olsa da âşığa hediyedir. Ayrıca kirpikler bir nevî âşığı cezalandırma unsurudur diyebiliriz:

³⁴ M.H.D., 220(G. 11-4)

Cemâlûñi görüp ğayra nazar eyler insan
Dostum tîr-i müjeñle iki gözümü çıkar
(K.17-5)

b. Kirpik ile ilgili Tasavvurlar

aa. Ok (Tîr), Hançer, Neşter

Kirpiğin en fazla benzetildiği unsur oktur. Kirpikler keman kaşların sîne nişanına attığı ok olarak ifade edilir ve zengin hayaller içermez.

Bahsedilen beyitlerde daha çok okun gönül ve sîne potasına atılmasından duyulan haz ele alınır:

Hamdû-lillah ki müjeñ tîri ciğerden geçicek
Hele peykânları kaldı dile yeter belegi
(G.202-2)

Sevgili âşıktan kirpik oklarını eksik etmemelidir çünkü bu dilberin bakışının nişanıdır.³⁵ Fettân göz dil ve cana kasteder buna mukabil sîneyi tîr-i müje'ye nişan etmemek olmaz.

Kirpik okun yanında kıvrımlı haliyle hançere de benzetilir. Sevgili, hançer olan kirpiklerle sîneyi yarıp âşığın gönlünü almak ister ancak zaten âşık gönlünü sevgiliye çoktan vermiştir.

Gerçi ki müjeñ hançer ile sînemi deldi
İl dahi senüñdür diler isen meh al işte
(G.145-2)

Kirpiğin neştere benzetildiğini gördüğümüz bir beyitte de doğrudan söylenmese de sevgili ameliyat yapıp âşığın kanını döken bir doktora benzetilmiştir. Eskiden kirli

³⁵ M.H.D.,285 (G.136-5)

kanı neşter yardımıyla alıp çoğu hastalıkların iyileştirildiğini düşününce görünüşte âşığın kanını döken kirpik aslında onu iyileştirmektedir. Ayrıca tasavvufta kanın masiva olduğunu da unutmamak gerekir.

Hûnını ‘âşıkларуñ çeşmüñ meger dökmek diler

Neşter-i müjgânuña kaşuñ kemânın bağladı

(G.194-5)

7. Yüz ve Yanak (Cemâl, Çihre, Dîdar, Rûy, Tal’at, Arız, Hadd, Ruh, Ruhsâr)

a.Umûmî olarak Yüz ve Yanak

Yüz ve yanak ayrılmaz bir bütün olduklarından ve genelde birlikte kullanıldıklarından ayırmaya gerek görülmemiş ve bir başlık altında toplanmıştır.

Yüz ve yanak divânda, üzerinde en çok durulan unsurlar arasında yer alır. Bu diğer güzellik unsurlarının üzerinde yer almasından ve güzelliğin kemal bulan unsuru olarak anılmasından ileri gelmektedir.

Yüz ve yanak birçok tasavvura konu olmuş, bazen şem‘, meh ve güneş bazen gül, lale, gülizar olarak ifade edilmiş; hepsinde de güzelliği, tazeliği, parlaklığı ve âşığı yakıcı özelliğiyle mevzubahis edilmiştir.

b.Yüz ve Yanak ile İlgili Tasavvurlar

aa. Güneş, (Afitâb,Mihr,Hûşîd) Gün, Ay (Meh, Meh-tâb, Bedr, Kamer)

Yüz ve yanağın bu unsurlara benzetilmesi; yuvarlak, parlak ve aydınlık olması dolayısıyladır. Ayrıca güneş tasavvurunda yakıcılık da söz konusudur. Zülf ve hat(ayva tüyü) ın örttüğü yüz ve yanak buluta ve geceye teşbih edilmiş böylece yüz, buluta girmiş güneş ve gece doğan aya benzetilmiştir. Yüz için meh-rû, mah-likâ, mah-ı tâban, bedr, meh-tâb ifadeleri kullanılmıştır.

Sandum sehâba girdi veyâhud tutuldu gün

Olmış güneş yüzinde meger âşikâr hat

(G.69-2)

Sevgilinin gün yüzü âşığın gönlünü aydınlatır. Onun gidişiyle cihan âşık için karanlıktır. Sevgilinin gün cemalinin ışığı afakı doldurur. Cihana ışığı sevgilinin güneş çehresi vermektedir.

Çü düşdi şevk-i ruhı âfitâb çihresinüñ

Cihana virdi ziyâ enver ise ancak ola

(G.2-2)

Sevgilinin cemali, gündüz güneş; gece ise aydır. Âşığı zulmet-i gamdan kurtaracak tek ışık meh-tab yani sevgilinin yüzüdür. Zülf gecesinde yüzün parlaklığını gören dolunay bu cemale imrenmektedir.

Görelî zülfün şebinde yüzünüñ envârını

Çerh ser-gerdân olupdur mâh-ı tâbân imrenür

(G.49-2)

Gönlü zülfün gecesinde kaybolmaktan alıkoyan da meh-tab olan sevgili cemalidir. Sevgilinin yüzü “devr-i kamer”dir.

Bahsettiğimiz hususlar sebebiyle divânda sevgili yüzü daima güneş, ay ve parlaklık ifadeleriyle kullanılmıştır.

Matla‘-ı hüsnüñ gibi bir burc-ı a‘lâ görmedük

Mah ruhsâruñ gibi bir şems-i garrâ görmedük

(G.92-1)

bb. Şem, Çerağ, Nâr, Şû'le

Bu unsurlar da güneş ve ay gibi aydınlık yönüyle sevgilinin yüzü için kullanılmıştır. Ayrıca âşığı yakıcı özelliği de söz konusudur.

Şem', sevgilinin yanağına imrenmiş ve dili yakılmıştır. Bu ifadede şem'in fitilinin yanması hüsn-i ta'lîl ile ifade edilmiştir."³⁶ Ayrıca şem' ve pervane hususiyetiyle şem' sevgilinin yanağı, pervane ise âşık ve gönlüdür.

Şem'-i ruhsârına cânânun i Mihrî dâimâ

Yanalum pervane-veş çün yana gelmişlerdenüz

(G.64-7)

Âşığın sevgilinin yanağına pervane gibi yandığını gören şem'in dili, micmerin özü yanar."³⁷ Sevgilinin yanaklarının ateşinin hayali gönül evinde çerağ yakmazsa âşık sonsuza dek gam karanlığında kalır.

Yakmasa gam zulmetinde kalmış idüm tâ ebed

Ruhları nârı hayâlî hâne-i dilde çerağ

(G.73-4)

Tüm cihan gibi âşığın gönlü de sevgilinin cemalinin aleviyle aydınlanmaktadır.

cc. Gül (Nesrin, Verd, Berg-i Gül), Yasemin (Semen), Lale(Lâle-zâr) Bağ, Gülistan, Cennet, Bahar

Bu unsurların yüze teşbihi genel olarak bir çiçek bahçesine tasavvuru ve yanakların pembe rengi dolayısıyladır. Ayrıca hoş kokulu olması da bu benzetmeye sebep olur.

³⁶ M.H.D., 224 (G. 18-4)

³⁷ M.H.D., 260 (G.87-3)

Gülün yüze teşbihi klişeleşmiş bir ifadedir. Sevgilinin dudağı gonca, yanağı güldür böylece bir gülşen imajı çizilir. Ayrıca yanağın gül oluşu âşığın gönlünün bülbüle teşbihiyle de ilgilidir.

Gülsitân-ı hüsnüñi dûr itme çeşmümden şehâ

‘Andelîbem gül yüzüñ şevkinde nâlân isterem

(G.110-2)

Sevgilinin gül çehresinin la‘l şarabından içip rakibin yüreğini kanla doldurmak isteyen âşık vuslata erememenin cevriyle bülbül gibi hep nalândır. Cân bülbülü; saçı sünbül, gözü gül sevgili uğruna can verir. Bazen de cefa dikeniyile sevgilinin hasretiyle kurban olur.

Bülbül gibi kurbân olayın hâr-ı cefâda

Sen ruhları gül sûreti gülzâr giderse

(G.172-2)

Yüz ve yanak ayrıca gül yapraklarına benzetilmiş, üzerinde çıkan ayva tüyleri sayfaya yazılan hat yazısına teşbih edilmiştir.

Lâle, genellikle gül ile birlikte yüzün bahçeye benzetilmesine mukabil olarak yanak için kullanılmıştır.

Mihri bülbül gibi efgânunu dilden koma kim

Lâle haddinde anuñ çün gül-i handân biledür

(G.36-5)

Bazen de kadehe benzer şekliyle ve sâkîye teşbihiyle (bkz ilgili bölüm) mest ve mey ile birlikte yine yanak için mevzubahis edilmiştir.

Gonca la‘li yâdına nûş eylesün gül-gûn mey

Lâle haddi şevkine ser-mest olup sunsun ayağ

(G.72-3)

Ayrıca sevgilinin yanaklarının ateşiyle çemen, lâle-zara döner. Bir bütün olarak cemalin bahçeye benzetilmesi tasavvuruyla yasemin de yanak için kullanılmış, gülzar-ı hüsnün; menekşe hat, yasemin yanak ile cennete benzediği ifade edilmiştir.

Şimdiye kadar değindiğimiz hususlar dahilinde yüz (cemal) bahar ayındaki gülşene ve bağa benzetilmiş diğer güzellik unsurları da birer çiçeğe teşbih edilmiştir. Güzelliğiyle de bu bahçe cennete benzetilmiştir.

çç. Melek, Peri, Mushaf, Safha

Bir başlık altında topladığımız bu unsurlara daha önceki bölümlerde değinmiştik. (Bkz. Din-Tasavvuf)

Sevginin yüzünün meleğe benzetilmesi, güzelliği ve göze görünmemesi, hayal mi gerçek mi olduğu bilinmemesi dolayısıyladır.

Ol perî-peyker melek-manzar yüzi gül gonca-leb

Gamzesi ok ol kaşı hem yaya sıhhat yaraşur

(G. 23-4)

Sevgilinin yüzünün âşığın gönlündeki değeri ve ulviliği neticesi yüz mushafa yani Kur’ân’a benzetilmiştir. Bu tasavvufta yüzün, Allah’ın nurunun tecelli ettiği yer olmasına dayanmaktadır.

Yüz, imân; saç, küfr olarak anılmakta cemal mushafını okumaktan söz edilmektedir.

Safhada mushafla benzer ifadelerde kullanılmış ayrıca gül safhası olarak kullanılmıştır.

Dûd-ı âhından eser tâ bilesin ‘âşıklarun
Göresin gül safhañun üstinde hattun karasın
(G.133-3)

dd. Âb-ı Hayât (Âb-ı Hayvân)

Sevgilinin yüzünün âşığın gönlüne can ve zindelik vermesi zulmet olarak anılan saçları ve ayva tüyleri ile yanak âb-ı hayâta tesbih edilmiştir.

Gam degül tutsa hatı yârün ‘izârı çevresin
Zulmetün içinde lâ-bûd âb-ı hayvân gizlidür
(G.41-6)

8.Ben (hâl)

a.Umûmî olarak Ben

Yüzün ve boynun çeşitli yerlerinde bulunan küçük siyah lekeler olan ben, şekli ve siyah rengi sebebiyle ele alınan bir güzellik unsurudur. Genellikle saçın âşığın gönlünü almak için kullandığı tane olarak ifade edilir.

b. Ben İle İlgili Tasavvurlar

aa. Nokta, Dâne, Karabiber, (Dâne-i Fülful)

Nokta, “nokta-i hüsn” olarak ifade edilmiş Kiramen Katibin’in bu inşa karşısında şaşkına döndüğü vurgulanmıştır.

Dâne, gönül kuşunu avlamak için zülfün septiği tuzak olarak ifade edilmiştir.

Aldadı hâli gönül murğını bir dâne ile

Dâm-ı zilfine gönül düşdi mi kendü dek ile

(G.157-2)

Karabiber anlamındaki fülful de tahmisde diğer güzellik unsurlarıyla anılmış küçüklüğü ve rengiyle teşbih konusu olmuştur.

Letâfet gülsitânında begüm haddüñ durur ter gül
Olupdur berg-i gül üstinde hâlûñ dâne-i fülful
Kaçan bu yüz karasıyla saçûñ a öykünür sünbül
Gülûñ bu ‘ârız rengin görüp aldanma ey bülbül
Ki nice ol senüñ gibi gârfbüñ girdi kanına
(Th.6)

9. Hat (Ayva Tüyleri)

a.Umûmî Olarak Hat

Divânda yüzdeki ayva tüyleri olan hat zengin ifadelerle zikredilmiştir. Şehzâde Ahmed’in hatı için bir gazel söylemiş, yine hat üzerine yazdığı gazelde çeşitli tasavvurlarla işlenmiştir.

.Bir hoş ğazel didüm yine ben hatt-ı Ahmed’e
Cân safhasında eyledüm anı müsevvede
(G.147-1)

aa. Hat (Yazı) Rikâ, Reyhan (Gûbân)

Yüzde bulunan tüyler olan hat, bir yazı sanatı olan hat ile aynı şekilde yazılıp okunduğu için çoğunlukla tevriyeli olarak kullanılmıştır. Yüzün(hüsnün) sayfaya benzetilmesine paralel olarak ayva tüyleri o sayfaya yazılan hat yazısıdır.

‘Arz itdi gülşene görüñ ol gül-‘izâr hat

Nakş itdi gül varaklarına yazdı yâr hat

(G.69-1)

Yazı olan hat‘ın reyhan, gûbarîve rikâ adıyla anılan türleri de (bkz.ilgili bölüm) ayva tüyleri münasebetiyle işlenmiş, tevriyeli olarak kullanılmıştır.

bb. Reyhan, Benefşe, Sünbül

Yüzün bahçeye teşbihi ile ayva tüyleri başlıkta topladığımız nebata teşbih edilir.

Reyhan genellikle “hatt-ı reyhan” olarak ifade edilip yazı sitiline teşbih edilirken kokusuyla da sünbülle birlikte mevzubahis edilir.

Haddüñ görinelden gül-i handân unuduldı

Hattuñ ireli sünbül ü reyhân unuduldı

(G.188-1)

Benefşe de yine kokusu ile hata benzetilmiştir.

Benefşem hattıñ u hüsnüñ bahârum

Hemân besdür baña sevgüli yârüm

(G.104-1)

cc. Diken (Hâr), Sebze-zâr, Zulmet

Hat, gül yanağın üzerinde bulunan dikendir. Âşık sevgilinin gül yanağının yaprağından almadan çevresi hatın dikenini sarmıştır:

Almadan bir berg-i gül haddüñden irdi hattıñ âh

Hârlar ol gül-‘izârüñ çevre yanın bağladı

(G.194-6)

Daha önce de ifade ettiğimiz üzere tazeliği, renkliliği ve gönle verdiği hoş duygular ile yüz ile ilgili hususiyetler bahçeye teşbih edilmiştir. Örnek olarak verdiğimiz bu beyitle çeşmelerin aktığı bir bahçe tahayyül edilir:

İster ki la'li çeşmesiyle tâze ter ola

Âb-ı kenâra geldiği bu sebze -zâr hat

(G.69-4)

Çeşmenin âb-ı hayat bahçenin ise zulumat olduğu hayaliyle de âb-ı hayât ve Hızır'a telmih yapılmış, dudak ölümsüzlük suyu, hat âb-ı hayâtı gizleyen Zulmet olarak ifade edilmiştir.

çç. Karga (Zâğ), Karınca (Mûr)

Siyah oluşu ve genellikle grup halinde bulunuşlarıyla hat, karga ve karıncaya benzetilmiştir. Hat karga; sevgilinin cemâli gül bahçesi ve âşık bülbüldür.

Gülşen-i hüsnî kenârın tutdı Mîhrî hatt-ı yâr

Bülbülün tâze gülistânında zâğ olmak ne güç

(G.11-5)

Ayva tüylerin karıncaya teşbihi ile Süleymân ve mühürlü yüzük tenasüplü olarak kullanılmıştır. Ayrıca hatın zulmete benzetilmesi burada da söz konusudur:

Çevresin âb-ı hayâtun ki tutar mûr- Hâtun

Gûyiyâ hâtemidür mühr-i Süleymân-şekil

(K.8-12)

dd. Sehâb, Toz

Yüzün aydınlık ve parlak oluşuyla güneş ve aya teşbihine değinmiştik. Hat da bu parlak ay veya güneşi kapatan bulut olarak ele alınmış örtücülüğü ve rengiyle mevzubahis edilmiştir.

Yüz yine parlaklık ve pürüzsüzlüğüyle aynaya, hat da aynayı örten toza benzetilir ki âşık cemal aynası tozlansa dahi gözünü ondan ayırmaz, çünkü nasıl ki aynada insan kendisini görürse âşık da ancak sevgilide kendini bulur:

Sanma cemâli âyinesinden gözüüm ıram
Bir toz getürmek ile sen ey nâ-bekâr hat
(G. 69-8)

ee. Leşker, Kâfir

Hattın yüzün etrafını sarması ve kaplaması leşker olarak ifadesine sebep olur. Âşıkları tarumar etmek için hat askerleri yüzü kaplamaktadır. Askerlerin girdiği yeri darmadağın etmesi de söz konusu edilmiştir.

Geldi ‘îzârı üstine teşker çeküp bugün
‘Âşıkların ya‘ni k‘ide târ u mâr hat
(G.69-7)

Hat yine karalığıyla ve en çok örtmek manasıyla kâfire teşbih edilmiştir. Yüzün iman olması kâfirin iman aydınlığını küfr ile örtmesi bu tasavvura sebep olmuştur.”³⁸

³⁸ M.H.D., 250 (G.68-2)

10. Ağz (Dehân, Fem)

a.Umûmî Olarak Ağz

Ağz, dudakla birlikte bütünlük arz eden güzellik unsurlarındandır. Dudak ağzın görülen kısmıdır. Ağz bu nedenle yok, esrar, sır olarak ele alınmıştır. Dudakla beraber anıldığı için kısaca geçiyoruz.

b. Ağz ile İlgili Tasavvurlar

aa. Gonca

Ağz kapalı şekli ve küçüklüğü goncaya benzetilerek “gonca-fem, gonca dehan” şeklinde kullanılır. Bu tasavvur divânda çokça kullanılmıştır. Kapalıyken goncaya benzeyen ağz, gülünce güle dönüşür.

Olma hâmûş yaraşmaz saña ey gonca dehen

Kıl tebessüm k'ola her gûşe gülistân-şekil

(K.8-16)

“Gonca-leb” ola sevgilinin karşısında âşık, figan eden bülbüldür. Âşığı gül-femlerin hasreti öldürmektir. Cihan bağında yanaklarının gülleri ve ağzının goncası gibi asla yetişmez.

bb. Gayb, Sır (Râz), Nokta, Yok, Mim

Sevgilinin ağzı yok denecek kadar küçüktür. Aslında dudaklar olmadan görünmez. Ancak konuşur ya da gülerse meydana gelir. Sır da saklanan görünmeyen şeydir. Bu yönüyle ağz sır olarak anılmıştır:

Nice şerh eyleyeyin gonca dehânı haberin

Nâ-gehân nâz-ı nihândan yine bir râz açılır

(G.34-2)

“Ağızdan çıkan söz, gâibden gelen bir sestir ve ağızdan çıkmadan, ortaya dökülmeden önce ne olduğu hakkında fikir sahibi olmak imkânsızdır.”³⁹ Bu sebeple ağız yok ve gayb olarak ifade edilir. Şair, dehânın yok oluşunu “yok yere” deyiimiyle iki anlama gelecek şekilde kullanır:

Yok yire dehânı haberin itdi deyû fâş

Düşirdi bizi dillere eller ne kolaysuz

(G.54-4)

Yakutun sevgilinin dudağından rengini ve incinin yuvarlaklığını nokta olan ağızından alışı, yine ağzın mim olarak tasavvuru da divânda geçen diğer unsurlardır.

cc. Âb-ı Hayât

Ağız can verme özelliği ve kayıp oluşu, yerinin bilinmesiyle âb-ı hayata benzetilmiştir.(Bkz. İlgili bölüm)

çç. Hokka

İçinde diş gibi cevahir taşınması ve şekli itibariyle ağız hokka olarak tasavvur edilir.

Çün hokka dehânuñ sanemâ kılsa tebessüm

Rûşen görünür lü’lü ü mercânlar içinde

(G-162-4)

11. Dudak (Leb)

a.Umûmî Olarak Dudak

Dudak divânda çokça anılan güzellik unsurlarından biridir. Vuslat olarak görülmesi, kırmızı rengi, âşığın en büyük arzusu olması sebebiyle söz konusu edilir.

³⁹ M. Nejat Sefercioğlu, a.g.e., s.201.

Genellikle küçüklüğü, yuvarlaklığı ve rengiyle zikredilen dudak âşığın tek devasıdır. Kırmızı rengi kan, la‘l, gonca ve mey’e benzetilir.

Bitmedi dahi bitmeyiser bâğ-ı cihânda

Bir sencileyin ruhları gül lebleri hamrâ

(K.5-23)

Tadı dolayısıyla da şeker ve çeşitli tatlılara benzetilmiştir.

b. Dudak ile İlgili Tasavvurlar

aa. Şarap (Mül, Mey), Câm

Renk, lezzet ve şekil itibariyle dudak şaraba benzetilir. Ayrıca bağımlılık yapması ve sarhoş edici özelliği de söz konusudur.

Mest idüm ‘aşkı meyinden dahi bir bâde sunup

Cur‘a-i la‘li beni eyledî heyrân bu gice

(G.143-5)

Bazen âşık sevgilinin şarap olan dudağından içip rakibi kıskançlık içinde bırakmayı diler.

Îçelüm la‘li şarâbından o gül-çihrelerûñ

Müdde‘înüñ yüregiñ tolduralum kanlarla

(G.153-3)

Ancak felek yine oyununu oynar ve sevgilinin câm-ı lalinden rakip içerken âşığa ciğerinin kanı kalmıştır:

Câm-ı la‘lûñ meyin îçürdi rakîbe nidelüm

Bize sunmadı felek hûn-ı cigerden gayrî

(G.203-5)

Sevgilinin la‘l dudaklarını hatırlayarak baharda içilen şarabın hoş olması, meyrenkli dudakların hayaliyle âşığın göz kadehinin kanlarla dolu olması divânda geçen diğer tasavvurlardır.

bb. La‘l, Yâkut, Hokka

Renk ve değerli oluşu itibariyle la‘l, beyitlerin çoğunda istiâre olarak dudak yerine kullanılmıştır. Dudak, öyle kırmızı ve değerli bir la‘l dir ki Bedahşân yakutu dahi bu güzelliğe erişemez.

Haddüñ gibi gül bitmedi bir bâg-ı cihânda

La‘lûñ gibi yok la‘l-i Bedahşanlar içinde

(G.162-6)

Ayrıca ağız bahsinde de değindiğimiz gibi şekli ve kırmızı oluşuyla dudaklar hokka-i yâkut olarak ifade edilir ve dişler hokka içindeki mücevherlere teşbih edilir.

Leblerinden dişleri nazmın gören dir gûyiyâ

Hokka-i yâkût içinde dürr ü mercân gizlidür

(G.41-4)

cc. Deva (Merhem, ‘Îlac, Şerbet, Tiryâk)

Sevgilinin dudakları aşk ve hasret hastalığının tek devasıdır. Âşığı iyileştirecek tek ilaçtır. Dudak bu yönüyle başlıktaki unsurlara benzetilmiştir. Ayrıca ilaçların içimi kolaylaştırmak için şekerle karıştırılıp şerbet şeklinde kullanımına da telmih yapılmıştır:

Şerbet-i la‘lûñ imüş haste dile dost şifâ

Demidür eyle devâ bu dil-i bîmâra meded

(G.14-4)

çç. Şeker (Kand, Şîrîn), Güllâc, Pâlûde, Senbûse, Lokma

Dudaklar tat itibariyle bu unsurlara benzetilir. Ayrıca ağızdan çıkan tatlı söz de ifade edilmiş olur.

Deprendüğince küt virür cânâ leblerüñ

Şîrîn sözün kelâmına şeker mi katdılar

(G.30-7)

Sevgili cevır ve efa edendir. Âşığa iltifat göstermez. Ancak âşık sevgilinin zulmüne de razıdır. Bu nedenle hep güzel söz değil sevgilinin ağzından çıkan kötü sözler bile âşık için şeker ve tatlıdır:

Leblerüñ söğdükçe cânâ ağzuma şekker yağar

Söyle şîrîn lokmadur pâlûde-i terden leziz

(G.17-3)

Şîrin kelimesinin aynı zamanda bir masal kahramanının adı olması tesviyeli kullanılmasına olanak sağlamıştır.

Yine bayram tatlısı olan senbûse ve güllâc da dudağın tatlı addedilmesi yönüyle kullanılmıştır. Dudakların konuşurken üst üste gelmesi kand-ı mükerrer (tekrarlanmış şeker) olarak ifade edilmesi, şairin sevgilinin dudaklarını yâd edince sözünün şeker gibi olması, gönül tûtîsini doyurmak için leblerin zikrinin yeterli olduğu⁴⁰, sevgilinin ayrılık zehriyle helak olan âşığa güllâc sunduğu bu bahiste anılan diğer tasavvurlardır.

⁴⁰ M.H.D., 281(G.128-4)

dd. Hz. İsa, Âb-ı Hayvan, Çeşme, Kevser, Zemzem, Su

Dudağın âşığa can vermesi özelliğiyle Âb-ı hayata ve yer yer Hz. İsa'ya benzetildiğini görmekteyiz.

Mürde-i cân u dile virdi hayât-ı ebedî

Leblerüñ olduğıçün çeşme-i hayvân-şekil

(K.8-13)

Sevgilinin lütuf kokusuyla cihanın bağı letafet bulur. Âb-ı hayat ve akarsular onun la'linin çeşmesinden oluşur. Sevgilinin dudakları âb-ı Kevserken lezizdir. Bu nedenle âşığa yardan gayrı cennet gerekmez. Susuz gönle ve ölü cisme canı leblerin âb-ı hayatı verir. Zaten sevgilinin yanaklarına da cennet bahçesi nakşedilmiştir.

ee. Gonca

Ağız gibi dudaklar da goncaya teşbih edilmiştir. Bu tasavvur âşığın ve gönlünün dudaklarının hasretiyle bülbüle benzetilmesine dayanır.

Bu cihân bâğında mihrî nice nâlân olmasun

Bir senüñ gibi husûsâ gonca-leb gül-fem de var

(G.44-7)

12. Çene (Zenahdân)

a. Çene ile İlgili Tasavvurlar

aa. Kuyu (Çâh), Zindân

Sevgilinin çenesi çukurluğu ve âşığın gönlünün düştüğü bir güzellik unsuru olarak ele alınışıyla çah-ı zenahdân olarak ifade edilmiştir.

Düşmişem çâh-ı zenahdânuña gerçi râhatam

Hamdû-lillâh hâlûme her ehl-i zindân imrenür

(G.49-5)

Âşığa cihanın gül bahçelerini zindan eyleyen çene çukurunun hayalidir. Âşık, sevgilinin zülf ipliği boynuna takılı halde çâh-ı zenahdânda tutsaktır.

Çâh unsuru ile Hz. Yûsuf'un atıldığı kuyuya da telmih yapılmıştır.⁴¹

bb. Elma (Sîb)

Yuvarlak şekli itibariyle çene elmaya benzetilmiş, bir beyitte sevgilinin, güzellik bağını seyreden gönül dervişiine çene elmasından arz etmesi ifade edilmiştir.⁴²

13. Boy (Kad, Kâmet, Endâm)

a. Umûmî Olarak Boy

Boy, uzunluğu düzgün ve ince oluşu ayrıca sevgilinin yürürken salınışı, tepeden bakışı ve ulaşılmazlığıyla başta serv olmak üzere çeşitli ağaç türlerine benzetilmiştir. Bâlâ, müntehâ sehî, bülend gibi yücelik bildiren kelimelerle kullanılan boy, serv ve âşığın gözyaşı ilişkisiyle de sıkça söz konusu edilmiş, genç ve narin oluşuyla da nihale benzetilmiştir.

b. Boy ile İlgili Tasavvurlar

aa. Servi (Serv)

Boyun münasebet kurulduğu unsurların başında servi gelir. “serv-i hırâmân”, “serv-i revân”, “serv-i bülend”, “serv-i ra’nâ,” “serv-i sehî”, “serv-i kadd”, “sevr-i semen” terkipleriyle ifade edilen servi çoğu zaman doğrudan boy olarak kullanılmıştır.

⁴¹ M.H.D., 298(G.163-3)

⁴² M.H.D., 251(G.68-4)

Çok cihân gülşenlerin seyr itdük ammâ râstî

Müntehâ kaddüñ gibi bir serv-i ra'nâ görmedük

(G.92-2)

Râstî, müntehâ, kad, serv-i ra'nâ ifadeleri tenasüplü olarak boyu ifade için kullanılmıştır.

Servinin su kenarlarında yetişmesi âşığın gözyaşlarıyla sulanması mazmununu doğurur.

Kaddüñ hayâli dîde-i Mîhrî'de dostum

Bir servdür ki tutdı vatan yaşum üstine

(G.152-5)

Serv ve su münasebetiyle kurulmuş diğer beyitlerde sevgilinin boyunun hayali âşığın gözlerine gelince gözyaşını revan etmesi, âşığın gözünün yaşının servi olan sevgilinin ayağını öpmek için akması ifade edilen diğer hususlardır. Ayrıca boyun serviye benzetilmesi sevgilinin hasretiyle ölen âşığın tabutunun servden olacağı hayalini doğurmuştur.

bb. Çenâr, Sanavber(çam fıstığı), Nâr-ven (Karaağaç), Nahl (Hurma ağacı), Nihâl

Serv ile birlikte boyun benzetildiği diğer unsurlar bir başlık altında topladığımız bu unsurlardır. Boyun bu ağaçlara teşbihi yüksek oluşu ve nihâl olarak da taze ve narin oluşu dolayısıyladır.

Servde belirttiğimiz üzere boy yerine çoğu zaman istiâre olarak serv kullanılmasından dolayı serv ve diğer unsurlar beyitlerde birlikte zikredilmiştir

Ey kâmeti mevzûn u eyâ hûb-nigâr

Bitmedi kaddüñe beñzer dahi bir serv ü çenâr

(K.17-1)

Serv ve sanavberin şekli ve bir sırada duruşu sevgilinin boyunun karşısında duydukları hayrete bağlanmıştır:

Bâlâ kadüñi gördi meger tarf-ı çemende

Hayretde turur serv ü sanavber dahi yek-pâ

(K.5-19)

Sevgilinin yüksek boyu naz ile salınır. Bostanlar içinde onun boyu gibi nâr-ven , serv-i ra‘na görülmemiştir. Âşık çemende gördüğü gül-endâm sevgilinin gözünü nergise boyunu çenâra benzetir.

cc. Tuba, Sidre, Müntehâ

Yeryüzünde bulunmayan ve ikisi de cennete ait olan bu unsurlar sevgilinin boyunun mükemmeliyeti ve âşığın gözündeki kutsallığını ifade için kullanılmıştır.

Cennette bulunan ve dalları yerde kökleri gökte olan bir ağaç olan Tuba ile sevgilinin boyu kıyas edilir ve sevgili boy itibariyle daha üstün tutulur.

Sîdre ve Münteha’da yedinci kat gökte bulunup cennetin yanında sınır olarak konulan bir ağacı ifade etmekte ve bir ağaç çeşidi olan sidre, müntehâ ile tesviyeli olarak kullanılmaktadır.

Bir beyitte Tuba’nın baş aşağı oluşu, servin baş eğmez oluşu ve sidre şöyle ifade edilir:

Serve baş indürmezem tûbâyâ boynum egmezem

Müntehâ kaddüñ gibi ra’nâ çenârum var iken

(G.129-2)

çç. Elif

Boyun uzun ve dosdoğru oluşu ve elifin vahdeti ifade etmesiyle bu unsura benzetilmesine bir beyitte rastlarız.

Âşığın gönlünde tek şey vardır o da sevgilinin aşkı ve hayalidir.

Didi kaddüm hayâlini derûn-ı dilde muhkem tut

Didüm kim bir elif gibi bu cân içre nihândur bu

(G.136-3)

14. Diş (Dendân)

a. Diş ile İlgili Tasavvurlar

aa. İnci (Dür, Lü'lü), Mercan

Dişler parlaklığı ve rengi ile inciye sıkça teşbih edilmiştir. Ağız bu cevherleri içinde barındıran bir deniz yahut hokkadır.

La'l-i lebûñle dişlerüñüñ vasfın işidüp

Hokkâ budur ki dürr ile mercândan el yudum

(G.113-4)

Hokka dehen tebessüm edince içinde parlak lü'lü ve mercanlar görünür. Âşık, sevgilinin dişi var iken inci ve mercana meyletmez.

Divânda dişlerin dizilişi itibariyle de inciye benzetildiğini görmekteyiz. “nazm” olarak geçen bu diziliş şiir kelimesini da çağrıştıır⁴³.

⁴³ M.H.D., 235(41-4)

V. SEVGİLİ İLE İLGİLİ DİĞER UNSURLAR

1. Bûse

Divânda öpmek ve öpülmek ile ilgili olarak “*leb*” kelimesi 62 defa; *la’l* (istiare yoluyla)” kelimesi 50 defa; “*bûse*” kelimesi 17 defa; “*öpmek*” kelimesi çeşitli fiil çekimleriyle 6 defa; “*em* ve *emesem* (bu kelimeler ilaç anlamına geldiği gibi tevriyeli kullanımlarıyla “*öpücük*” anlamına da geliyor)” kelimeleri 7 defa geçiyor⁴⁴. Böylece divânda öpmek ile ilgili kelimeler 142 defa geçmekte ve Arslan bunu Mihrî Hâtun’daki erkekçe söyleyişlerin örneği olarak vermektedir.

Genel itibariyle bûse sevgiliye has bir unsurdur. Sevgilinin öpücüğü, uğruna bin can kılınacak kadar değerlidir. Ağız ve dudak bahsinde de değindiğimiz gibi âşığın devası, Âb-ı hayât’ı, ölü gönle can veren unsurlardandır.

Bu özelliklerine rağmen sevgili, vefasızlık özelliğiyle âşığa değil rakibe yüz vermekte, busesini yoluna can veren âşığa değil bu yolda hiç emek çekmeyen rakibe vermektedir.

Ben ayağın öpmege cânlar kılam îsâr

Râygân viresin bûse sen agyâra nedendür

(G. 27-6)

2. Kûy (Mahalle), Eşik, Kapı (Âsitân, Bâb, Der)

Bu unsurlar, divânda iç içe ve benzer şekilde kullanıldığı için tek başlık altında toplamayı uygun bulduk.

Kûy (mahalle)sevgilinin bulunduğu yer olarak âsitân ile birlikte sıkça zikredilen unsurlardandır. Sevgilinin mahallesinde itler nöbet tutar. Âşık sabahlara kadar sevgiliyi görme ümidiyle mahallenin etrafında döner. Mahallenin âşığın gözündeki kutsiyeti oranın Kâ’be olarak ifade edilmesine yol açar. Âşık, tavaf ettiği bu kutsal mekânda canını kurban vermeye hazırdır:

⁴⁴ Mehmet Arslan, a.g.e., s. 88.

Didi Kâ'be kûyumuñ itseñ tavâfın sıdk ile
'îd-i vaslımuñ hemân kurbânı ol didüm be-ser
(G.38-4)

Sevgilinin mahellesini tavaf eden yalnız âşık değildir. Âşık bu kimselerin ayakları altında toprak ve kum olmaya da razıdır. "Tavâf- ı harem" olarak nitelendirilen bu husus sonucu âşık kendisini ateşin yakmayacağını söyler zira Kâ'be'yi tavaf edenlerin günahları kalmaz.

Tavâf-ı haremüñ eylemişem bunca zamân
İ'tikâdum budur ey dost beni yakmaya nâr
(K.17-16)

Kûy (mahalle) Kâ'be'nin yanında cennet olarak da nitelendirilir. Mahallesi cennet, dolaylı olarak sevgili hûri, rakip şeytan ve âşık cennetten kovulan Âdem'dir:

Korharam agyâr bir gün yâr kûyından beni
Sürdüre cennetden uymasun bu şeytân kimseye
(G.171-4)

Sevgilinin mahallesi gül bahçesi, sevgili gül, âşık ve feryat eden bülbüldür:

Mihrî olalı gülşen-i kûyuñda 'andelîb
Gam-gin dilinde nâle vü efgân dükenmedi
(G.199-7)

Kûy ile ilgili diğer hayelleri özetlersek: Âşık, sevgilinin mahallesinde izlerine yüz sürerek, itleriyle yarenlik ederek ömrünü âh u vâh ile geçirir. Onun için en büyük lûtuf da kapısındaki köpeklerle sabahlara dek beklemektir. Kûy-ı cânan varken âşık cennete bakmaz. Sevgilinin mahallesinde âşık öyle yaş akıtır ki dür ve zeberced olan

gözyaşları sevgilinin hâremini doldurur. Sevgilinin kapısındaki itler rakibi parçalasalar âşığn bir derdi kalmaz. Kûy sevgiliye mübtelalarla doludur:

Dün ü gün dilberüñ kûyına vardum

Geçilmez mübtelâdan Allah Allah

(G.164-2)

Sevgilinin eşiğinde de itler, mübtelalar ve kapıcılar durur. Bu eşiğin köleleri çoktur. Bazen rakip de gelip çevresinde dolaşır ancak âşık onu kovar. Padişah olan sevgilinin eşiği âşığn yüz sürdüğü dergahtır, âşığn senedir:

Dilberâ çün her gedâya âsitânuñdur sened

Sürme kapuñdan beni bu ‘âlî dergâh ‘aşkına

(G.163-5)

Âşığn “hubbü’l vatan”ı yani onun imanıdır. Sevgilinin eşiği, âşığn yüzünü sürdüğü ve günahlarının affolunduğu Kâ‘be’dir. Âşığn secdegah kapısı ve kiblesidir.

Âsitânuña nice yüz sürmesün leyl ü nehâr

Ehl-i ‘aşkuñ secde-gâhı kiblesi ol bâbdur

(G.50-2)

Gönül, sevgilinin âsitânına bende ve kapıcı; âşığn gözleri sucu, kirpikleri süpürücüsüdür. Sevgilinin eşiği âşık için en güzel yatak ve yastıktır.

Pister-i nesrîn gerekmez bir dem ârâm itmege

Âsitânuñ gibi dil-miskîne bâlîn olmaya

(G.1-2)

Bu eşik gönül bülbülünün vatan eylediği gül bahçesidir. Gönül dilencileri olan âşığın sığınağı, gidecekleri tek kapıdır. Aşk bîmârlarına dâr-ı şifâdır. Yüzüne bir kadem bassın diye âşık, sevgilinin eşiğine başını kor ancak sevgili taşı âşığın başına tercih eder. Sevgilinin kapısının üftâdesi yalnız ay değildir. Güneş de her sabah hizmete gelir:

Yalıñuz bir meh degüldür kapusı üftâdesi

Biñ safâ ile gelür baş üzre her subh âfitâb

(K.3-5)

3. Ayağı Toprağı (Hâk-ı pâý, İzi tozı)

Sevgilinin âşığın gözündeki değeri bakımından dikkate şayan unsurlardan biri de ayağının toprağıdır.

Âşık, sevgilinin ayağı toprağına saçmak için inci ve mercan olan kanlı gözyaşlarından akıtmakta, bâd-ı sabâ aynı amaçla sebze-zâr üzerine altın ve gümüş saçmaktadır.

Âşık için bir nefes dahi sevgilinin “hâk-ı pâý”ından uzak durmak dayanılmaz bir durumdur. Onu nîgarın ayak toprağından mahrum eden rakibin ne dini ne ayini vardır. Âşığın en büyük saadeti ve makamı sevgilinin ayağı toprağına toz olmaktır:

Cihânda ‘izz ü sa‘âdet yeterdi Mihrî saña

Ayağı toprağına dilberüñ gûbâr olsañ

(G.93-5)

Sevgilinin ayağı toprağına yüz sürmek için güneş ve ay, gece ve gündüz döne döne sevgilinin mahallesine gelirler.⁴⁵

Sevgilinin âşığa en büyük ihsanı bir kerelik dahi olsa ayağının toprağına yüz sürmesine izin vermesidir. Bu, sevgilinin bir padişah; âşığın kul olarak tasavvurunun doğurduğu bir hayaldir ve sevgilinin mertebesini gösterir.

⁴⁵ M.H.D., 287 (141-3)

Sevgilinin ayağının tozunun değeri “kuhl” olarak ifade edilmesine sebep olur. Sürmenin de toz halinde olması ve göze görüş kabiliyeti, parlaklık ve güzellik vermesi yönüyle hâk-i pay sürme olarak nitelendirilmiş ve “kuhl” en iyi sürmelerin elde edildiği sfahan ile birlikte anılmıştır:

Getürdi sabâ peyki cilâ hâk-i rehûnden

Tâ gözlerüme kuhl-ı sıfâhân yetişdi

(G.183-4)

Bu unsurlarının yanında divânda bir iki beyitle ifade edildiği ve fazla üzerinde durulmadığı için ayrı başlık altında ele almadığımız sevgiliye ait diğer hususlar vardır ki bunlar sevgilinin beli, boynu ve teri ile ilgilidir.

Sevgilinin boynu bir beyitte ⁴⁶ “sürâhî” boyun olarak geçmekte meclis, câm-ı meyve sürâhi arasında tenasüp yapılmaktadır.

Yine sevgilinin beli kıl kadar incedir öyle ki âşık ne kadar dikkat etse de kıl ile beli ayırt edemez:

Dikkat ile nazar itmekten aña inceldüm

Bilmedüm dahi miyân mı veyahud mûdur bu

(G.139-5)

Sevgilinin yüzündeki terler gül yaprağı üzerindeki çiğ taneleri gibidir:⁴⁷

Divânda sevgili ile ilgili dikkati çeken unsurlardan biri de yârin dâmeni(etek)’ dir. Sevgilinin dâmenini tutmak, saadeti onda bulmak, ölünce dahi elini sevgili eteğinden çekmemek sıklıkla işlenmiş, bazen “vefadar eteğin ” tutmaktan bahsedilip sevgiliden şikayet edilmiş, bazen de dünya ve ahirette sevgilinin dâmenini tutmaktan büyük izzet olmadığı vurgulanmıştır. Dâmen sevgiliyle vuslatın simgesi durumundadır.

⁴⁶ M.H.D., 310(186-5)

⁴⁷ M.H.D., 225(20-3)

Dâmen-i dilberden olalı başuma tâclık

Hamdû-lillah kimseye göstermedüm muhtâclık

(G.78-1)

VI. Âşık

1. Âşık

a. Umûmî Olarak Âşık

Bazen doğrudan bazen özellikleri verilerek ifade edilen âşık, Mihrî Hâtun Divânı'nda klasik yapıda, kalıplaşmış ifadelerle ele alınmıştır.

Âşık, cevri ve cefa ile her daim ciğeri biryan gözü giryan olan, sevgiliden vuslat niyaz eden; geceler âh edip gündüz sevgilinin mahallesi etrafında dolaşan belâ-keş, dertli, bî-çâre, ve bîmâr kimselerdir.

Âşk ateşine düşeli âşığın gönlü yanık, gözü nemlidir. Yediği dert, içtiği gam, yoldaşı kederdir:

Yidigüm derd içdigüm gamdur eñisüm gussa yâr

Sensüzün nice geçer gör bu zamânı kendümün

(G.91-2)

Âşığın aşk yolunda tek tahsili vardır o da gözyaşı ve yanık bağırdır:

Nem var dahi 'aşkuñ da budur tahsilüm

Dilde gam dîdede nem sînede âteş her bâr

(K.17-25)

Âşık sevgili uğruna her şeye katlanır. Onun her istediğini yapar. Cevr-ü cefâsı başı gözü üstünerdir ancak yine de sevgiliye yaranamaz halbuki tek yaptığı emrine ferman olmak ve onu sevmektir.

Olalı şeydâsı bir zerre günâhum bilmezem

Her ne dirse dilberüñ emrine fermân olmadan

(G.135-4)

Âşık yâr yolunda vuslat ümidiyle can verir. Ancak elinden tutan birini bulamaz. Aşkın hevesine düşeli cihana rüsva olmuş, namus ve arı gitmiş dillere düşmüştür ancak âşık için bu önemli değildir. Âşık canan yolunda cân u dil ve tüm varlığını verendir:

‘Âşık mı direm aña ki cânân yolında ol

Cân u dil ile virmeye tâ ‘ömri varını

(G.197-2)

Âşık güle karşı feryad eden bülbüldür. Yanaklarının şem‘ine yanan pervanedir. Zülfüne bağlanması gereken divâne, âleme rüsva olmuş şeydâdır. Ney gibi derinden inler. Kumru gibi dost der durur. Her daim kan yutup kanlı gözyaşı döker. Ceyhun olan gözyaşları Nil nehrine dönüşür. Ciğeri kebab olmuş, yüreğinin yağı erimiş, âhı alemleri kaplamıştır. Garip ve bî-çâredir. Dertli ve talihsizdir. Yeryüzüne onun gibi talihsiz gelmemiştir. Hasret ile bîmar, la’lin arzusuyla teşnedir. Yakası yırtık, sevgilinin güzelliğinden dilenen dilencidir. Sevgilinin kapısında itlerle hem-dem olmaya razı bir kimsesizdir.

Yüzü sevgilinin ayağını basmasının istendiği topraktır, sarı yüzlüdür. Gözleri kan dolu kadehtir. Gözyaşları inci ve mercandır ki sevgili yoluna saçılır. Boyu çeng gibi bükülmüştür. Irmaklar gözyaşlarından, dağların bulutu da âhının dumanından oluşmuştur. Âhı gökyüzünü kaplayan duman her şeyi yakan şimşektir. Bunca eziyete, cevr ü cefâya âşık sabreder ancak zamane güzelleri cevrin dozunu kaçırmıştır:

Derdlü yürek i Mihrî cefâya ideydi sabr

Cevri zamane hûbları hadden aşurdılar

(G.37-5)

Âşık bunca eziyete dayanamayacak duruma gelince duaya sığınır ve âşıkların âhının aşkına sevgililere insaf diler:

Ol cefâ-hû yârüme ya Rabb sen insaf vir

‘Âşık u sâdık-kadempler itdügi âh ‘aşkına

(G.163-2)

Âşık zayıf ve bîçâredir. Her daim hastadır. Ancak o sevgiliden gelen her türlü eziyete dayanıklıdır. Zaten sevgili de bu yüzden cevri bu kadar abartır.

Ey Mihrî saña yâr cefâ itse ‘aceb mi

Gücini çeker dünyada ancak seni buldı

(G.181-6)

Sevgili bahsinde de değindiğimiz üzere âşık sevgilinin cevriyi çektiği halde sevgili rakibe yüz vermekte, âşıkları kendine bîgâne eylerken rakip bir gölge gibi onu takip etmekte, yanından ayrılmamaktadır.

Âşık olarak Mihrî Hâtun’a kısaca değinecek olursak:

Şairimiz âşıklar içinde yerinin özel olduğunu, âşk yolunda can verdiğini gören herkesin ehl-i âşk içinde güzün olduğunu tastik ettiğini, âşk defterinde boş sırada adı geçmesi gerektiğini ifade eder:

‘Uşşâklarun cem ‘idicek defter-i ‘aşka

Evvel yazalar Mihr‘ola divânlar içinde

(G.162-7)

O bir âşık olarak ölse bile güzellerin sevgisini terk etmez ve yarsız olmaz:

Hûblaruñ mihrîni Mihrî ölürüz terk itmezüz

Kim ne dir ise disün biz olamazuz yârsuz

(G.63-6)

Genel itibariyle değindiğimiz âşık bahsini özetlersek:

Âşıklığın macerası başkadır ve bunu ancak âşık olanlar anlayabilir:

Olmayan ‘âşık ne bilsün ehl-i ‘aşkuñ hâlini

Şerh olunmaz bu beyânüñ mâ-cerâsı özgedür

(G.31-2)

b.Âşık İle İlgili Tasavvurlar

aa. Bülbül (Andelîb, Murg-ı Hoş Elhan, Hezar)

Âşığın bülbüle teşbihi, sevgilinin bazen bütün olarak bazen de yanak, dudak gibi güzellik unsurları yönüyle goncaya ve güle, bulunduğu yerin veya güzelliğın gül bahçesine ve rakibin ise diken veya kargaya benzetilmesi dolayısıyladır. Ayrıca âşığın gece gündüz nâlân oluşu sevgilinin hasretiyle ah u figân edişi de güle karşı figan eden bülbüle teşbihine yol açar.

Gülsitân-ı hüsnüñi dûr itme çeşmümden şehâ

‘Andelîbem gül yüzüñ şevkinde nâlân isterem

(G.110-2)

Âşık bülbül gibi efgânlar ile gül yüzlülere methiyeler düzer. Gonca olan sevgilinin gülistanında feryâd kılmak gerekir zirâ yarın gül gözden kaybolunca bülbül ortada kalır. Bülbül hardan inler, âşık rakipten dolayı ağlar bu yönüyle bülbül ve âşık dert ortaklarıdır:

Bülbül inler hârdan ben aqlaram agyârdan
Müstedâm olsun bizümle hayli derd ortağıdır
(G.31-2)

Yanakları gül sûreti gülzâr olan sevgili gidince âşık hâr-ı cefadan bülbül gibi kurban olur. Güle olan sevgiliye bülbül olan âşığın ağlanıp inlemeleri hoş gelir çünkü bu onun değerini arttıran güzelliğini bu nevi tescilleyen bir durumdur. Ayrıca bülbülün figânıyla goncalar açılır. Âşığın efganı neticesinde de sevgili tebessüm eder bu âşık için yeterlidir:

Belâ-keş bülbülüm bildi figânımdan safâ buldı
Yüzime gül gibi güldi bugün bir gonca-leb gül-ruh
(G.13-3)

bb.Tûfi, Kumru

Âşığın tûtî'ye tasavvuru güzel konuşabilmesi ve şeker yemesi dolayısıyladır. Sevgilinin dudakları bazen de aşkı şeker, âşık bu şekerden yiyen tûtî'dir. Ancak oraya çoğu zaman karga olarak ifade edilen rakip girmektedir:

Şîrin lebin ağıâra sunar Mihrî'ye sunmaz
Tûtî baka karga yiye şekker ne kolaysuz
(G.54-5)

Kumru, ötüşüyle tek eşli oluşu ve servilerde yuva yapısıyla söz konusu edilmiş âşık kumruya teşbih edilmiştir:

Ben kumrı gibi dost dirüm subh olunca âh
Ol hoş rakîb ile sarılup câna cân yatur
(G.47-4)

cc. Pervâne, Şem‘

Şem‘ü pervane divân şiiri geleneğinde tasavvuf menşeli olarak âşık ve maşuk olarak ifade edilmiştir. Etrafını aydınlatma ve âşığı yakma yönüyle sevgili şem‘ olarak ifade edilirken âşık onun etrafında dönüp hiç ayrılmayan ve sonunda şem‘in âlevine kanatlarını ve kendini yakarak feda eden bir kelebek türü olan pervaneye teşbih edilmiştir.

Sevgilinin yanağı şem‘ âşık ona per yakmada pervaneye yoldaştır:

Şem‘-i ruhunâ tâ giceler subha dek ey dost

Per yakmada pervâneye yoldaşlaruz biz

(G.56-5)

Âşık zaten âşk ateşine yanıcı pervanedir. Bu yolda kanat yakmayan bir değeri yoktur. Sevgilinin yanağının mumuna pervâne gibi kanat yakmada âşık âşığı öyle bir ustalaştırır ki bu konuda ûstâd-ı cihân olur:

Per yakmada pervâne-sıfat şem‘i ruhuñda

‘Âşkûn beni üstâd-ı cihân itmemek olmaz

(G.58-4)

Ay yüzlü güzeller hüsn şemdanını yakınca bî-çâre âşıklar pervâne gibi yanarlar. Yanıp yakılsalar da sevgilinin yanında âşığın bir değeri olmaz. Pervâne olan âşığın sevgilinin yanağı üzre yandığını şem‘in dili, micmerin özü yanar.Âşık daima cananın şem olan yanağı üzerine yanar zira o yana gelmişlerdendir.

Bir beyitte şem‘ olarak âşığı görürüz. Mum gibi sevgili uğruna yanışı bu benzetmeye yol açar. Şair hicranla şem gibi yanınca ehl-i ‘aşk, alevinden almak için pervane gibi cân verirler:

Şem‘ gibi yandugum hecründe görüp ehl-i ‘âşk
Cân virür pervâne-veş olmaya nârum dan benüm
(G.102-4)

çç. Kurbân, Av (Şikâr), Seg(it, köpek)

Kurbân “kurb” kökünden gelir ve anlamı yakın olmaktır. Âşık da sevgiliye yakın olmak için canını kurban etmeye her daim hazırdır. Kurbân, Din- Tasavvuf bahsinde de değindiğimiz üzere îd, Ka‘be, hilâl, bayram gibi unsurlarla birlikte kullanılmış Kurban Bayramı’na işaret edilmiştir.

Gerçi ‘îd-i vaslına kurbân idi Mîhrî anuñ
Lîk teslim itdi yâre cânı bayrâm irtesi
(G.195-6)

Âşığın av olarak ifadesi mecazî yönüyledir. Sevgilinin saçlarının tuzak, beninin taneye teşbihiyle bir kuş avı ifade edilir. Ayrıca bakışlarının ok ve sevgilinin avcı olması da bu tasavvuru doğurur.

Köpek sadıklığı ve koruyuculuğu aynı zamanda değersiz oluşu yönüyle âşığa benzetilmiştir. Âşık sevgilinin eşiğinde ve mahallesinde köpeklerle hem-dem’dir ve bunu en büyük itibar olarak görür. Bazen de sevgili doğrudan âşığı “itim” olarak niteler ki bu sevgilinin âşığın farkında olduğunun ifadesi olarak âşığı memnun eder:

Cihân u cânı revân it yolına Mîhrî habîb
İtim dimiş saña bu i‘tibârı hoş görelüm
(G.112-5)

dd. Deli (Şeydâ, Mecnûn, Divâne, Şûride), Rûsvâ, Mecnûn (Kays), Ferhâd, Mest

Âşık bî-ihhtiyar oluşu, ne yaptığını bilmeyişi yönüyle deliye benzetilir. Delilerin başıboş dolaşmaları sevgilinin mahallesinde bu halde dolaşan âşığa teşbih edilir. Ayrıca deliliği aşırı derece olanların zincir ile bağılı olmasına karşın âşık da sevgilinin zincir olan saçlarına bağılıdır.

‘Âkil komazuz hûblaruñ elden ölünce

Zincir-i ser-i zülfini divânelerüz biz

(G.61-4)

“Âşık-ı şûride” olarak ifade edilen âşık o kadar âh eder ancak taş kalpli sevgili âşıkların âhından etkilenmez:

Nice sengin-dil imişsin ki eser itmedi hîç

‘Âşık-ı şûrideler âhı seher- göh saña

(G. 6-6)

Masal kahramanları olan Menûn ve Ferhad da âşıklığın simgesi olarak kullanılmış âşıklığın mertebesini gösterme amacı güdülmüştür.

Mecnûn adından da anlaşıldığı gibi Leyla’nın aşkından divâne olmuş kendini çöllere vurmuştur. Divânda da Mecnûn ve Leyla tevriyeli olarak kullanılmış; Mecnûn divâne âşığı, Leylî ise sevgilinin, âşığı çılgına çeviren siyah saçını ifade etmiştir.

Dost Mecnûn olalı Leylî saçuñ sevdâsına

Gör ne çıkdı ‘âleme nâm u nişânı kendümin

(G.91-5)

Ferhad da Şirin söz veya lebin sevdasıyla işlenmiş şîrin tevriyeli kullanılmıştır.

Bir nazarda nice ‘âşıkları Ferhâd eyler
Nice Şîrin nice dilber nice meh-rûdur bu
(G.139-2)

Âşık mecnûn oluşuyla sadece sevgiliyi düşünüşü ve kendini bilmesiyle halk tarafından kınanır. Âşık alemin rûsvasıdır:

Terk eyledüm ey yâr senüñ cârı yolunda
Rüsvâ-yı cihânum bugün ‘aşkuñla bil işte
(G.45-3)

ee. Garîb, Üftâde, Avâre, Bed-nam, Âşüfte, Bende, Kul, Köle, Esir, Sa’îl, Miskîn, Dervîş

Sevgili şaktır, sultandır. Âşık ise onun kapısında bir bende, köle ve esirdir. Âşık tüm ihtiyarını ve hayatını sevgiliye teslim etmiş onun kulu kölesi olmuştur.

Tapuñ bend’olaldan cân u dilden
Elüñe virmişümdür ihtiyârım
(G.104-4)

Sevgili kapısından âşığı uzaklaştırır. Zira onun kapısında der-bânlar ve mübtelâlar çoktur ancak âşık can u dilden onun kölesidir ve kendi isteğiyle azat olmaz. Âşkın taciri olan sevgili, kölesi olan âşığı hicran ve gama satarken rakibe armağandan bahseder.

Satdı ‘aşkuñ tâcîrı ben bendesin hecr ü gama
Müdde’iye hoş ferahlar armağânın bağladı
(G.194-3)

Sevgili âşık sedâsından gönül ve cânını almış yine de rahat etmemiştir. Güzellik geçicidir hüsn ilinin pâdişahyken felek gedâya çeviriverir tıpkı Mihrî'ye yaptığı gibi:

Dime bugün ki hüsn ilinüñ pâdişâhıyam

Mihrî gibi felek ider irtte gedâ seni

(G.184-7)

Gedâ olan âşığa padişah olan sevgilinin dergahı yasaklanmıştır. Padişahın eşiğinden yasak olmak da en güç olanıdır. Âşık bende olarak suçunu bilmez ancak sevgilinin zerre kadar âşığa meyli ve vefâsı yoktur.

Âşık sevgilinin saçları kemendiyle bağlı bir aşk esiridir. Âşık, sevgilinin yanından ayrılmayışı, aşkına tutsak oluşu ve saçının kemendiyle zincirlenmiş haliyle kemende benzetilir. Âşık esiri her zaman dert ve derman arasındadır. Dert de derman da sevgilidir.

‘Aşkuñ esîri derd ile dermân da kim begüm

Alsañ bizüm de gönümüz ele hatâsı yok

(G.76-3)

Âşık sevgilinin âşkıyla üftâde ve âşûftedir. Gözü sevgiliden başkasını görmez çıldırasıya ona bağlıdır. Sevgilinin yolları üzere toprak olur, sürünür.

Dimedüñ bu dahi âşûftelerümden biridür

Surinürem yoluña bunca zamân iki gözüm

(G.114-2)

Âşık, sevgiliden lütuf ve ihsan bekleyen sâ'il (dilenci) ve dervîştir. Sevgili zengin; âşık fakirdir. Âşığa en büyük ihsan sevgilinin bûsesi ve dudaklarıdır.

În‘âma geldük ey dost bir bûse vir lebûnden

Mahrûm kılma lutf it şey‘illâh itse sâ‘il

(G.95-7)

Sevgilinin saçlarına yakalanan âşık miskîn olarak ifade edilir. Tevriyeli kullanımla miskin hem misk kokulu saç hem de âşığı ifade etmektedir.

ff. Bî-çâre, Bî-günah, Belâ-keş, Mübtelâ, Derd-mend , Gam-zede, Bîmâr, Mürde, Teşne, Bahtı Siyah, Şehîd

Âşık sevgilinin âşkıyla çâresizdir. Onun tek çâresi sevgilidir. Sevgili de ona yüz vermez, göze görünmez. Bu eziyetlerden sabahlara kadar âh u vâh etmekten dolayı dertlidir âşık.

Çokdur cihânda cevri ü cefâsıyla mübtezel

Bulunmaya benüm gibi bir dahi gâm-zede

(G.147-3)

Âşığı aşüfte ve bî-çâre kılan sevgilinin lâle yanaklarıdır. Lale kadehe de benzerliğiyle âşığı sarhoş eden unsur olarak yanağa teşbih edilir. Cihanda belâ-keş âşıklar çoktur ancak âşık adı altında şair gibisi yoktur.

Âşığın dilberlerin peşi sıra yollara düştüğünü gören bu âşık pek belâ-keş pek dertlidir demektedir. Ancak sevgili bunu görmez, râkip lütfunu görürken cefâ-kâr âşık zilletini çeker.

Ancak bazen sevgili iki yüzlülüğünün bir ifadesi olarak “Mihri gibi bir belâ-keş, derd-mendüm var iken kimseye lütf etmem” dese de âşık yeryüzünde sözünden dönmeyen vefa gösteren bir güzel bulamayan talihsizlerdir.

Hûblarda vefâ bulımaduk Mıhrî cihânda

Bir bahtı siyeh tâli‘i yok başlaruz biz

(G.56-5)

Âşık bu yönüyle öyle bahtsızdır ki âlemdeki tüm talihsizleri toplasalar da onun gibi bir bahtı siyah bulunmaz.

Âşık sevgiliye her zaman sadık olmasına ondan gelen tüm eziyetlere katlanmasına rağmen yine de en ufak bir lütuf bile görmez buna mukabil sevgili günahsız âşıkları her daim gamzesinin okları ve kan içici gözüyle öldürmeye azmeder.⁴⁸ Âşık sevgilinin âb-ı hayat olan dudağının hasretiyle teşne(susuz) dir.

La‘lûñ n’ola ger teşnelere virse hayâtı

Biñ dürlü nihân çeşme-i hayvânlar içinde

(G.162-5)

Yeri geldikçe bahsettiğimiz üzere âşık, âşk bîmâridir. Tabîb-i cân ile sevgilidir. Onun kapısı dâr-ı şifâ, la‘li zinde eden hayat kaynağıdır. Âşk, âşığı ölüme kadar götüren bir hastalıktır. Halk arasında hâlâ varlığını sürdüren “kara sevda” âşkın bu hasta eden yataklara düşüren yönün ifade eder ki karalığı da buradan gelir. Âşka düşen kimse için tek deva sevgili vuslatıdır. Derdi ve dermanı veren tek kişi sevgilidir. Öyle ki ölüme dahi çare bulduğu söylenen lokman bu hastalığa çare bulamaz.

Aşk hastalığı hiçbir hastalığa benzemez onu tabip tedavi edemez.

Bir tabîbe ben didüm bîmâr-ı ‘aşka çâre ne

Didi dilber vaslıdur onuñ devâsı özgedür

(G.31-7)

Âşık iki yerde “âşk şehîdi” olarak anılmış âşığın sevgilinin hasretiyle şehit olduğu, eğer onun zülfünün kokusundan İsa nefesli rüzgar iletirse hasre dek İlyâs gibi zinde olacağı ifade edilmiştir.

⁴⁸ M.H.D., 257(G. 78-8)

**gg. Padişah, Üstâd, Merdâne, Mest, Müşterî, Haridar, Misafir, Duâcı (Dâî),
Gavvas**

Padişah ve şâh olarak çoğunlukla sevgiliyi görmekle birlikte çok az yerde âşık âşka padişah olması yönüyle ele alınmıştır.⁴⁹

Âşık sevgilinin şem olan yanağına kanat yakmada üstâd-ı cihandır.

Aşk meydanı zorlu bir meydandır ve âşık bu meydana ihlas ile girmiş merdânedir.

Meydânına ‘aşkuñ bugün ihlas ile girdük

Baş oynayıcı bir nice merdânelerüz biz

(G.61-6)

Âşık, âşkın rûz-ı ezel kadehinden içmiş ve kıyamete kadar bu şevk ile sarhoştur.

Nûş eylemişüz rûz-ı ezel câmını ‘aşkuñ

Tâ hasre dek ol şevk ile mestânelerüz biz

(G.61-2)

Âşık, mest-i aşk olmuş bu sarhoşlukla yakasını yırtmıştır. Zülf-i perişanların peşi sıra gitmiştir.

Sevgilinin güzelliği değerli bir metâ‘ olarak ifade edilir ki bu metâ‘nın cen u dilden müşterisi ve aynı zamanda harîdârı âşıktır.

İtmedi valsı metâ‘ına o cân yârlığı

Dil virüp eylemişüz gerçi harîdârlığı

(G.178-1)

Âşık sevgilinin kapısında bir nefes dahi olsa mihman olmak ister. Her zaman sevgilinin(övülenin) duacıdır. O sevgilinin aşk denizinde gavvas yani dalgıçtır ki aşk denizini görelî okyanustan vazgeçmiştir.

⁴⁹ M.H.D., 333(Mr. 7-6)

hh. Hz. Yâkûb, Zeliha, Hz. Hâlîl (İbrahim), Hızır, Mansur

Bir başlık altında verdiğimiz bu isimlere daha önceki bölümlerde değinmiştir. Bu nedenle kısaca geçecek olursak;

Âşık Yûsuf olan güzel sevgilinin hasretiyle ağlayıp külbe-i ahzan'da çile dolduran Nîl ırmağı kadar yaş döken Hz. Yakup yine âşık Yûsuf'un güzelliğiyle büyülenen onun yoluna canını koyan hasretiyle yaşlanan ancak tekrar onun nazarıyla gençleşen Zeliha, sevgili uğruna ateşlere atılan Hz. İbrahim, sevgilinin âb-ı hayat olan dudaklarını ayva tüyleri içinde arayan Hz. Hızır ve Allah âşkî ile darağacına asılarak öldürülen Mansur'dur.

ii. Dûlab, Ney, Çeng, Nişân, Toprak (Hâk), Toz (Gubâr),

Bağ ve bahçelere dönerek derelerden su çıkarmaya yarayan dolap, âşık yerine kullanılmış, âşık döktüğü gözyaşlarıyla dönüp duran ve aynı zamanda inleyen dolaba benzetilmiştir.

Gözleri yaşın revânlar eyleyüp nâlân ider

Mihrî hüsnüñ gülistânında bugün dûlabdur

(G.50-5)

Ney içi oyulmuş ve dağlanmış olması ve yanık sesiyle divân şirinde âşık için kullanılmıştır. Mutasavvıflar arasında insan-ı kâmil için bir metafor olan neyi Mihrî Hâtun bahsettiğimiz yönleriyle âşık için kullanılmış tasavvufî bir anlam yüklememiştir.

Ney gibi tîğî cefâsıyla delindi cigerüm

İmdi dil sen de figân eyle derûndan iñile

(G.157-5)

Ney gibi nâlân olmak ifadesi bir beyitte ilahi aşkı çağrıştırır. Şair, neyin sesini ilahi aşk bülbülün nâlesini ise beşeri aşk olarak ifade etmiş, kumru gibi dost dost demekten bahsetmiştir.

Ney gibi iñle derûnuñdan ko bülbül nâlesin

Kumrı gibi dost dost di eyleme dürrâclık

(G.77-5)

Ancak daha önce de bahsettiğimiz gibi mutasavvuf bir şair olmayan ancak tüm divân şairleri gibi tasavvuf geleneği içinde yetişmiş bir şair olan Mihrî'nin şiirlerinde bu tür ifadeler az rastlanır.

Çeng, şekli itibariyle âşğın boyu hususunda mevzubahis edilmekte yine âşğın sinesi ve cânı sevgilinin gamze oklarına nişan olarak tasavvur edilmektedir.

Âşık padişah olan sevgilinin yanında değersizliğini ifade etmek için kendini toprak ve toz olarak ifade eder. Bu hem değer itibariyle hem de insanın ilk yaratılışının topraktan olması esasına dayanır.

Eskiden gizli bir ilim olan simya yardımıyla toprak ve taşların altın ve gümüş gibi değerli madenlere dönüştürebileceği inancı vardır. Bu inanç sonucunda sevgilinin nazarı simya dolayısıyla sevgili simyacı olarak tasavvur edilerek, bir nazarla âşğın toprak yüzünün altına dönüştüğü ifade edilir ki bu hem değer kazandığı manasına gelirken hem de kingeli olarak âşğın aşk acısıyla sarı benizli olması ifade edilmiş olur.

N'ola ey kimyâ-nazar lutfuñla olsañ dest-gâr

Pây-mâl olup Amâsiyye'de olmuşdur tûrâb

(K.3-26)

Sultan olan sevgili yolları üzere toprak olduğunu gördüğü âşğa bir bakışı çok görür.

Yollar üzre Mihrî'nüñ her dem görür hâk olduğın

Bir nazar kılmaz nedir cürmi 'aceb sultân aña

(G.3-11)

2. Gönül (Dil, Yürek)

aa.Umûmî Olarak Gönül

Gönül, aşkın, sevginin, hazzın ve aynı zamanda cevri ve cefanın yaşandığı duygu merkezidir. Âşığı âşık eden yani var eden gönül sevgilinin fethettiği ülke ve şehir; haylinin Misafir olduğu hane; sevgilinin cevriyle yıkılmaya yüz tutmuş yâne ancak onun imarıyla düzelecek virane, can gülşeninde gül olan sevgiliye karşı figan eden bülbül, onun saplarına yakalanan kuş, hasret ve gam ile hasta, aşk ile divâne, gözyaşı dalgaları içinde zevrak, aşk ateşiyle pişen kebab, sevgilinin vuslatını dilenen dilenci ve derviş nadiren şâd olsa da genellikle dertli ve perişandır.

Divânda gönül kimi zaman âşık yerine kullanılır ki âşık başlı başına zaten gönüldür çünkü aşk gönülde yaşanır.

Bazen de gönül soyutlanarak âşıktan başka bir varlık olarak tasavvur edilir ve âşığın başını belaya sokan bir âşüftedir.

Za‘f-ı gam-ı hecrünle ko ölsün yeridür

Dil-i âşüfte ki cânâ aña pend itmedi kâr

(K.17-15)

Gönülde gizli bir aşk ateşi yanmaktadır ve yeri sevgilinin saçlarıdır. Misk kokulu saçlarda asılmak için urganını dahi yanında getirir.

Dil ser-i zülfüne ber-dâr olmaga cânın sürür

Olmaya yer ister usda geldi urganın sürür

(G.35-1)

b. Gönül ile ilgili Tasavvurlar

aa. Ev (Hâne), Virân, Virâne

Gönül, içinde âşığın yaşadığı ve bazen sevgili hayalinin Misafir olduğu bir evdir. Eve gelen Misafire âşığın kanıyla dolu kadehler ikram edilir. Bu evi ısıtan ateş aşk ateşidir.

Yakup ‘aşkuñ odın sînemde dâ‘im saklaram cânâ

Anunçün hâne-i dilde yanar her dem nihân âteş

(G.66-2)

Eğer sevgilinin yanaklarının hayali hâne-i dilde çerağ yakmasa âşık ebediyen gam zulmetinde kalır. Gönül hânesinin duvarlarında sevgilinin adı yazılıdır:

Göñül evinde bir ‘âşık habîbinüñ ismin

Yazar mı âhı ile her divâra bencileyin

(G.121-4)

Sevgilinin gamzesinin hayali gönül hânesine misafir olarak orayı kaşının oklarıyla süsler. Nasıl ki cân kelimesinde (tevriyeli olarak âşığın canında) elif harfi(sevgilinin boyu) gizliyse dil hânesinde de Mihr-i cânân gizlidir. Gönül evi sevgilinin lütfuna bağlı olarak bazen aydınlık bazen de cevriyle karanlıktır.

Evin yıkılma ve harab olma meselesi de gönül için söz konusudur. Gönül evi eziyet dert ve belâ ile yıkılmış viran olmuştur. Onu imar edecek tek mimar da sevgilidir.

Kıl‘imâret göñlümün vîrânın ey kân-ı kerem

Mihnet-ü derd ü belâ ile yıkılmışdur evi

(G196-6)

Gönül için virân ifadesinin kullanılma sebeplerinden biri de hazinelerin harabelerde bulunması dolayısıyladır. Âşk en değerli hazine olarak âşığın gönül viranında saklıdır. Ayrıca sevgilinin hayali de değerli bir hazinedir.

Hâlis-i zar kılmağ içün kalbini ‘âşıklarun

Genc-i hüsnüñ cevherin saklar dil-i vîrân aña

(K.4-6)

bb. Şehr, Mülk (Mülket), Taht, Şâh

Sevgilinin şâh, sultan, hân olarak ifade edilmesi sonucu gönül bu unsurlara benzetilir. Sevgili göz ve gamze okları ve silahlarıyla gönül şehrini feth eder. Çoğu zaman da yağmalar ateşe verir.

Timür'ün ordularıyla şehirleri yağmaladığı bir dönemde yetişen Mihrî için bu hayali kurması zor olmasa gerektir.

Gönül şehri zalim bir şâh olan sevgili tarafından yakılıp yıkılınca âşık terk-i diyar ile o şehri terk eder ki bu da onun ölmesi manasındadır:

Şehâ zulmüñ eli şehr-i dili yıkdı dirîğ

Çıkısar cân bedenden idiser terk-i diyâr

(K.17-13)

Sevgili “Hüsn iline “ padişah olduğundan itibaren dil şehrini yakmakta gözü gamze ile saldırıp yaktığı bu şehirde karışıklık(fitne) çıkarmaktadır.

Âşık gönül şehrinde sevgilinin aşkının taciri olalı herkes gümrük vergisi olarak altın ve gümüş verirken o canını vermektedir.⁵⁰

Gönül âşığa ait bir mülktür. Onun tek sığınağı, tek varlığıdır. Mülk de şehir gibi şâh olan sevgilinin zapt ettiği alan olarak ifade edilmiş sultan olan sevgili mihman olunca cânın onu karşılamak için tenden çıktığı ifade edilmiştir:

Geldügince cân tenden karşı çıksa tarî mıdur

Mülket-i dilde hayâlün oldu çün sultân aña

(K.9-2)

Gönül mülkünün şahı, emîri sevgilidir. Onun sahibidir ancak şehir de olduğu gibi bazı beyitlerde güzellerin yalnız vücudu değil birçok dil mülketini de yaktığı ifade edilmiştir.

⁵⁰ M.H.D.,254(G. 78-3)

Gönül bir şehir, bir saraydır. Şahı sevgilidir. Bazen de gönül padişahın tahtıdır. Böylece şehir veya ülke cân olur.

Çünkü sultân oldu dil tahtında ‘aşkuñ dilberâ
Ser-be-ser cân mülkine hükmüñ revândur lâ-cerem
(G.106-4)

Bu hayal ile canın gönülden yönetildiği de ifade edilmiş olur zira âşık aklıyla değil gönlüyle hareket edendir.

cc. Hasta (Bîmâr, Marîz), Mecnûh

Gönül tabib olan sevgilinin ilaç, şifa olan dudaklarına, muhtaç bir hastadır. Hastalığı da sevgilinin cerri cefası ve hasreti sonucudur.

Sevgilinin dudaklarının hayâli bile hasta dili öldürmeye yeter. Hasta gönle şifa “şerbet-i la’l” dir. Hasta olan ateşler içinde yanar, bu ateş sevgilinin hicran ateşidir. Bir zamanlar sevgiliyi düşünmek onun hayaliyle avunmak hasta gönle deva olsa da artan hasret ile bu hayal hasta âşığı daha da kötüleştirir.

Haste dile hayâli idi emsem eyleyen
Müşkil budur ki şimdi beni emler öldürür
(G.48-4)

Ama ne olursa olsun bîmâr gönlün derdi de dermanı da sevgilidir ve sevgiliden başka âşığa yardım edecek de yoktur.

Cevrûñ de vefâdur baña derdüñ de devâdır
Bîmâr-ı dile bir dahi tîmâr gerekmez
(G.60-2)

Yaralı manasındaki mecrûh da gönlü ifade için kullanılır. Sevgilinin gönlü ok ve hançer olan kaş ve gamze ile yaralanmıştır. Ayrıca hicranla da yaralıdır ancak hicranla yaralanan dil mecrûhuna sevgili visâli merhemdir.

çç. Divâne, Âşüfte, âvâre, Şûride, Perîşân, Mecnûn, Ferhâd

Âşğın gönlünün divâne, âşüfte, âvâre ve şûride oluşu sevgiliye olan aşırı düşkünlüğü ve sevgilinin aklı başından alma hususiyetine dayanır. Ayrıca saçların zincir olarak tahayyülü zincire bağlı deli hayalini doğurur ki âşık sevgilinin saçlarına bağlı ne yaptığını bilmez her daim sevgili sayıklayan ve dünyasını sevgili ve onunla ilgili olan (mahallesi, kapısındaki köpekleri, rakip,saçından haber getiren rüzgar vs.) unsurlar üzerine kuran kimsedir.

Bî çâre gönül bilmezem âvâre nedendür

Dermân ne durur bilsem aña çâre nedendür

(G.27-2)

Deli manasındaki mecnûn tevriyeli olarak kullanılmış saç ve delilik ilişkisi Leyla ve Mecnûn hikayesine telmih ve iham-ı tenasüple verilmiştir.

Kıssa-i Mecnûn ile Leylî'yi bilürdük yakîn

Hâline baksân habîbüm bu dil-i divânenün

(G.87-2)

Ferhâd da sevgiliye tutkunluk derecesini göstermek için kullanılmış şîrîn tevriyeli kullanımla tatlı dudakları ifade etmiştir.

Oldı şîrîn la'lünün Ferhâd-ı dil âşüftesi

Geçiser cân u cihândan geçmeyiser ândan

(G.130-2)

Gönlün perişan oluşu yine saçın dağınıklığıyla ilgilidir. Gönül ve saç ilişkisi her saç telinde bir gönül parçasının asılı olmasına dair klişeleşmiş ifadelerle dayanır.

Kıldukça hamâ'il kalını boynuña ağıâr

Zülfüñ gibi ben göñli perişânı unutma

(G.138-5)

dd. Teşne, Mûrde, Garîb, Miskîn, Gam-gin, Derd-mend

Gönül sevgilinin âb-ı hayat veya zemzem olan dudaklarının susuzdur. Sevgili lütfunun suyundan içirmese haşre dek böyle susuz kalacaktır. Sevgilinin dudakları âb-ı hayat, âşık Hızır olarak tasavvur edilir.

Zinde olur haşre dek bulur hayâtı teşne dil

Hızr-veş her mürdeye virseñ şehâ lutfuñla âb

(K.3-23)

Âşığın canı ölü, gönlü susuzdur. Teşne dili gayret ateşi yakmıştır. Sevgilinin zemzem olan la'li susuz gönle yetmese âşık çöllerde cefa dikenleriyle can verir. Bazen memduhun adaleti de su olarak tasavvur edilir ki adaletin âbı ile dil-teşneler hayat bulur.

Çoğu zaman âşık susuzluğunu giderecek sevgili dudaklarından mahrumdur. O zaman gönüle su veren âşığın gözyaşı çeşmesi olur.

Sîne-i pür-sûzuma çeşmüm akıdur çeşmesin

Teşne-dil bulur hayâtı bu pînâr egler beni

(G.192-5)

Sevgili ölü gönle cândır ve gül yanaklarının şevkiyle âşık can bulur. Gönül sevgilinin mekânıdır ve onu zinde tutacak olan da sevgilidir.

Gönül kimsesiz kalışı, sevgiliye hasret oluşu dolayısıyla garip olarak nitelenir.
Garip gönlü lütfuyla hoş tutan sevgilidir ancak onun gidişiyle gönül virâne olur.

Egler idi bularuñ lutfı garîb göñlümüzi
Şimdi kim vire safâ bu dil-i vîrânumuza
(G.169-7)

Dil garîbini hicran ateşi yakar ancak âşık yine de gamlanmaz zira onun âhı gibi bir hem-demi vardır. Garip gönlü sevgili zülfünün hevesi bağlamıştır ve bundan kurtuluş da zordur.

Miskin de daha önce ifade ettiğimiz saç ile ilgili hususiyet, acizlik ve zavallılık anlamlarıyla ele alınır.

Hâk ider gayret odı bu dil-i miskîni yakup
Bile yanuñca rakîb olalı hem-râh saña
(G.6-5)

Gönül, sevgilinin hasretiyle gamlı ve dertlidir. Vuslata eremeyince ağlayıp sızlar.

Ėam-gîn dilimde zâr ile efgân dükenmedi
Nem-gîn gözümde derd ile giryân dükenmedi
(G.199-1)

ee. Murg, Bülbül, Tûti

Divân şiirinde gönül klişeleşmiş olarak kuşa benzetilir. Gönül sevgilinin saçlarına yuva yapan veya saç tuzağına “ben” tanesini görüp yakalanan bir kuştur ki böylece beden kafes olarak tahayyül edilir.

Sevgilinin zülfü bir tane ile gönül kuşunu avlamıştır. Gönül bu tane ile ömrü boyunca toktur. “dâm-i zülf “ e yakalanan gönül kuşu için kurtuluş yoktur. Esasında kuşun da kurtulmaya niyeti yoktur.

Zülfüñe tolaştı dil murgıdidüm dilber didi
Key hazer kıl kimse kurtulmaz bu bendümden benim
(G.100-3)

Kara zülf dil murgına ağ kurmuş âşık da göz kızartıp (gözünü karartıp) bu müşkül tuzağa düşmüştür.⁵¹

Bülbül gönül için kullanılan teşbih unsurlarından en önde gelenidir. Sevgilinin cemalinin gülşen, boyunun servi, yanağının gül, dudağının gonca olması yönüyle dil bunlara özlem duyup feryâd eden bülbüldür. Ayrıca bahar mevsiminin gelişiyile gönül bülbülü feryadını arttırır.

Oldı hengâm-ı bahâr irdi demi gülzâruñ
İmdi dil bülbülü artur demidür gel zâruñ
(G.82-1)

Gönül bülbülü sevgiliden acınmayı beklememelidir. Zira onun katında bir diken (rakip) âşığın bin feryadından üstündür.

Umma ey dil bülbili ol gülden iñen rahm kim
Yeg anuñ katında bir hârı hezârumdan benüm
(G.102-3)

Bir beyitte de gönül tutîye benzetilmiş dil tutîsine şeker olarak sevgilinin dudaklarının zikrinin yeterli olduğu ifade edilmiştir.

ff. Kebâb

Gönül aşk ateşiyle yanmaktadır. Bu nedenle kebab olarak ifade edilir. Gönlü kebab eyleyen bazen sevgilinin yanaklarının alevi bazen de ayrılık ateşidir.

Hecr âteşiyle dil hod ezelden kebâb idi
Sînemde yakdılar cigerümde bişürdiler
(G.37-2)

Âşık feleğin elinde gam hanesinde kebab olan yüreğine ve su olan göz yaşına yiyip içmektedir.

⁵¹ M.H.D.,253(73-1)

Dehr elinden hâne-i gamda yiyüben içmege
Eşk-i çeşmi âb olmışdur yüregüm hem kebâb
(G.34-7)

gg. Ber-dâr, Bende, Hırsız(düzd), Mahbus, Hücre

Sevgilinin saçları bahsinde de değindiğimiz gibi sevgilinin saçları dar ağacıdır ki âşığın gönlü bu “dâr” a asılıdır.

Âşık gönlü soyutlayarak kendinden ayrı bir varlık olarak ifade etmekte ve sözüne uymadığı için ceza olarak zülfe asılmasını temenni etmektedir.

Sen çıkarduñ beni zülfine uyup baştan i dil
Göreyin sen dahi bu yolda ki ber-dâr olasın
(G.120-7)

Gönül sevgilinin kölesidir. O ne isterse onu yapar, emir ve ferman sultan olan sevgiliye aittir. Dil, sevgilinin âsitânında bede olmuştur ayrıca gönül der-bân, göz sakâ, kirpikler de süpürücüsüdür bu sultan eşiğinin.⁵²

Yalnız bir beyitte gönül hırsıza teşbih edilmiş, sevgilinin güzellik bağından nasiplenmek isteyen gönül hırsıza(düzd), sevgilinin siyah yılan benzeyen saçları da bekçiye benzetilmiş böylece Hz. Âdem’in yasak meyveyi yemesi, yılanın yasak ağaca bekçilik yapması hadisesine telmih yapılmıştır.

Gönül sevgilinin çene çukurunda günahsız bir mahpustur. Kurtuluşu sevgilinin saçlarına asılmaktır ki böylece saç kuyudan çıkaran halat olarak da ifade edilir.

Gönül dar ve ışısız oluşuyla (bu hal gamdan dolayıdır) hücreye benzetilir.

Dil hücresinde her gice ‘aşkuñ mutavvelin
Görmege cân delîl ü tenüm bûriyâ yeter
(G.46-2)

⁵² M.H.D.,317(G. 200-4)

hh. Sâ'il (Dilenci), Dervîş

Gönül sevgilinin vuslat sofrasından dilenen sâ'il ve bağ-ı hüsn'de sevgilinin çene elmasından ve vuslat lütfundan bağış isteyen bir dervîştir.

Temâşâ iderüz vasluñı lutfuñla bugün
Dil-i dervîşe 'atâ eyleseñ ey şâh ne var
(K.17-3)

ii. Sefîne, Zevrak, Yelken

Gemi manasındaki sefîne gönül için bir beyitte teşbih unsuru olarak kullanılmış; âşığın gözyaşı kabaran deniz, gönlü bu denize batmak üzere olan gemi ve sevgilinin eteği de emin bir liman, bir kıyı olarak tasavvur edilmiştir.

Sefîne-i dili gâr idicek gözüm yaşı
Habîb dömenini ben kenâra beñzetedüm
(G.116-4)

Gönül için kayık (zevrak) benzetmesi daha sık kullanılmıştır. İlgili teşbihleri özetlersek:

Âşığın gönlü sevginin gam yolunda kanlı gözyaşına batmıştır. Âşık, sevgilinin hasretiyle o kadar ağlamıştır ki gönül kayığı az kalsın bu kanlı yaş içinde batacaktır.

Âşığın gönül kayığını bir gonca-leb, gül-rûh olan sevgili alıp yaşının deryasına salmıştır.

Bazı beyitlerde gönül kayığı sevgilinin aşk denizinde çalkalanıp dururken bazen de gam denizinde bir kıyı ve kenar bulamadan ilerlemektedir.

Düşeli 'aşkı hevâsı ile deryâ-yı gama
Görmedi zevrak-ı dil hadd ü kenar u karalar
(G.25-2)

Bir beyitte de gönül yekene benzetilmiş, aşk havasıyla dil yelkenini açmakta ve hicran zincirini çekip gamı bir kenara koymaktan bahsedilir.

Açalum ‘aşk hevâsıyla bu dil yelkenini
Çekelüm lenger-i hicrânı kayalum gamı da
(G.161-4)

ii. Sâgar, Micmer, Mum, Ayîne, Levh, Pûta

Gönül içi kan dolu kadehe benzetilmiş, kan ve sevgilinin dudakları arasında ilgi kurulurken âşığın çektiği cevr de ifade edilmiştir.

Gönlün yangın yeri olarak tasavvuru onun buhurdana(micmer) benzetilmesine yol açmıştır tütsünün yakıldığı kap olarak gönül etrafa duman ve hoş koku verir. Bu duman âşığın âhıdır. Âh âşıklığın olmazsa olmaz hususiyeti ve âşıklık göstergesidir. Âşık rakibin kahrıyla yanmaktadır.

Göyünince kahr-ı ağıâr ile dil micmer gibi
Cevr-i yâr ile yanaydum mûm olaydum kâşkî
(G.191-6)

Gönül ve cân bir beyitte muma benzetilmiş sabaha kadar “şem‘-i şebistan” olan güzellerle iştret yapılması ifade edilmiştir. Gönül, tüm tecellilerin toplandığı ve yansıdığı yer olarak mutasavvıflar tarafından aynaya teşbih edilir. Aynayı hırs ve kin gibi kötülük fazlasından temiz tuttukça Allah’ın tecellilerine âşık olacak tüm kainatı içinde barındıracaktır.

Mihrî de bir beyitte gönlü aynaya benzetmiş ancak aynanın âhının dumanıyla pas ve toz tuttuğu ifade edilmiştir.

Firâkuñ gicesinde şu kadar âh itdüm
K‘oldı dil âyinesi derdüm ile çeng-i gubâr
(K.17-20)

Levh, rûz-ı ezel günü sevgilinin cemalinin tasvirinin yazıldığı gönül safası münasebetiyle ele alınırken gönül, sevgilinin gamzesinin oklarına canla birlikte nişan olarak ifade edilmiştir.

jj. Kible, Mücâvir, Hatib

Gönül, âşığın mabedi, kiblesidir. İnsan, âlemin özüdür ve insanın gerçeği de gönüldür. Allah’a gönülle gidilir. Kible mü‘minin küçük Miraç yeridir. Gönül de insanın miracı; insanı Allah’a götüren tek yol, tek “Burak” tır. Bu nedenlerle gönül kutsal sayılmış ve divânda da klasik anlayışa uygun olarak kible ifadesiyle ele alınmıştır.

Mihrâb-ı kaşuñ tâkı durur kible-i cânım
Dil kiblesine secde kılaysın mı ne dursin
(G.127-5)

Gönül Mekke’de cemâl dilenen tevhid ehline ve cemâl adına her ay hutbe okuyan hatibe benzetilmiştir.

Cemalüñ adına hutbe okur gönül her dem
Kim itdi imdi cihânda bunuñ hitâbetini
(G.177-4)

VII. ÂŞIĞIN VÜCUT AKSÂMI İLE İLGİLİ HUSUSLAR

1. Beden (Gövde, Vücut)

a. Umûmî Olarak Beden

Âşığın vücudu; zayıflığı, kuruluğu, kıl kadar ince oluşu ve bunlara sevgilinin hasretinin, yokluğunun sebep oluşu yönüyle ele alınır. Sevgili, mürde cismin hayat kaynağıdır. Âşık, âşkın narına düşünce vücudu yana yana mahvolur. Ten cânı saklar. Sevgili de âşığın canıdır. Bu yüzden o gidince cân da gider yani âşık ölür.

Gitdi ‘aklüm bilüm ey şâh-ı cihân sen gideli
Bir nefes tende karâr itmedi cân sen gideli
(G.201-1)

b. Beden ile İlgili Tasavvurlar

aa. Hâne, Şehr, Mülk

Beden cânın ve gönlün bulunduğu hane ve şehirdir. İçinde cân varlığı bulunan bu mülk, sevgilinin yanaklarının ateşiyle yanar. Âşığın gönlü hastadır. Bu hastalığın ateşi âşk ve hicran ateşidir ki beden şehrini yakar. Bu nedenle bu şehri tasfiye etmeli, içinde bulunan cân varlığını çıkarmalıdır.

Çıkar cân rahtını şehr-i bedenden Mihrî dil-haste

Fedâ kıl yâr yolında k'ider nâ-geh ziyân âteş

(G.66-5)

Bir beyitte de nefsi ten hânesinde kanaat köşesine çekmekten bahsedilmiştir.

bb.Mürde, Tuhfe

Âşığın vücudu(cism) gamdan mürdedir. Onu canlandıran tek şey sevgilinin görünmesidir. Sevgili, Îsâ gibi ölü cismi yeniden canlandırır. Susuz gönle âb-ı hayat olan sevgili dudakları bedene de can verir.

Teşnedür dil sun lebüñden çeşme-i hayvân añâ

Mürdedür cismüm gamuñdan n'ola virseñ cân añâ

(K.4-1)

cc. Kıl, Ney, Nâl

Beden acı ve kederden kıl kadar kalmıştır. Çünkü onun tek gıdası sevgilidir. Kıl beden ve sevgilinin kıl kadar ince beli arasında ilgi kurulur.

Nâl bükülmüş şekliyle âşığın bedenine benzetilir. Ayrıca delikli kamıştan bir düdük manasına da gelen nâl gamzenin oklarıyla delinmiştir.

‘Aceb mi gamzesi tîgi vücûdum nâle döndürse

Tenümi kıl kılan ey dil anuñ fikr-i miyândur

(K.14-30)

Ney de nâl gibi iniltisi ve delikli oluşuyla bedene benzetilmiştir.

çç. Fener, Şem‘, Micmer

Gönül hânesinde cân ayrılıkla fitil olmuş ten ise sevgili hayaliyle döne döne yanmasıyla fenere benzetilmiştir.

Cân firâkuñla fetîl oldu gönül hânesine
Ten hayâlüñle fenâr oldu yanar döne döne
(G.141-2)

Yine yanması yönüyle ten muma benzetilir.mumun fitili cânıdır.Mum yanarken erir,tıpkı âşık gibi gözyaşı döker ayrıca göğsü doğru bir duman çıkarır ki bu âhıdır.Bu nedenle mum doğrudan âşığa veya bedenine teşbih edilir:

Bezm-i hüsnüñe vücûdum şem‘adur pervânedir
Bu yanan cânum fetîlidür yüregüm yağıdur
(G.32-6)

Benzer sebeplerle ten micmere benzetilirken, cân ve gönül muma benzetilmektedir.⁵³

2.Cân

a.Umûmî Olarak Cân

Cân insan varlığının en önemli varlığıdır. Gözle görülmeyen, elle tutulmayan bu unsur hayatın devamlılığını sağlar. İnsan cânı ten kafesinde durdukça hayattadır. Âşıklığın değer ölçüsü candır. O en değerli şeyi yani hayatını ve varlığını sevgili uğruna rahatlıkla feda edebilir. Cân feda etme noktasında âşığın değeri artar. Cânân kelimesi zaten cân ile ilgilidir ve cânân içi cân vermekten çekinmemelidir.

Ger size cânân gerekse cân virûñ cânân buluñ
Gâfil olmañ mübtelâlar iş bu pendümden benüm
(G.105-5)

⁵³ M.H.D., 294 (G. 153-5)

b. Cân ile İlgili Tasavvurlar

aa. Kurban, Tuhfe, Şükrâne, Îsâr, Nakd

Âşığın cânı sevgili yoluna kurbân olarak verilir. Bu âşık için zor olmadığı gibi âşıklığını ispatlama yoludur. Kurbân unsuruyla Ka'be, Safa, Merve gibi hac unsurları da tenasüp ile kullanılmış hacıların Ka'be de verdiği kurbana gönderme yapılmıştır. Böylece âşık cânının kutsiyetini ve değerinin de ifade etmiş olur.

Îd-i vaslıdur bugün gel âsitânında şehüñ
Vaktidür Mihrî kıl imdi cânuñı kurbân aña
(K.4-6)

Âşığın gönlü hastadır. Hastalar sevdiklerinin kendilerini ziyaret etmesini beklerler ve ziyaretlerde çeşitli şeyler götürülür. Ancak sevgi hasta olan âşığı ziyarete gitmez âşık da kıl kadar kalmış canıyla sürüne sürüne sevgiliyi ziyarete gider ki armağan olarak canını götürür.

Kılca cân ile yüz üstine sürinüp haste-dil
Tuhfe cân iltür tapuña görmeye cânum seni
(G.204-4)

Âşık sevgiliden bir bûse almak için canını şükrâne olarak verir. Sevgilinin ayağını öpmek için se cânlar îsâr ettiği halde sevgili âşığa değil de rakibe karşılıksız bûse verir. Ağyara yalvarmakla sevgili vuslatına erişilmez vuslat cân feda etmekle elde edilir ki vuslat gibi sermaye bulan âşık cân nakitini harcamaktan çekinmez.:

Eyler ise n'ola cân nakdini yoluña îsâr
Buldı çün vasluñ gibi sermâye ey hân saltanat
(K.2-7)

bb.Mülk, Mülket, Raht

Cânın milk olarak tasavvuru sevgilinin sultan oluşuna ve kaş ve gözlerin bu mülkiyeti yağmalamasına dayanır. Sevgilinin keman kaşı, ok gamzesi ve harami gözleri bir ok ile cân mülketi yağmalamaktadır.⁵⁴

Bazen de sevgilinin cân mülküne sultan olması ve bu nedenle fermanın koşulsuz kabul edilmesi ifade edilir. Her durumda da cân mülkü sevgilinin yolunda feda edilecek bir unsurdur:

‘Aşkî râhında anuñ hâk ile yeksân olalum
Cân mülkin yıkalum göklere çıksun tozumuz
(G.183-5)

cc.Gülşen, Bülbül, Kafes, Tûti

Cânın gül bahçesine benzetilmesi sevgilinin gül, boyunun sidre ve serv, saçları reyhan olarak tasavvuru dolayısıyladır. Cânda sevgilinin hayali bulunur. Sevgilinin her bir güzellik unsuru da bahçeyle ilgili bir unsurla ifade edilir. Âşığın ruhunda bir bütün olarak sevgiliyi bulak mümkündür bu yüzden gül bahçesine teşbih edilir.

Zeyn itmege cân gülşenin el-minnetü lillâh
Ol ruhları gül saçları reyhân yetişdi
(G.183-2)

Cânın bülbül olarak ifadesi sevgilinin gonca ağızlı sünbül saçlı ve gül yanaklı olarak tasavvuruna dayanır. Ayrıca sevgilinin güzellik bahçesinde âh u zâr etmesi yönüyle de ele alınmıştır.

Sen gonca-dehen gül gibi yüzüme gülünce
Cân bülbülü bu hâr-ı cefâdan öle yazdı
(G.198-2)

Cân ve ruh bir beyitte iki ayrı varlık olarak işlenmiş, âşığın cân kafesinde rûh tûtîsine sevgilinin aşk şekerini verdiğinden bahsedilmiştir.⁵⁵

⁵⁴ M.H.D., 192 (K.5-27)

çç. Meclis, Pervâne, Şem‘, Fetil

Cân, sevgilinin lalinin yâdına dilin kan dolu kadehinden içilen bir meclistir. Mecliste bulunan güzelin yanağı mum âşığın canı da bu muma can vermeye hazır pervanedir.

Ben umardum gele bin zülf-i perîşân bu gice
Şem‘-i ruhsârına pervâne kılam cân bu gice
(G.146-1)

Bazen de şem‘ cândır. Sevgilinin hasretiyle yanar. Bu hali gören dostlar ise gönül micmeri ile yanıp tütmeye başlarlar.⁵⁶

Sevgilinin güzellik meclisinde âşığın vücudu şem‘, gönlü pervâne, cânı fitildir ve bu fitilde yanan yağ, yüreğinin yağıdır. Gam gecesinde âşığın cânı fitili yanıp ay ve güneşi uyandırır. Bu beyitteki mihr ü mâh tevriyeli kullanımla aşk ve sevgili anlamına gelebilir.

Yakup cânuñ fetilin gam şebinde
Uyarsun ‘âlemüñ bir mihr ü mâhı
(G.186-4)

dd. Safha, Levha

Cân sevgilinin güzellik ve vefâ hattının yazılı olduğu safha ve levhadır:

Şimden girü vefâ hatını kıl kalemle yaz
Cân levhasında saklayalum yâdigâr hat
(G.69-6)

⁵⁵ M.H.D., 319(203-4)

⁵⁶ M.H.D., 238 (45-6)

ee. Cân-baz, Miskin, Pûte

Bir başlık altında topladığımız bu unsurlar birer beyitte ifade edilmiş, cân sevgilinin uğruna canını hiçe sayması yönüyle cân-bâza(canıyla oynayan) benzetilerek bu cânbazın sevgilinin dudaklarına ulaşmak için döne döne zülfünden indiği ifade edilmiş yine zülfün misk ile olan ilişkisi itibariyle cân-ı miskîn olarak ifade edilmiştir.

Salaldan boynuma halka kemend-i zülf-i mûşgînüñ

Siyah-baht olmk oldı kâr u bârı cân-ı miskînüñ

(G.89-1)

Cân, sîneyle birlikte sevgilinin gamzesi oklarına nişandır.

Ahsend ki bir hadeng ile birî pâre kıldılar

Cân pûtesini toğrısı toğrı gözetdiler

(G.45-2)

4. Göz, (Çeşm, Dide)

a. Umûmî Olarak Göz

Âşığın gözü her daim kanlı gözyaşlarıyla doludur bu nedenle “dîdesi giryân” olarak anılır. Sevgili rakiplere gülüp gezdikçe âşık hicranla gözyaşı akıtır.

Dilberler ile sen güle gezdükçe habîbüm

Hecründe olan dîdesi giryânı unutma

(G.158-3)

Ayrıca bu beyitte Mihrî Hâtun’un bir kadın olarak sesini duyarız.

Sevgilinin ay ve güneşten üstün yüzünü görmeyince âşık için gözün değeri yoktur. Varsın iki gözü de çıksın. Gündüz güneşe, gece aya bakmanın lüzumu yoktur.

Yüzünü görmese çıksun niderem iki gözüm

Gündüzün güneşe tâ kim gice bedr aya baka

(G.155-5)

b. Göz ile İlgili Tasavvurlar

aa. Sağar, Câm, Kabağ

Göz, içinde sıvı bulunuşu ve yuvarlak şekliyle divânda kadeh olarak anılmıştır. Âşığın ağlamaktan kızaran gözü hüsn-i ta‘lil ile kadehe benzetilir.

Düşelden leblerüñ ‘aksi bu câm-ı dîdeme cânâ

Görenler dir kabağum ki sâfi tolu kandur bu

(G.136-2)

Sevgilinin şarap renkli dudaklarının hayaliyle göz hanesinin kabağı kan ile doludur. Âşık, sevgiliye bağrının kanı ile dolu göz kadehiyle dil kebabını sunmaktadır.

bb. Zevrak, Sakkâ

Göz, gözyaşı deryasında gark olan bir kayıktır. Bu hayal ile âşığın ne kadar gözyaşı döktüğü ifade edilmiş olur.

N‘ola çekdiyse gözüm yaşları deryâya beni

Garka virmiş di gözüm zevrakın evvel nemi de

(G. 161-2)

Göz bir beyitte sevgilinin eşiğini süpüren kirpiklere su döken bir sucu (sakkâ) olarak ifade edilmiştir.

5. Gözyaşı (Sirişk, Eşk)

a.Umûmî Olarak Gözyaşı

Gözyaşı, divânda en çok sözü edilen unsurlardan biridir. Gözyaşı gönüldeki sırların açığa çıkmasına sebep olur ki bu sır hep sevgilinin aşkıdır. Gözyaşının en belirgin vasfı kanlı oluşu, dökülüp saçılması ve nehir veya ırmak olacak kadar çok olmasıdır. Âşık gam ile ağlayınca her yer gözlerinin kanlı yaşıyla renklenir. Bu sulanan yerlerde renkli çiçekler açması hayalini de doğurur. Âşığın gözyaşı alemi gark eder o derecede çoktur. Genellikle servi ve su münasebetiyle anılır. Sevgilinin servi boyunun

hayaliyle gözyaşları revân olup servin ayaklarına dökülür. Ayrıca gözyaşının akarken ki uzayan şekli de bu hayale sebeptir.

Göz yaşını kaddüñ görüp ey serv-i revânum

Yüz suyla sen serve revân itmemek olmaz

(G.58-2)

“Yüz suyu” ifadesi değim olarak kullanılırken (yüzü suyu hürmetine) gözyaşını da ifade etmektedir.

Âşığın en yakın arkadaşı, hem-demi gözyaşındır. Âşık ezelde toprağı gözyaşıyla yoğrulmuş kimsedir.

b. Gözyaşı ile İlgili Tasavvurlar

aa.Kan

Âşık sevgili uğruna o derece çok ağlar ki gözlerinden kanlı yaşlar akar.

Kûyuñda nabîbüm şu kadar ağlamışam kim

Kanlı gözümüñ yaşıla ‘âlem sele gitdi

(G.179-3)

Âşık ağlayınca artık gözünden yaş yerine kan dökülmekte ancak sevgili acıyıp bir gün dahi yaşını silmemektedir.

bb.Âb, Çeşme, Pınar, Irmak, Sel, Yağmur, Tûfân, Deryâ, Ceyhûn, Nîl

Gözyaşının bu unsurlarla ilgili çokluğu ve şekli itibariyledir. Sevgili âşığın yaralı sînesîne gamze ile yaralar vurdukça “seylâb-ı eşk” olarak ifade edilen gözyaşı yaralar üzerine tuz basar. Yaralarla dolu olan sîneye gözyaşı çeşmesini akıtır ve teşne dile bu pınar hayat verir. Irmaklar, âşığın gözyaşından; dağların üstündeki bulutlar ise âhından meydana gelmiştir. Servi olan sevgilinin ayağını öpmek için göz yaşı revân olur. Âşık gam evinde gözyaşının suyunu içer, yüreğinin kebabıyla doyar. Hicranla gözyaşı yağmur gibi yağarak âlemi çayır çimen eyler.

Hecrũñle gözũm yaşı yağmur gibi yağ oldan
Başdan başa bu ‘âlem çayır çimen olmışdur
(G.28-2)

Gözyaşı yağmuru öyle şiddetlidir ki rakibin hıncıyla âlemi gark edecek tûfana dönüşebilir.

Müdde ‘îyi güldürüp ağlatmasun dũñ beni yâr
Ğarka virür ‘âlemi yaşımda tûfân gizlidir
(G. 41-5)

Divânda yeri geldikçe bahsettiğimiz üzere gözyaşı Ceyhûn ve Nil ırmaklarına benzetilmiştir. Âşık, Yûsuf olan sevgilinin hasretiyle Yakup gibi öyle yaş döker ki sanki gözyaşları tükenmez Nil ırmağıdır. Âşık kenarında servi olan sevgiliyi bulduktan sonra varsın Ceyhun olarak gözyaşı Nil ırmağına dönüşsün.

cc. Dür, Mercan, Zeberced

Gözyaşı, âşığı değerli kılar. Onun tek varlığı tek hazinesidir. Bu nedenle değer olarak inci mercan olarak ifade edilir ayrıca şekli bakımından da benzerlik kurulur. Âşık sevgilinin yoluna saçmak için inci ve mercan olan gözyaşından akıtır.

Eyledüm yoluña îsâr itmek içün husrevâ
Gözlerümüñ kanlu yaşın dürr ile mercân añâ
(K.4-5)

Gönlün, sevgilinin dudaklarının ve dişlerinin hayali ve âşığın gözyaşları oldukça iflas etmesi mümkün değildir zira sine hazinesi bunlarla doludur.

Sînemũñ gencînesinden eksük olmaz la‘l ü dür
Müflis olmaz dil ne ğam bu eşk-bârum var iken
(G.129-6)

6. Sîne

Cân ve gönülle yakın özellikler gösteren sîne sevgilinin gamzesi okları ve rakibin cevri cefasının en çok iz bıraktığı yerdir. Genellikle yay kaşların ve gamze oklarının nişan yeridir. Bu nedenle kanlıdır. Ancak âşık bu durumdan hoşnuttur zira gamze oklarının saplanması sevgilinin âşığa nazar ettiği ifadesidir.

Didi ebrû-yı kemânum atsa gamzem tîrini
Sîneñi her dem aña eyle nişân didüm be-çeşm
(G.109-2)

Bu teşbihin haricinde sîne nişân olan sandûk, şekli bakımından def, gam ve kederle biryan olarak ifade edilmiştir.

VIII. MADDİ VE MANEVİ HALLER

1. Hastalık ve Delilik

Âşğın gönlü ve kendisi deli ve hasta olarak ele alınır. Âşğın hastalığı aşk, ayrılık, sevgilinin ve rakibin cevri ü cefası sebebiyle ortaya çıkar. Bu hastalığın tek devası, tabibi sevgilidir. En büyük ilaç sevgilinin dudakları yani vuslattır. Ancak sevgili bu dermanı esirger bu yüzden âşık hep hastadır. (Bkz. Âşık mad.)

Delilik hali ise âşıklığın artmasıyla hâsıl olur. Sevgiliye aşırı düşkünlük şeklinde ifade edilen delilik bahar mevsiminde daha da artar.

Sevdâ belürüp başda n'ola dilde delürse
Pes vakt-i bahâr irdi vü enhâr bulandı
(G.176-2)

Deli olan âşığı zapt edecek tek zincir sevgilinin saçlarıdır. (Bkz. İlgili madde)

2. Âh, Feryâd, Figân, Nâle

Âşğın hastalık ve delilik hallerinin neticesi olarak bu haller vuku bulur. Âşık, sevgiliye sesini duyurmak ve varlığından haberdar etmek için feryâd ve figan eder. Ancak sevgilinin vurdumduymazlığı neticesinde aşk hastası olan âşğın acısı daha da çoğalır ve âh olarak kendini gösterir.

Âh, genellikle sabaha doğru ortaya çıkar zira âşık âşk derdi ile sabahlara kadar inlemiş ve uykusuz kalmıştır. Ağrılı hastalıkların sabah saatlerinde nüksetmesi gibi aşk hastalığı da o saatlerde âşık için dayanılmaz olur. Gecenin, kimsesizliğin ve sevgilinin adeta bir gaflet uykusunda olması dolayısıyla âşık tüm ruhuyla âh eder. Seher vakti âşığın âhını duyan bülbül de âh ederek âşığa yoldaşlık eder.

İşidüp bülbül-i şeydâ meger âh-ı seherüm

Çağırup derd ile dir âh beni vâh saña

(G.6-2)

Bu kadar âha rağmen sevgili “âşık-ı şûridelerin âhlarından etkilenmeyen bir taş kalplidir. Âşığın gözyaşından ırmaklar olduğu gibi âhından da bulutlar oluşur. Zaten kanlı yaşa etek hem-dem âhtır.

Dil garîbin nâr-ı hicrân ger yakarsa gam yine

Saña ey kanlu yaşum âhum gibi hem-dem de var

(G. 44-2)

Âşık gül bahçesinde her gülün yanında bir diken görür. Bunu görüp de âh u figân etmemek olmaz. Âh ile zemin ü âsuman ateş doludur. Âh öyle şiddetlidir ki şimşek olarak tasavvur edilir. Bu şimşegin baht yıldızını yakması umulur:

Âsumânîler atar göklere âhum dün ü gün

Berk-i âhumla ‘aceb yanmaz ise yıldızumuz

(G. 62-6)

Gönül aşk belâsıyla boşuna feryad etmektedir. Çünkü feryadına karşılık bulamamaktadır. Âşığın âhı gönlü toz gibi kaplar ayrıca ay yüzlü sevgilinin yüzünü örten bulut olur. Âşık geceler ney gibi nâlân gündüz ise figan eder:

Giceler ney gibi nâlân eylerem gündüz figân

Olmasun bencileyin hâli ilâhî kimsenüñ

(G. 80-2)

Âşığın âhı çarhın çemberini yakar âlemi zulmetde kor:

Çenberin çarhûn yakar nâr-ı şerârûm dostum
'Âlemi zulmetde kar dûd-ı sîyâhum gitme gel

(G. 97-4)

Âşığın cehennem korkusu yoktur zaten cehennem âhının kıvılcımıyla yanmaktadır. Âh güneş ve ayı dahi tutuşturmaktadır. Tesirini belirtmek için âhın demirden dahi geçtiği vurgulanmıştır.

Hey hazer kıl dostum Mihrî'nüñ âhından sakın
Âhı âhandan geçer vallâhi çoklar sevdüğüm

(G. 117-5)

Âşık sevdiğinin adını gönül hanesinin duvarlarına âhıyla yazar. Sevginin gül sayfası olan yanağında bulunan hattın karası aslında âşıkların âhının sonucudur. Gayret ateşi âşığın ciğerini yakar bu nedenle pişerken çıkan duman âhtır.

Hâr-ı gayret pareler bir anda biñ kez ciğerüm
Kendülügümle mi hem-dem oldum âh u zâra ben

(G.134-3)

Âşık, sevgiliye gönül vermiştir ancak sevgili oralı olmamıştır. Bu nedenle her demde bin âh etse kınanmamalıdır.

Feryâd ve fîgân genellikle gül olan sevgiliye karşı bülbül olan âşığın gösterdiği bir tutumdur. Bu nedenle feryad ve figan unsurlarının bulunduğu beyitlerde bir bahçe içinde güller ve feryad eden bülbül hayali vardır.

Şol deñlü fîgân eylemişem güllere karşı
Bülbüllerüñ uyhusı uçup cümle uyandı

(G. 176-5)

3. Gam, Gussa, Keder, Derd, Belâ

a. Umûmî Olarak Gam, Gussa, Keder, Derd, Belâ

Âşığın değişmez hususiyetleri olan bu hallerin faaliyet merkezi can ve gönüldür. Âşık sevgilinin aşkıyla gam hanesine düşmüş elest bezminde sevgilinin gam ve belâsı âşığın alinyazısı olmuştur.

Âşkuñ sanemâ çün yed-i kudret dile yazdı
Başuma belâ vü gam u hecrüñ bile yazdı
(G.198-1)

Gam âşıkta oluşturduğu karamsarlık hali ile siyah olarak ifade edilir bu yönüyle gam ile sevgilinin zülfü arasında ilişki kurulur. Gam ve zülf arasındaki ilişki renk itibariyle olduğu gibi gamın da saç gibi çok oluşu ve uzunluğu da mevzubahis edilir.

Örnek olarak verdiğimiz bu beyitte de zülf-gam-derd-sevdâ bir karanlık hâlî ifade etmekte ve tenasüplü kullanılmaktadır.

Gör ne yüz gösterdi bu zülü semen sâlar bize
Kodı biñ derd ü gam-ı hecr ile sevdâlar bize
(G.166-1)

Gamın en büyük sebeplerinden biri ayrılık acısıdır. Hicran gamıyla âşığın neler çektiğini bir kendisi bir de Allah bilmektir. Gam ile helak olan âşık bunun bilinmesi için mezar taşına yazılmasını ister:

Cânâna cân virüp gam ile olduğum helâk
Dâğ-ı dilümle yazuñ anı taşum üstine
(G.152-4)

Ancak âşığın hususiyetlerinden biri de tevekkül ve boyun eğıştır. O sevgiliden gelen herşeye razıdır. Vuslat için dilber gamına razı olması gerektiğini bilir, derd ve gamı kendisine arkadaş eyler:

Geh hayâl-i yâri hem-dem eylerem gâhî gamın
Mihnet ü derd ü belâ ile bu kâr egler beni
(G.192-2)

Divânda gam, âşıhta yarattığı karanlık hissiyle gece, zulmet ve zülf; âşığın içinde bulunduğu hal oluşuyla hâne; yakıcılığıyla ateş ve tandır; çokluğu ile derya ve gönlü yağma edişiyile leşker olarak tasavvur edilmiştir.

b. Gam İle İlgili Tasavvurlar

aa. Zulmet, Şeb(Gece), Zülf

Gam, âşığın ruhunda yarattığı karamsarlık hali ile siyah olarak anılır. Bu yönüyle zulmet, şeb ve zülf olarak ifade edilir.

Gecenin karanlığını ay ve güneş nasıl dağıtıyorsa gam karanlığını dağıtacak olan da ay yüzlü sevgilidir. Bu yönüyle sevgili bir ışık kaynağı olarak ifade edilirken gamın yani karanlığın en büyük sebebi olarak sevgilinin yokluğu ifade edilmiş olur.

Gün cemâlûñle münevver olmuş iken cân u dil
Zulmet-i ğamda koma Mihrî'yi mâhum gitme gel
(G. 97-6)

Sevgilinin yanaklarının ateşi gönül hanesinde çerağ yakmasa âşık ebediyete kadar gam zulmetinde kalır. Âşık gam gecesinde cân fitilini yakarak güneş ve ayı uyandırır. Âşığın ömrü ğam gecesinde âh u vâh ile geçmiş bir gün dahi o yüzü ey sevgiliyle yârân olamamıştır.

Zulmet ifadesi beraberinde Hızır-zulmet ve hem-râh tenasübü doğurur.

Yakdı yandurdu şehâ teşne dili gayret odı
Zulmet-i ğam da koma Hızr ola hem-râh saña
(G.5-4)

bb. Ev (Hâne), Köşe (Künc)

Âşığın içinde bulunduğu hal itibariyle gam, hane olarak ifade edilir. Âşık hane-i gam içinde âh u feryâd etmektedir. Sevgili gönlü hasta âşığa acımamış âşığı gam hanesinde gözyaşlarıyla bırakıp başka bir yâre gitmiştir.

Gam hanesinde âh u feryad kase kase kan ve azab vardır:

Muttasıl ğam hânesinde cân ‘azâb ile geçer
İrmeyeydüm bu güne mahrûm olaydum kâşkî
(G.182-5)

Âşık sevgilinin aşkıyla yoldaş oldu arkadaşı gam evi gussa olmuştur. Ancak âşık yine de bu hânede ah etmekten memnundur:

Hurrem olsun her kadem başdukça sahrâlar size
Hâne-i ğamda yeter bu âh ile vâ lar bize
(G. 166-1)

Gam köşesi (künc-i gam) bir beyitte geçmekte, âşığın gam köşesinde tek dostunun keçe olduğu ifade edilmektedir.⁵⁷

cc. Âteş, Tennûr, (Tandır)

Gam; gönül, sine ve ciğeri yakması yönüyle âteş ve tandır olarak ifade edilmiştir. Gam ateşi öyle şiddetlidir ki ciğer bu ateşle kebab olmuştur.

Düşeli şevki hayâl-i lebinüñ Mihrî dile
Âteş-i ğamda kebâb oldu ciğer döne döne
(G. 141-6)

Gam daha önce de belirttiğimiz gibi sevgiliden kaynaklanan bir haldir. Sevgiliden uzak kalan can hicran ile yanar, gam tandırında sine ve ciğer kebab olur.

Hecr ile yandı göyündi kalmadı cândan eser
Âteş-i Tennûr-ı ğamda sîne biryân olmadan
(G. 135-3)

⁵⁷ M.H.D., 223 (G.16-1)

dd. Leşker, Deryâ

Gönlü yağmalaması ve harap etmesi yönüyle gam, leşker (asker) olarak ifade edilmiştir. Harap olan gönlü imar edecek olan ise padişah olarak anılan sevgilidir.

Kıl ‘imâret lutf idüp bu dil-harâbın husrevâ
Her cihetden leşker-i gam eylemiş durur harâb
(K.3-28)

Âşıktan uyandırdığı sonsuzluk hissi ve derinliğiyle gam, deniz olarak ifade edilmiştir. Âşık gam denizinde batmak üzere olan ve bir liman arayan kişidir. Âşk hevesiyle derya-yı gama düşen gönül kayığı yanaşacak bir liman bulamamaktadır.⁵⁸

4. Cevr ü Cefâ, Mihnet

Âşığın sevgiliden bazen de rakip ve felekten yana çektiği her türlü eziyet ve sıkıntı olan cevri ü cefâ âşığın âşıklık mertebesini yükselten hallerdendir. Âşık, sevdiği uğruna çektiği sıkıntıya gösterdiği tahammülle kendini kanıtlar.

Sevgili klasik yapıya uygun olarak âşığa daima eziyet etmektedir. En büyük eziyeti ise âşığı görmemezlikten gelmesi ancak buna mukabil rakibe haddinden fazla yüz vermesidir.

Âşık bi-çâredir tek ümidi sevgilinin bir nazarı, bir yan bakışıdır. Ancak bu ümidi genellikle boşa çıkar. Üstelik ona tek cevreden de sevgili değildir. Felek de her türlü sıkıntıyı çektirmektedir.

Her dem felegüñ cevri ile yâr cefâsı
Bilsem ki bu ben bahtı siyeh-kâra nedendür
(G.27-2)

Sevgili “kaide-i cevri”i yerine getirir her türlü zulmü yapar ancak âşık çoğu zaman bunun sebebini bilmemektedir. Âşıktan bir nefes dahi sevgili cevri ve gam eksik olmaz sanki vücudunun hamuru cevri ile yoğrulmuştur. Bu cefâ ile âşık canından bezmiştir. Hem tabip hem cellât olan sevgili bu durumu sonlandıracak tek kişidir.

⁵⁸ M..H. D., 227 (G.25-2)

Mihri'yi cevriñle cânâ âhir öldürseñ gerek
Bâri tîz öldür cefâdan kurtar Allah 'aşkına
(G.163-6)

Cevr ü cefâ âşıkta iki hal meydana getirir. Biri: eziyete karşı her insanın takınacağı sitem halidir. Âşık cevri sabretmeye çalışır ancak zamane güzelleri cefânın da haddini aşmış, vefâ uman âşığa eziyeti reva görmüştür:

Ben vefâ umdukça ol bî-rahm dilber âh kim
Cevri hadden aşurur nâz ile orandan çıkar
(G.39-4)

Hasret âşığın ciğerini kan; cefâ, belini kemân eylemiştir. Âşık bu nedenle isyan eder:

Zecr ile hadden aşdı gözüüm yaşı başdan
Cevr ise yetdi cânuma ey dil-rübâ yeter
(G.46-3)

Âşık eziyete bir nebze olsun tahammül edebilir ancak onu asıl yaralayan sevgilinin kendisine eziyet ederken rakîbe lütfetmesi, yüz vermesidir:

Lutf ile vefâsı müdde'îye oldu dâ'imâ
Cevr ü cefâsı baña nasîb oldu 'âkıbet
(G.9-3)

Cevr ü cefânın âşıkta hâsıl ettiği diğer bir hal sabır ve tevekküldür ki âşığın üstünlüğü de buradan gelir. Sevgili cefâ oklarıyla sinesini parça parça etse de âşık bu hale razıdır. Sevgilinin cefâsını “gayrı”nın vefâsına yeğ tutar. Sevgilinin cevri vefâ, derdini devâ addeder zira eziyete tahammül âşığın üstünlük halini, mertebesini gösterir.

Dostum cevri ü cefâdan öldürem dirseñ beni
Degme bir derd ile ölmez 'âşıkam ben cânı pek
(G. 88-3)

Sevgilinin âşığa armağanı olan cefâ divânda “tîg” ve “hâr” kelimeleriyle birlikte kullanılarak gönlü yaralaması ifade edilmiştir.

Cefâ hârında bülbül-veş gönül feryâd ider her dem
Cemâlûñ gülşenin göster hoş olsun hâli bir lahza
(G. 151-3)

5. Hasret, Fûrkât (Ayrılık, Misafirâk, Hicrân)

a. Umûmî Olarak Hasret ve Fûrkât

Âşığın her daim içinde bulunduğu bu haller sevgilinin ilgisiz ve vefasız oluşundan kaynaklanmakta âşıktaki bitmez bir hüznün ve sıkıntı meydana getirmektedir.

Âşığın canı ayrılıktan dolayı zayıf, gönlü hastadır. Hicran ile yanmış canından eser kalmamıştır. Ayrılık ile iki büküm olmuş, başına da kınanma taşları süs olmuştur:

Fûrkatüñden kâmetüm halk’itmişem hâtem gibi
Başuma seng-i melâmet almışam mercândan
(G.130-3)

Âşığın hasretle ciğeri kan, beli mihnetle “devr-i kemân”dır. Ayrılık acısıyla ölmek üzere olan âşığın gönül derdine tek ilaç ve tabib sevgilinin la’l dudaklarının saf suyu ve sevgilidir. Bu acıyla ölse dahi âşık aşktan vazgeçmez.

Cân vire hecrüñde Mihrî mihrüñi terk itmeye
Çüriyüp ger hâk olursa üstühânı kendümün
(G.91-7)

Âşığın hicrân ile döktü gözyaşı yağmur olup yağar da etrafı çayır çimen eyler. Ayrılık acısıyla inleyince ise yer ve gök titrer, gözyaşından âlem suya gark olur.⁵⁹

Sonuç olarak hasret belasını ve yarin cefâsını çekmeyen bilmez bunların acısı başkadır:

⁵⁹ M.H.D. 242 (G. 52-4)

Çekmeyen bilmez nedür yârûñ cefâsı özgedür
Düşmeyen bilmez nedür hecrûñ belâsı özgedür
(G.31-1)

b. Hasret ve Fûrkât İle İlgili Tasavvurlar

aa. Âteş (Nâr, Od)

Hicrânın ıstırabı âteşin dayanılmaz acısı ile bir tutulmuş, bu âteşle yanan gönül ve ciğer biryân ve kebab olarak ifade edilmiştir:

Hecr âteşiyle dil hod ezelden kebâb idi
Sînemde yakdılar ciğerümde bişürdiler
(G. 37-2)

Hicrân gam tandırında yanan âteştir. Âşık bu âteşte yansa dahi müsterihtir çünkü gözyaşı gibi bir arkadaşı vardır.

Dil garîbin nâr-ı hicrân ger yakarsa gam yime
Saña ey kanlu yaşum âhum gibi hem-dem de var
(G.44-2)

Bu âteşin acısını anlayabilmek için âşık olmak, âşk ile yanmak gerekir. Yoksa aşktan habersiz gönüllerin ayrılık âteşiyle gece gündüz yananları anlaması mümkün değildir.

‘Aşkdan fârig olan diller ne bilsün hâlini
Tutuşup hecr âteşiyle gice gündüz yananuñ
(G. 87-4)

bb. Girdâb, Gece, Zehr, Mugaylân, Lenger

Divânda birer beyitte anıldıkları için tek başlık altında topladığımız bu unsurlardan girdâbın hasret ile ilişkisi, etrafında dönüp durması ve içine çekmesi yönüyledir. Hasret, âşığın etrafında devamlı dönüp duran ve onu içine çekip ölümün eşğine getiren güçlü bir girdâptır. Bu girdaptan âşığı çekip çıkarabilecek tek güç sevgilidir:

Nigârâ tâ halâs itdüñ beni girdâb-ı hasretten
Ferahdan şâd-mân oldum belâlardan emân buldum
(G. 103-4)

Hasret ve Fûrkât acısı özellikle geceleri daha bir şiddetlenir. Geceler âşığın hem sığınağı ve hem-demi hem de acısını alevlendiren bir unsur olması yönüyle ayrıca ziMisafiri karanlığı ve bunaltıcılığı ile hasret için teşbih unsuru olmuştur.

Firâkuñ gicesinde şu kadar âh itdüm
K’oldı dil âyinesi derdüm ile jeng-i gubâr
(K. 17-20)

Hasret ve Misafirâk canı ve gönlü helak etmesiyle zehre benzetilmiş, âşığı kurtaracak panzehirin sevgilinin güllac dudaklarının olduğu ifade edilmiş bir beyitte de hicrân âşığı vuslat Ka’be’sinden alıkoyan onu bu yolda engelleyen mugaylân (devedikenî) olarak ifade edilmiştir.

Kalmışam hecrüñ mugaylânında yol vir ‘âşıkâ
Ka’be-i vasluña varan dostum râh ‘aşkına
(G.163-4)

Yine bir beyitte hicrân lenger (çapa) olarak zikredilerek hasretin âşığın yol almasını engelleyen bir unsur olduğu ifade edilmiştir.

Açalum ‘aşk hevâsıyla bu dil yelkenini
Çekelüm lenger-i hicrânı koyalum gamı da
(G.161-4)

6. Vuslat (Vasl, Vîsâl)

a. Umûmî Olarak Vuslat

Âşık, hicrân ve sevgilinin umarsızlığı ile çok cefâlar çekmiş, yüzü sarı, beli bükük, vücudu zayıf, zavallı bir hale düşmüştür. Ancak bu sayede acıya karşı dayanırlığı artmış; acı onun aşkını saflaştırarak değer katmıştır. Çekilen acılar sonucu

vuslat inanılmayacak kadar güzel ve değerli bir hediyedir. Cihanın lezzeti ve anlamı da işte bu vuslat anıdır.

Lezzetin işbu cihânun şimdi bildük hâsılı
Yog imiş rûy-ı zemînde vasl-ı dilberden lezîz
(G. 17-2)

Sevgili nadir de olsa bazen aşığa verdiği cefâ sonucu vefâ gösterir. Bu bazen bir bakış bazen bir gülüştür. Vuslata ermenin tek koşulu cevri ü cefâ sınavından geçmek sevgili uğruna her şeye katlanmaktır.

Valsin isterseñ i dil dilber gamıyla hurrem ol
Kimseyi gûş itme benüm böyle pendüm var iken
(G.128-6)

b. Vuslat İle İlgili Tasavvurlar

aa. Bayram (‘Îd), Ka‘be

Âşıktta uyandırdığı sevinçli hal ile vuslat, bayram olarak (‘îd-i vasl) ifade edilir. Ayrıca bu tasavvur bayram ve kurban tenasübünü de doğurur.

‘Îd-i vaslıdur bugün gel âsitânında şehün
Vaktidür Mihrî kıl imdi cânunı kurbân aña
(K.4-16)

Vuslatın âşığın gözündeki kıymeti ve kutsiyetini ifade için de Ka‘be tasavvuru kullanılmış (Ka‘be-i vasl), böylece ilahi aşka da gönderme yapılmıştır.⁶⁰

Bir müminin Ka‘be özlemiyle o zamanın meşakatli ve uzun yollarını aşması gibi âşık da vuslat isteğiyle cefâ yollarını aşmıştır.

⁶⁰ M.H.D. 298(163-4)

bb. Merhem, Hân, Dâmen, Kapı

Ayrılık, hicrân âşığın gönlünde onulmaz bir yaradır. Bu yaranın tek bir merhemi vardır o da sevgiliye kavuşmaktır.

Yüregüm yâresine vuslatuñuñ
Merheminden yak a efendicigüm
(G.108-2)

Vuslat, zengin bir sofra (hân)dır. Sevgili sahip olduğu bu sofradan nasiplenmek isteyen âşığa değil rakibe lutfeder.

Vuslat, yar eteği (dâmen)ni tutmaktır zira âşık için sevgilinin kapısında ona kul olup hizmet etmek en büyük saadettir

Dâmen-i valsı habîbüñ hele girsün elime
Tutmuşam tîg-i belâsına boyun agyâruñ
(G.82-6)

Vuslat herkese kolaylıkla açılmayan bir kapıdır. Vuslata ermek gayrete ve bu amaca bir ömür adamaya bağlıdır. Tasavvufî ifadede deYaratıcı'ya kavuşma başta gönlü saflaştırma ve nefsi terbiye gibi meşakatli yolların sonunda gerçekleşir.

Hâce vuslat kapusın kimse çün âsân açamaz
‘Ömr nakdin virelüm vaslı yolında çürüsün
(G.126-4)

cc. Sermâye, Meta‘

Vuslat âşığın ancak “can nakdi”ni verip de elde edebileceği kıymette bir sermaye ve gönül verip müşterisi olduğu meta‘dır:

Eyler ise n’ola cân nakdini yoluña îsâr
Buldı çün vasluñ gibi sermâye ey hân saltanat
(K. 2-7)

7. Aşk (Muhabbet, Sevdâ)

Sevgiliden kaynaklanan bir hal olmasına rağmen aşk, âşğın gönlünü mesken tutar ve tek kişiliktir. Tek kişiliktir çünkü klasik şiirde sevgili bir put kadar güzel, soğuk ve duygusuzken; âşğı, gönlü saran bir yangın ve her daim ah ve ağlayış içinde buluruz.

Âşık, aşk hevesiyle gam deryasına düşeli gönül kayığı sığınacak bir liman bir kara bulamamıştır. Aşk, âşğı pervane gibi yanmada “cihan üstadı” eylemiştir.

Aşk tıpkı delilik gibi bahar aylarında alevlenir. Bu yönüyle “sevdâ” olarak ifade edilir zira sevdâ deliliğe yakın bir aşk halini ifade eder. Kelimedeki “kara” manası da bunu kuvvetlendirir.

Ey dil bahâr faslı v için devr-i lâledür
Lâ dimezüz ki ‘âşka sevdâ havâledür
(G.20-1)

Aşkın harareti âşğı ney gibi inletip sînesini def; boyunu çeng eyler.

Kangı derûnı ney gibi nâlân itmedi
Kangı demâğı yakmadı ‘aşkuñ harâreti
(G.185-3)

İlgili tasavvurlarda detaylı olarak ele alacağımız üzere aşk, âşğı düşürdüğü durum itibariyle hastalık; gönül yakan ateş; gönül virânını mamur eden mimar; gönül tahtına sultan; âşğın topraktan yüzünü altına dönüştüren kimya ve âşğın tahsil ettiği bir ilim olarak ifade edilmiştir.

b. Aşk İle İlgili Tasavvurlar

aa. Âteş (Nâr, Od), Fetîl

Aşk yakıcılığı yönüyle âteşe benzetilmiştir. Yakıcılığın temel sebebi ise sevgilinin cevri ü cefâsı ve vefâsızlığıdır. Bu âteşi söndürecek tek şey ise vuslaktır ve vuslata ermenin yolu da yanmaktır.

Âteş-i ‘aşka ol ‘âşıklar ki cânın yakdılar
Buldılar vuslat ebed çünkim cihânın yakdılar
(G. 18-1)

Aşk ham olan âşığı acılarla pişiren onun kendini gerçekleymesini sağlayan unsurdur. görünüşte feryad ve sitem edilse de bunlar kâmil olmanın eziyetleridir.
Aşk ateşi gönül evini aydınlatan bir unsur âşığın en değerli hazinesidir.

Yakup ‘aşkuñ odın sînemde dâ’im saklaram cânâ
Anuñgün hâne-i dilde yanar her dem nihân âteş
(G.66-2)

Fetîl de yanma ve yakılma yönüyle aşk için teşbih unsuru olmuş; âşk fetîlinin sînede yanmasıyla kanın kuruduğu, yürekte yağın eridiği ifade edilerek yanan bir fitil hayali kurulmuştur.

Ol kadar yakdum şehâ ‘aşkuñ fetîlin sînede
Kurıdı cismümde kanum eridi yürekde yag
(G. 73-3)

bb. Mey, Câm, Ayağ, Cur‘a

Âşığın kendini bilmeyişinin sarhoşluk olarak görülmesi aşkın da şaraba benzetilmesine olanak verir. Ayrıca bu sarhoşluğun nedeni sevgilinin la’l renkli dudağı olunca şarap, la’l, dudak ve sarhoşluk tenasübü ortaya çıkar.

Mest idüm ‘aşkı meyinden dahi bi bâde sunup
Cur‘a-i la’li beni eyledi hayrân bu gice
(G. 143-5)

Âşık, aşkın rûz-ı ezel câmını içmiştir ve haşre dek o şevk ile mesttir.

‘Aşkuñ meyini nûş ideli Mihrî dostum
Gitdi başına gelmedi ‘aklı bî-cân yatur
(G. 47-5)

Ayag (kadeh) bir beyitte “muhabbet ayagı” terkihiyle aşk için kullanılırken,⁶¹ cur‘a (yudum) da bir beyitte aşk ile birlikte kullanılmış; hakikati bulmak isteyen âşığın mecazî aşkın yudumundan içmesi gerektiği ifade edilmiştir:

Cur‘a-i ‘aşk-ı mecâzî nûş eyle sıdk ile
Tâ hakikatden yaña yol bulasın Mi‘râçlık
(G.77-2)

cc. Meydân, Hengâme, Beyâbân

Aşk, çeşitli tasavvurlarla meydana benzetilir. Bu meydan; bazen bir darağacı meydanı, bazen savaş meydanı bazen de “çevgân” oynanan bir müsabaka meydanı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Âşık, aşk meydanı içinde darağacı dikilse de aşk hevesinden vazgeçmez:

Mihrî hevâ-yı ‘aşkuñ elden komaz eger
Meydân-ı ‘aşk içinde dikerlerse dârını
(G.1977)

Aşk, âşıkların başlarını ortaya koydukları bir er meydanıdır:

Meydânına ‘aşkuñ bugün ihlâs ile girdük
Baş oynayıcı bir nice merdânelerüz biz
(G.61-6)

Bu meydanda âşığın çarpıştığı unsurlar sevgilinin gamze okları ve zülfünün çemberidir.

Aşk, âşığın başını sevgilinin zülûf çevgânına top ettiği bir “Gûy u çevgân” alanıdır:

Başımı top itmek için zülfüñüñ çevgânına
‘Aşkuñuñ meydânına merdâne gelmişlerdenüz
(G.64-2)

⁶¹ M.H.D. 280 (G. 126-2)

Savaş, kavga anlamına gelen hengâme bir beyitte “hengâme-i ‘aşk” terkihiyle kullanılmış ‘ar şişesini aşk kavgasında kırmaktan bahsedilmiştir:

Dil sakladığı şişe-i ‘ârî taşa cânâ
Hengâme-i ‘aşkuñda çalayın mı ne dirsın
(G.127- 2)

Aşk, bir beyâbân(çöl)dür. Gönül aşk çölünde şîrîn dilli sevgilinin zikriyle Ferhâd olmuştur.

Nice Ferhâd olmasun ‘aşkuñ beyâbânında dil
Gice gündüz zikri sen şîrîn-zebândur lâ-cerem
(G. 106-3)

çç. ‘İlm, Bâb, Defter

Aşk bir ilimdir ki bu ilmi ancak âşık tahsil eder ve bu tahsil sonucu âşığın kazancı yanık bir sine, yaşlı gözler ve eğilmiş bir bel olmaktadır. Ancak daha önce bahsettiğimiz üzere âşık bu özelliklerini aşkın nişanı saymakta, bu halden gurur duymaktadır:

‘İlm-i ‘aşkı biz i Mihrî şöyle tahsîl eyledük
Şimdi her ‘âşık bizümle itmege korkar bahs
(G. 10-5)

“Bâb” unsuru da benzer ifadelerle aşk için mevzubahis edilmiştir. Âşık kendisine aşktan bahseden sevgiliye cevabını can ile vermiş, bu cevap karşında sevgili aşk mevzusuna girmeye çekinir olmuştur.⁶²

Aşk defterinde âşıkların adının toplanması durumunda ilk sırayı Mihrî Hâtun’un alacağına dair beyitte ise aşk, defter ile bir terkip içinde anılmıştır.

⁶² M.H.D. 220(G.10-1)

‘Uşşâklarun cem ‘idicek defter-i ‘aşka
Evvel yazalar Mihr’ola divânlar içinde
(G.162-7)

dd. İksîr, Sırr-ı İlâhî, Sadâ, Dem-i Îsâ

Aşk, bir kimya ilmidir ki aşk iksîrinin taliplisi olan âşığın yüzünü ve gönlünü
altın kılar yani ona değer katar:

İçün altun itmek isterseñ yüzün zer eylegil
Tâlib-i iksîr-i ‘aşk ol kîmyâsı özgedür
(G. 31-5)

Kalp, insanın sırlar mahzenidir. Aşk da kalpte yaşanma itibariyle bir sırdır. Bu
sırrın açığa çıkarılması hoş karşılanmazçünkü ilâhi kaynaklı olan aşkı Allah, değerli bir
hazine olarak Âşığın gönlüne saklamıştır. Bu öyle bir sırdır ki beşeriye geçip ilâhiye
varır ve bu nedenle belirli merhaleleri geçmeyi gerektirir.bu yüzden ona sadece bu
merhaleleri geçen ârifler sahip olur.

‘Aşk bir sırr-ı İlâhîdür ne bilsün mübtedî
Hamdülillâh Mihrî câhilden bu ‘irfân gizlidür
(G.41-10)

Aşk bir sadâdır ki âşıkları nevâlar(makam aynı zamanda refah) gösterir.aşkın
sesi farklıdır ve gönülleri hayran eder.

Râstî seyr eyle ‘uşşâkı nevâlar gösterür
Dilleri hayrân ider ‘aşkuñ sadâsı özgedür
(G.31-5)

Daha önce de yeri geldiğinde değindiğimiz üzere aşk ölmüş gönülleri diriltten Îsâ nefesidir.⁶³

ee. Sultân, Mi‘mar

Aşk, gönül tahtına hükmeden sultan olarak ifade edilmiştir. Gönül aşkın mekanı, fermanının geçtiği tek yerdir:

Çünkü sultân oldu dil tahtında ‘aşkuñ dilberâ

Ser be ser cân mülkine hükmüñ revândur lâ-cerem

(G.106-4)

Aşk, sultan olarak hükmettiği gibi mimar olarak da eziyet, cefâ ve vefâsızlık ile virân olan gönlü imâr eden mi‘mardır.(Bkz. İlgili bölüm)

ff. Hastalık, İlet

Aşk, âşğın yüzünü sarartan, belini büken, sayıklamalara ve mecnunluğa yol açan bir hastalıktır, “illet-i sevdâ”dır. Bimâr-ı aşka düşenin takati kalmaz zaten aşkın alâmeti de budur:

Bîmâr-ı ‘aşka düşenüñ olur mu tâkati

Ey dil hemîşe böyledür ‘aşkuñ ‘alâmeti

(G.185-1)

gg. Bahr (Deniz), Bâzâr, Libâs, Kânûn

Aşk gönül kayığının yüzdüğü engin bir denizdir. Ancak bu deniz durgun değil, oldukça dalgalıdır. Öyle ki gönül kayığı dalgalara batıp çıkmakta yaşanacak bir kıyı aramaktadır. Bu kıyı yine sevgilidir:

⁶³ M.H.D. 284 (G. 131-4)

Garka virsem bahr-ı ‘aşkında direm dil zevrakın

Hâ sürer beni kenâra rûzgâr eyler beni

(G.192-8)

Aşk, âşığın değerinin altında satıldığı bir bâzâr (pazar)dır. Sevgili âşk pazarında âşığı hiçe satsa da âşıklığın yadsınamaz bir değeri vardır.

Bâzâr-ı ‘aşk içinde beni hiçe satdı yâr

Ayaga düştük ise yabanlara atmasun

(G.119-2)

Âşık, aşk libâsını giyinmiştir ve bu değerli kıyafet dünyada rütbe belirten cübbeden; cennette giyilen hulleden üstündür.

İhrâm itdüm egnime ‘aşkı libâsını

Yeter cihânda cübbe de cennet de hulle de

(G.168-5)

Aşkın kânûnu (tevriyeli olarak çalgı aletini de ifade eder) âşığın boyunu çeng, bedenini inleyen ney etmiştir.

Kânûn-ı ‘aşk kâmetümi eylemişdi çeng

Nây itdi cismümî dahi iñlede iñlede

(G.147-5)

X. RAKÎB (Agyâr, Gayr, Müdde‘î)

Âşık-maşûk-rakîb üçlemesinin olmazsa olmazı rakîbe divânda sıklıkla değinilmiştir.

Rakîb, âşığın korkulu rüyası, sevgiliyle arasını bozan fitnedir. Âşık sevdiğinin tüm eziyetinin sebebi olarak rakibi görmekte ondan menfi ifadelerle bahsetmektedir:

Kapusından kaçan gidesin âh

Meger Allâh ala seni tizcek

(G.85-2)

Rakîb kâfirdir, arabozucu ve iftiracıdır. Sözleri hep yalandır zira o iftirayı adet edinmiştir.

Âşıkun hakkında çok söz söyler inanma rakîb

‘Âdet olmışdur cihânda dostum bühtân aña

(G.3-2)

Sevgilinin yanında her daim bir gölge gibi bulunmasına rağmen rakipte âşıklık özelliği yoktur. Âşığın bin cân verse de sahip olamadığı imtiyazlara o çaba harcamadan sahiptir.

Yoluñda senün cânâ bilsem ne günâh itdüm

Cevrün baña ağıyâra lutfuñ neden olmışdur

(G.28-5)

Rakîbin sevgiliyle hem-dem olduğunu gören âşık kıskançlık ateşiyle yanmakta her bulduğu Fırsatta sevgiliye öğüt verip yalvarmaktadır.

Âşık sevgiliye yakın olabilmek için rakîbin eziyetlerine katlanır çünkü cihan bahçesinde her gülün yanında yazık ki bir diken bulunur ve gülü tutmak aynı zamanda diken tutmayı gerektirir:

Komaz gülün nidelüm dâmenini elden hâr

Gülün rızası için bâri hârı hoş görelüm

(G. 112-3)

b. Rakîb ile İlgili Tasavvurlar

aa. Köpek (Kelb, Kelb-i la'în, İt), Domuz (Toñuz), Karga (Zağ), Dilkü

Rakîbin değersizliğini belirtmek, sevgiliyle arasını bozan bu iftiracıya hakaret etmek amacıyla rakîb bu unsurlarla anılmıştır.

Rakîb, sevgilinin kapısından ayrılmayışı, lanetli ve uğursuz sayılması, it kırıcılarla öldürülmesi gibi hususiyetlerle köpeğe benzetilmiştir.

Âşık, köpek saydığı rakîbi taşıdığı halde rakîb sevgili eşiğinden ayrılmaz:

Eksilmedi ağıâr nidem yâr işiginden

Ol kelb-i la'îni şu kadar taşlaruz biz

(G. 56-4)

Bu Bahisteki diğer tasavvurlar kısaca şöyle özetlenebilir:

Cefâ dikeniyile âşık ölürse gam değildir zira âşığı gül-femler; rakîbi ise it kırıcılar öldürür. Sevgili lanetli bir köpek olan rakîbi sinirlenip de saçlarına asmamalıdır. Onun layıkı boynuna takılacak urgandır hatta sevgili öldürmezse âşık onu seve seve boğazından asmaya razıdır ancak rakip öylesine değersizdir ki urgana yazık olur. Âşık, etinin lime lime yenmesine dahi razıdır ancak rakîbe tahammülü yoktur vs.

Yine halk arasında lanetli hatta dinen haram sayılan domuz da rakîbi ifade için kullanılan teşbih unsurlarından birisidir:

Tarusı tarlası sanup tolandı kûyuñı rakîb

Bir kesme urdum ol toñuz tâ gitdi ormanına dek

(G. 90-6)

Siyah rengi, çirkin sesiyle karga rakîbi ifade için kullanılan diğer bir unsurdur.

Âşık şirin dudaklarını rakibe sunar da âşığa lütfetmez. Bu tûtî dururken karganın şekerle beslenmesi kadar abes bir durumdur.⁶⁴

Bir gonca olan sevgili gül bahçesini kargadan yani rakîpten korumalıdır.

⁶⁴ M. H. D. 153 (G. 54-5)

Goncalar bezmine ol zâğ rakîbi komasun
Diyelüm gülşeni bûlbüllere her dem korusun
(G.126-5)

Yalnız bir beyitte de rakîb sinsi oluşuyla tilki olarak ifade edilir:

Bu cihândur dem ola Mihrî'ye rahm eyleye yâr
Dahi yer kalmaya ağıyar saña dilkülige
(G.175-7)

bb. Diken (Hâr), Çer-çöp (Hâr u Has)

Âşığa batması ve değersiz olduğu halde her daim gülün yanında bulunmasıyla hâr, rakip için benzetme unsuru olur.

Divânda gülü (sevgili) kurtarmak için âşığın gocunmadan dikene (rakîb) yalvarması gerektiğini ifade eden beyitlerin yanında âşığın değersiz rakîbe bir gül için yalvarmaktan bıktığını ifade eden beyitler de yer alır.

Niçe bir 'izzet ideyin yâr içün ağıâra ben
Niçe bir yalvarayın bir gül içün biñ hâra ben
(G.134-1)

Âşık yar istiyorsa ağıyarın eteğine yapışmalıdır çünkü diken tutulmadan gül ele alınmaz. Her zaman gülü bağrına basan dikendir:

Kanda baksañ hârdur bağrına basan goncayı
'Âciz oldum dostlar varmaga bir gülzâra ben
(G.134-1)

Sevgili can bahçesinin bir müstesna gülüdür. Onun her çer çöpe yüz vermesi, yâr olması uygun düşmez.⁶⁵

Yine bir beyitte rakip çöp olarak ifade edilmiştir:

Yapışup dâmen-i âgyâra müdârâ iderüz

Nitekim yalvaruruz bir çöpe geçmez sözümüz

(G.62-4)

Bu beyitte “ bir çöpe geçmez çöpümüz ifadesiyle “ çöp kadar kıymeti olmayan rakibe sözümüz geçmez” manasıyla birlikte “ sözümüze bir çöp kadar dahi itibar edilmez” anlamı da çıkarılabilir.

cc. İki Yüzü Kara, Zengi Rûy, Sâye, Kâfir, Nâ-merd

Sevgilinin yüzünün aydınlığına karşın yanında bulunan rakibin yüzü karadır. Yüzü karalık tecelli nurundan mahrum oluşuyla menfi olarak nitelendirilir.

Kara gözlü sevgili bazen âşığa meyleder ancak iki yüzü kara olan rakip onu bu halden menedip âşıktan soğutur.

Bize meyl eyler idi geh geh o çeşmi karalar

Men‘ iderler oları bir iki yüzü karalar

(G.25-1)

Ay yüzlü sevgili rakibi kendine yoldaş edinmemelidir. Zira kendisinin parlak yüzüne karşın rakip zenci suratlıdır. Aydınlığın da karanlıkla işi yoktur.

Rakip yer yer gölge olarak anılır. Bu şekil nitelendirilmesi ise gölgenin karanlık oluşu, rengi ve takip edişi sebebiyledir.

⁶⁵ M.H.D. 277 (G.120-5)

Yıllar ile görmezem yârum yüzin ben müdd'î

Sâyesi gibi katından eksük olmaz bir nefes

(G.65-2)

Rakip sevgilinin güzellik mushafını sorması dahi günah olan bir kâfir olarak ifade edilir. Küfrün kara renkle ifadesi de bu teşbihe sebeptir. (Bkz. İlgili Bölümler)

Bir beyitte rakip na-merd olarak ifade edilirken Mihrî Hâtun erkeğe rakibine meydan okumaktadır:

Rakibüñ lâf urup dirmiş anı öldürürin bir gün

Er ise gelsün ol nâ-merd aña göstereyin erlik

(G.84-5)

çç. İblis, Şeytan, Dîv

Âşık, tüm kötülüklerin kaynağı olarak gördüğü rakibi şeytana benzetir. Ayrıca sevgilinin mahallesinin cennet, sevgilinin ise melek olarak nitelendirilmesi bu hayale olanak verir.

Dostum lutf eylegil ağıâr ile seyr eyleme

Dîvüñ olmasun melek hem-râhı çoklar sevdüğüm

(G. 117-4)

Şeytanın kandıracağı insana gizlice yaklaşıp vesvese verdiği inancı vardır. Bu yönüyle rakip şeytana benzetilir:

Yıkma gönlin 'âşıkuñ uyma rakîbe dostum

Çün bilürsin sözi iblîsüñ yalandur lâ-cerem

(G. 106-8)

Dünyanın düzeni öyledir. Her güzel yanında rakip bulunur. Sevgili cevri eder, rakip ise şeytanlık.

Hûblar katında kañaru baksañ rakîbdür

'Âlemde cevri-i yâr ile şeytân dükenmedi

(G.199-4)

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TABIAT VE EŞYA

I. KOZMİK ÂLEM

1. Felek

Mihrî Hâtun Divânı'nda "Çarh-ı sitem-kâr, Sipîhr, Âsuman, Gerdün" isimleriyle anılan felek klasik şiir geleneğine uygun olarak talih ve baht ilişkisi içinde işlenmiş, felekten şikayet edilmiştir.

Âşık, çektiği eziyetlerin sebebi olarak ya rakibi ya da feleği görür. Ne günah işlediğini hiç anlayamayan âşığı felek sevdiğinden ayırmış, onun zülfü siyahlarla birlikte olmasına müsaade etmemiştir. Âşığa da bu durumda bülbül gibi âh u efgân etmek düşmüştür.

Kârumuz itdi felek bülbül-veş zâr u figân
Hasret ideli bizi bu gül-i handânımuza
(G.169-5)

Ne günâh itdük ola çarh-ı sitem-kâra 'aceb
Ki bizi dîr ider ol dâ'ima cânânumuza
(G.169-6)

Felek, sevgilinin la'îl dudağının kadehini rakîbe içirmiş, âşığa yürek sancısı ve ciğer kanından başka bir şey sunmamıştır. Feleğin âşığa sunduğu şey safâ kadehi değil, bin tas zehirdir:

Dehr elinden bir safâ câmını nûş itdürmedüñ
Sunduguñ her dem felek Mihrî'ye biñ tâs agıdur.
(G.32-7)

Mihrî Hâtun beşinci murabbasını “felegün” redifi üzerine kurmuş ve feleğin hep cevır ü cefâsını gördüğünden, rakîbi güldürüp kendisini ağlattığından, önce yüze gülüp sonra cefâ kılıcıyla bağrını deldiğinden ve cânâna hasret bıraktığından bahsetmiştir.

Gelmişem hadden aşâ cevır ü cefâsın felegün
Görmedüm zerre kadar mihr ü vefâsun felegün
Sürmedim neyleyeyin zevk ü safâsın felegün
Âh elinden felegün dâd elinden felegün
(Mr. 5-1)

Mihrî’de bazen usanmışlık hali hasıl olur. “kâşkî” redifli gazellerinde bu bıkkınlık son hadde ulaşmıştır. Öyle ki şair, dünyaya gelmeyip yok olmayı, her konuda aşağılanmayla anılıp sonra nazlandırılmayı, bülbül gibi aşk işlerinde inlemektense virânelerde baykuş olmayı hatta âlemde bilgisi ile meşhur olacağına bilinmezlikle anılmayı istemektedir. Çünkü felek ehil olmayana dileğini vermiştir o halde en iyisi cahillik ile bilinmek olacaktır:

Kandasa nâ-ehle virürmiş murâdını felek
Mihrî ben de cehl ile ma’lûm olaydum kâşkî
(G.182-8)

İfade ettiğimiz tüm bu sitemlere karşı şair, asıl şikâyet edilmesi gerekenin felek değil talih olduğunu vurgular:

Her cevır ü her cefâyı saña tâlî’uñ ider
İtme inende Mihrî felekden şikâyeti
(G.185-5)

İç içe geçmiş dokuz feleğin olması ve feleklerin hep dönme halinde olması inancı Divânda sıklıkla işlenmektedir.

Felek, bin yıl devretse de sevgili (bazen âşık) gibisini dünyaya yeniden getiremez:

Getürmeye sen mâh gibi rûy-ı cihânda
Biñ yıl ki felek devr ide devrânlar içinde
(G.162-2)

Dönme eylemi nedeniyle felek, dönek ve kararsız olarak ifade edilir:

Mâdem ki bu sipihr-i felek eylemez karâr
Mâdem ki bu zemîn ü zamân ber-karârdur
(K.13-17)

Bu dönüş nedeniyle “gerdiş-i felek” olarak ifade edilen feleğin, sevgilinin gece zülfü ve parlak yüzünün görünce başının döndüğü, raks ettiği ifade edilir.

Divânda yer alan diğer tasavvurları kısaca verirsek;

Felek, pâs-bân (gece bekçisi) olan Keyvân’ın dokuz basamaklı merdiveni, şehzadenin lütfunun havasıyla dönen yel değirmeni ve dolâb olarak ifade edilmiştir.

Mezra‘-ı hânında hırmen olsa tañ mıdur cihân
Oldı çün lutfı hevâsıyla felekler âsiyâb
(K.3-7)

Ebr-i lutfı tâze ter kılsa n’ola cân gülşenin
Mihr ü mehdür külegi çarh aña olmışdur dolâb
(K.3-8)

Divânda bulunan kasidelerde, övülenin gücünü, büyüklüğünü ifade için felek, övülenin atının üzengisini tutan veya öpen seyisi, gölgeliği (sâye-bân), şehzadenin güneş ve ay ekmeğini ikram ettiği sofrası olarak ifade edilir:

‘Aceb mi yer yüzi dâ’im bezense cûdı hânından
Felekdür sofrası her dem kamer şems ile nânıdur
(K.14-16)

Gökyüzü manasındaki âsuman da birkaç beyitte anılmakta, rengi dolayısıyla da “kubbe-i mînâ” olarak ifade edilmektedir:

Oldukça bahâr ile müzeyyen kamu ‘âlem
Turdukça zemîn ile zamân kubbe-i mînâ
(K.5-33)

2. Yıldızlar

a. Umûmî Olarak Yıldız

Divânda yıldız, kevkeb, ahter, sîtâre, seyyâre adlarıyla yer alan yıldızların, insan talihinde ve kişilik özelliklerinde önemli olduğuna inanılır.”Bî-sitâre” şansızlığı ifade eder:

Hudâ yaratdı m‘ola bî-sitâre bencileyin
Felek getürdi m‘ola bahtı kara bencileyin
(G. 121-1)

Divânda geçen “ âşığın âhının şimşeğiyle yıldızını yakması” da talihle ilgili bir ifadedir.

Bu kullanımının haricinde divânda pek değinilmeyen yıldızların gökyüzünü doldurduğu, Keyvânın gece bekçisi olmasıyla hiç bir yıldızın gözüne uyku girmediği ifade edilir.

Yıldız kümelerinin oluşturduğu ve güneşin devrine göre bölümlenen burc ise; “Burc-ı şeref, Burc-ı a‘lâ, Burc-ı ikbâl” olarak anılmış, övülenin şeref burcundan doğan güneş olduğu ifade edilmiştir:

Gün yüzüñ burc-ı şeref üzre tulû‘ itdügiçün
Giceler subha degin taña kalur mâh saña
(G.6-4)

b. Bazı Yıldız Kümeleri

aa. Süreyyâ (Pervîn, Ülker)

Yedi yıldızdan meydana gelen yıldız kümesidir. “Süreyyâdan serayâ” ifadesiyle gökyüzü ve yeryüzü arası kastedilmiştir:

Süreyyâdan serâyâ dek ne var
Anuñ emri ile oldu âşikâr
(Mr. 1-4)

3. Gezegenler

a. Zühal (Satürn, Keyvân)

Yedinci felektedir. Gam ve kederin, fenalığın temsilcisidir. “nahs-ı ekber” (en uğurlu yıldız) dır. Çarşamba gecesi ve cumartesi gününe hâkimdir. Siyah renk Zühale aittir. ... İklim olarak Hindistan’a hâkimdir; Hintlilerin esmer oluşu Zühal’in rengine bağlanır. Ayrıca bu gezegen, diğerlerinin en yükseğidir.¹

Divân şiirinde Zühal, pâs-bân olarak anılmıştır. Yüksekte oturduğu ve rengi siyah olduğu için saray damlarında gece bekçiliği yapan Hintlilere benzetilmiştir.²

Divânda yer alan bir beyitte de en yüksek yıldız olması dolayısıyla ele alınmış, kendisine dokuz feleği basamak yaptığı ve o kadar yüksek olduğu halde sevgilinin yüceliğine erişemediği ifade edilmiştir:

Zühal çün pâs-bân oldu irişmez pâ-yı kadrüñe
Eğerci nüh-felek her demde anuñ nerdübânıdır
(K. 14-8)

Ay yüzlü sevgilinin dergahında Keyvân gece bekçisi olalı bir yıldızın dahi gözüne uyku girmemiştir:

Dergehinde pâs-bân olalı keyvân ol mehüñ
Gelmedi devrinde bir seyyârenüñ çeşmine hâb
(K.3-6)

Bu beyitte Keyvân, pâs-bân, devr ve seyyare kelimeleri aralarında tenasüplüdür. Gece sokaklarda dönüp duran etrafı kolaçan eden gece bekçisi hayalinin yanında seyyâre yani kayan, gezen yıldızların devri de söz konusudur.

¹ Sabahattin Küçük, Bâkî ve Divânından Seçmeler, Ank. 2002, s. 53.

² Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz. Ahmet Talat Onay, a.g.e., s. 509.

b. Mûşterî (Jüpiter, Bircîs)

“Kâdî-i felek, Sad-ı ekber” olarak anılan Mûşterî, altıncı felekte bulunur ve güneşin kadısıdır. Güzel ve nükteli sözlerin sahibi olan bu gezegen en uğurlu yıldızdır. Mavi renk ona aittir.³

Divân şiirinde bu yıldızın etkilediği insanların yumuşak huylu, terbiyeli, cömert olacağı inancıyla övülen Mûşterî olarak ifade edilir.

Mihrî Hâtun Divânında da bu yönleriyle ele alınır ve uğurlu (sa‘d) sayılır:

Tâli‘im sa‘d oldu yâhud kadre irdüm gâlibâ
Kim mahallem içre gördüm gice togmış Mûşterî
(G. 189-2)

“Mûşterî” kelimesinin Jüpiter’i ifade etmesinin yanında “bir malı almaya istekli olan kimse” manasına da gelmesi kelimenin tevriyeli kullanımına olanak sağlamıştır.

Zühre ile anıldığı şu bir beyitte böyle bir tevriye vardır:

Yalñuz ben mi harîdârûñam ey Zühre-cebîn
Gün dahi mûşteridür saña kamerden gayrı
(G. 203-3)

Bir beyitte ise sevgilinin güneş olan yüzünü görünce Mûşterî’nin başının döndüğü (ser-gerdân) ve gökteki penceresinden zerre gibi sevgilinin üzerine düştüğü ifade edilmiştir:

Revzenüñden zerre-veş üstüñe düşer mûşterî
Gördi beñzer gün cemâlüñ oldu ser-gerdân aña
(K.4-3)

c. Zühre (Venüs, Nâhid, Çobanyıldızı)

üçüncü felekte bulunan yeşil ve parlak renklere sahip olan Zühre, divân şiirinde “sâzende” olarak nitelendirilir. Gökyüzünün sultanı olan güneşin çalgısıdır.

³ Ayrıntılı Bilgi İçin Bkz. Sabahattin Küçük, a.g.e., s. 53; Ahmet Talat Onay, a.g.e., s. 371.

Mihrî Hâtun Divânında Zühre, klasik anlayışa uygun olarak bir eğlence meclisi içinde çengî olarak ifade edilirken kullanıldığı diğer beyitlerde “ Zühre-cebîn” (Zühre gibi parlak yüzlü) şeklinde kullanılmıştır.⁴

Kaşuña beñzemek için senüñ ey Zühre-cebîn
Kendüzin tutdı hilâl itdi kamer döne döne
(G.141-4)

Zühre Mevlevîlerin raks ettiği veya güzellerin şarkı söylediği bir meclisin çalgıcısıdır.

Zühre çengin yere çaldı çarh hem çâr-pâresin
Her kaçan ol mâh-rûlar ırladı âvâz ile
(G.150-2)

ç. Güneş ve İlgili Tasavvurlar

aa. Güneş (Âfitâb, Hurşîd, Şems, Gün)

Dördüncü felekte yer alan ve “sultân” olarak vasıflandırılan güneş, özellikle sevgili bahsiyle sıkça değinilen unsurlardan biridir. Başta canlılığın kaynağı oluşu ve parlaklığı olmak üzere; sekli, devri, ay ile olan münasebeti, ve büyüklüğü ile teşbihlere konu olmuştur.

Mihrî Hâtun Divânında da sevgili (övülen) ve sevgilinin yüzü için benzetilen olarak çokça karşımıza çıkan güneş, “ hurşîd, hurşîd-i cihân-tâb, âfitâb-ı ‘âlem-ârâ, çerâğ-ı rûşen, şems-i münevver, şems-i garra ve şems-i mûnîr gibi terkiplerle anılmaktadır.

bb. Güneş İle İlgili Tasavvurlar

aaa. Yüz (Çihre, Cemâl), Yanak (Ruh, Ruhsâr)

Güneşle en çok ilgi kurulan unsurlar arasında sevgilinin yüzü ve yanağı ilk sırada gelir. Benzerlik; şekil, parlaklık ve yakıcılık yönüyledir.

⁴ M.H.D., 315 (G. 196-5)

Sevgilinin yüzü yalnız âşığın gönlünü değil, bir âlemi aydınlatan parlak bir güneştir:

Çü düşdi şevk-i ruhı âfitâb çihresinüñ
Cihâna virdi ziyâ enver ise ancak ola
(G.2-2)

Sevgilinin yüzü öyle parlaktır ki güneş dahi onun cemaline karşı doğmaya utanır. Bu yüzden her sabah titreyerek yükselir (Bkz. İlgili mad.)

Yüz, güneşe benzetilince hat(sakal) da güneşi örten buluta benzetilmiştir.

Sandum sehâba girdi veyâhud tutuldu gün
Olmış güneş yüzinde meger âşikâr hat
(G.69-2)

Bazı beyitlerde de bir mukayese unsuru olarak güneşin, ay ile birlikte kullanıldığını, sevgilinin böylece yüceltildiğini görmekteyiz.

Matla‘-ı hüsnüñ gibi bir burc-ı a‘lâ görmedük
Mâh ruhsârûñ gibi bir şems-i garra görmedük
(G. 92-1)

bbb. Sa‘adet, Şer‘, Hüsn

Güneş bazı beyitlerde “ sa‘adet âfitâbı, şer‘uñ şemsî” gibi ifadelerle anılarak övülen için yüceltme unsuru olmuştur:

Burc-ı ikbâl ü şerefde bu semâ turdukça sen
Ey sa‘adet âfitâbı devlet ile her dem ol
(Tr. 20)

Güneş, sevgilinin yüzü ve yanağı için benzetme unsuru olurken göz alıcı oluşuyla güzellik için de söz konusu edilir.

Kâmeti cân gülşeninde serv ü ‘ar‘ar bağlamış
Hüsninüñ şemsi cihân bâğına Enver bağlamış
(Mr. 1-3)

ccc. Çerâğ, Kandil, Top, Kefe, Nân

Işık vermesi ve yuvarlak şekli dolayısıyla güneş bu unsurlara benzetilmiştir.

Çerâğ ve kandil aydınlatıcı vasıflarıyla söz konusudur. Güneş semânın kandilidir ki aydınlığını sevgilinin gül cemâlinden almakta, sevgilinin yanağının kandilinden ışık alarak âlemi aydınlatmaktadır.

Nûr virmezdi cihân ruyına kandîl-î semâ
Gün cemâli enverinden olmasa ger ittîsâl
(K.11-6)

Şekli itibarıyla güneş topa benzetilir. Ayrıca aşk meydanında güneşin dahi bir top büyüklüğünde /değerinde olacağı ifade edilerek kamer ile birlikte “gûy u çevgân” oyununa işaret edilmiştir.

‘Aşk meydânında top olsa güneş olmaz ‘aceb
Kim kamer her dem hilâlinden sunar çevgân aña
(G. 3-8)

Yalnız bir beyitte övülenin adaletini belirtmek için güneş kefe (keffe) olarak ifade edilmiştir.

‘Adli mîzânına geldi keffe oldı mihr ü mâh
Lutfı deryâsında oldı bahr-ı ‘umman bir habâb
(Tr.3)

Ekmek (nân) tasavvurunda ise çarhın sofrası olarak tasavvuru rol oynar. Böylece övülenin cömertlik ve zenginliği mübalağa ile ifade edilmiş olur.⁵

⁵ M.H.D., 208 (K.14-16)

d. Ay (Mâh, Meh, Kamer)

Birinci felekte yer alan ay da güneş gibi sevgilinin güzellik unsurlarını ifadede kullanılmıştır. Dolunay haliyle “mâh-tâb, mâh-ı mücellâ, meh-i tâbân, bedr” ifadeleriyle sevgilinin yüzü ve yanağı belirtilmiştir.

Nûr virmezdi bu âfâk içre hergiz mâh anuñ

Gün cemâli enverinden itmese ger iktîsâb

(K.3-2)

Ay dolunay haliyle sevgilinin yüzüne benzetilirken hilâl haliyle kaşına benzetilir.

Beñzeyem deyü kemân ebrûlarıyla hüsnine

Gâh bedr eyler kamer kendüzünü gâhî hilâl

(K. 11-7)

Hilalin görünmesi bayramın işareti, kaşların görünmesi de sevgilinin işaretidir.⁶

Yüzün ay olarak tasavvuru sevgilinin saçlarının da ayı örten buluta benzetilmesini sağlar.

Zâhir itdi ruhını zülfi sehâbın götürüp

Yârlık itdi bizümle meh-i tâbân bu gice

(G.143-4)

Tazarru’-nâme’de ise ay, peygamberi ifade ederken kullanılmış; “Bedr-i dücâ” terkihiyle peygamber, iki âlemin ayı olarak ifade edilmiştir.

Beyt-i Ma’mûruñdur ey Bedr-i dücâ

Her züñub emrâzına dârü’ş-şifâ

(Tz. 66)

⁶ M.H.D., 208(K14-27)

5. Işık-Aydınlık (Ziyâ, Nûr, Lem‘a, Pertev)

Önceki maddede değindiğimiz güneş ve ay kaynaklı ışık, sevgilinin yüzünün parlaklığını ifadede kullanılmıştı. Bu nedenle bir örnek verip geçiyoruz:

Virse ziyâ cemâli cihâna ‘aceb midür
Ol dilberüñ ki hüsni cihân enveri geçer
(G.40-3)

Yüzün haricinde sevgilinin güzelliği de bir ışık kaynağıdır.

Keşf eyleyli hüsni ziyâsını ‘âleme
Toldı surûr u ‘âleme leyl ü Nehâr ‘îd
(K.15-11)

Nûr olarak ifade edilen ışık ise dini kaynaklı olup özellikle “peygamberlik nuru” ve tecellinin nûruyla ilgilidir.

Ey kerîm ü mazhar-ı nûr-ı Hudâ
Şâh-ı iklîm-i rîsâlet Mustafâ
(Tz. 54)

Bir beyitte ise mezarın nûr ile dolması ifadesine yer verilmiştir.⁷

Işığın kaynağı olarak göstereceğimiz unsurlar içinde yalnız bir iki beyitte sevgilinin inci ve mercandan parlak dişleri ve gamzesinin gönle saplanan peykanını sayabiliriz. Işığın yayma yönüyle bu unsurlara aynayı da ekleyebiliriz.

Gûya siperde âyinelerdür ziyâ virür
Tîr-i hadeng-i gamzesi peykânı sînede
(G.147-9)

Sultan veya şehzadelerin övüldüğü beyitlerde ise başka bir ışık ve parlaklık göze çarpar ki bu övülenin meşhur kahramanları bile korkutan kılıcının ışığı, parıltısıdır.

Ol cihân-gîr-i zamânüñ görse tığı lem‘asın
Korkusundan kendüzini bilmeye Efrâsiyâb
(K.3-11)

⁷ M.H.D. 316 (G. 197-6)

6. Karanlık (Zulmet, Târ), Gölge (Sâye)

İnsana sıkıntı ve keder veren karanlık, daha çok gam ile birlikte anılmış, “zulmet-i gam”da bulunma hali ise sevgilinin yokluğuna bağlanmıştır.

Gün cemâlûñle münevver olmuş iken cân u dil
Zulmet-i gamda koma Mihrî’yi mâhum gitme gel
(G.97-6)

Karanlık-aydınlık tezadıyla sevgilinin yüzü aydınlık, saçları ise âşığa yolunu kaybettiren karanlık olarak ifade edilmiştir.(Bkz. İlgili madde)

Gölge ise başta övülenin himayesinin gölgesi ve “hümâ”nın kanatlarının gölgesi olarak ifade edilir ki hümânın kuşunun gölgesinin kimin üstüne düşerse onun saltanat bulacağı inancı bu tasavvura hâkimdir.

Zâyil itmesün senüñ Hak sâyeñi tâ haşre dek
Üstümüzden ey hümâ-fer Âl-i ‘Osmân saltanat
(K.2-9)

Divânda ayrıca padişahın “Zıllu’llâh” (Allah’ın yeryüzündeki gölgesi) olarak ifadesine de rastlamaktayız:

Olsa ‘aceb mi halk ile güneş gibi ‘ayân
Ol pâdişeh ki sâye-i Perverdigâr’dur
(K.13-10)

II. ZAMAN ve ZAMANLA İLGİLİ MEFHURLAR

1-Zaman (Rûzgâr, Devrân, Eyyâm, Dehr, Zamâne)

Zaman, Mihrî Divanı’nda “rûzgâr” olarak anılmakta, âşığın sevdiğinden ayıran, elem veren, gözden düşüren, derdine dert ekleyen bir unsur olarak görülmektedir.

Rûzgârûñ biz umarduk ki vefâsın görevüz
Varduğınca o bizüm diş bile di kanumuza
(G. 169-2)

Rûzgâr, şiddeti ve cefâsıyla âşığı (şairi) her daim mahzun etmiş, vefâ göstermemiştir. Vefâsız güzeller de bu yönleriyle zamana (rûzgâr) benzetilir:

Dilinde şâm u seher Mîhrî'nüñ budur zikri
Vefâsı yok sanemi rûzgâra beñzeldüm
(G.116-5)

Zaman Divânda geçiciliği ile ele alınmış, ömrün bir gül devri kadar kısa olduğu, zamanın bâkî kalmayacağı bu yüzden de anın kıymetinin bilinmesi gerektiği ifade edilmiştir.

‘Ömr bir anda geçer devr-i gül eyyâmı dahi
Bâkî kalmaz bu zamân bâri geçür ânlarla
(G.153-7)

Şair, bazen de geçmiş zamanı hüznle ve özlemle yâd eder:
Kanı ol ‘ayş u ‘îşret kanı ol çeng ü rebâb
Âh her demde selâm olsun o devrânumuza
(G.169-3)

Zamandan şikayet edilen beyitlerin yanında, yaşanan dönem için kullanılan zaman ibaresi vardır ki burada amaç memduhun dönemini övmek, ferahlık ve saadet devri olduğunu vurgulamaktır.

Ne vakt-i ferah-devrân ‘âlem bu deme hayrân
Biñ câna değer bir ân ne hoşça zamân ancak
(G.79-6)

Zamanın âdeti değişmez Kiminin yüzüne gülüp feraha çıkarır, kimini zelîl edip gözden düşürür:

İçürür çarh elinden ‘âdetidür
Kime şerbet kime zehrî zamâne
(G.165-5)

2. Yıl (Sâl), Ay (Mâh, Şehr)

Belli bir zaman dilimini ifade eden yıl ve ayın beyitlerde yer alışı, sevgiliden ayrı kalınan sürenin uzunluğunu ifade etmek amacıyla.

Kible yüzünden ölince yüzimi döndürmezem
Virsel bir kılûña iki cihânı virmezem
Gerçi aylar yıllar oldu ben yüzüni görmezem
Sâdıkam yoluñda ben Allâh hakkıçün begüm
(Mr. 6-2)

Uzunluk itibariyle sevgilinin zülfü de yıl ve ay olarak ifade edilmiştir.⁸

Ayın en çok zikrediliş sebebi Ramazan dolayısıyladır. “ Mâh-ı sıyâm” terkibiyle anılan bu ay, kutsallığı ve sonunun bayram olması nedeniyle anılır.

Âşık için sevgiliden ayrılık bir tür oruçtur. Sevgiliyle vuslat ise bayram, sevgilinin kaşları Ramazan Bayramını müjdeleyen hilal olarak ifade edilir. (Bkz. İlgili bölümler)

Şehzadeler için yazılan kasidelerde övülene uzun ömür dilenirken “sad-sâl” terkibi kullanılmış, “mâh-ı sıyâm” nedeniyle dualar edilmiş, istekler bildirilmiştir.

Bu mâh-ı sıyâm ile bu ‘îd ayı hakıçün
Biñ ‘özü ile tapuñdan ider anı temennâ
(K.5-35)

Divânda sevgiliyle vuslatı ifade eden bir beyitte “zi‘l-hiccenin on beşi” tarihi verilmiştir. Bu ayın onuncu günü Kurban Bayramı’ na denk gelir ki bu beyitte de bayramın ertesi sevgiliyle yapılan bir gece yürüyüşü anlatılmıştır.

Mâh-ı zi‘l-hiccenüñ on beş gicesi hoş şeb idi
K’eyledi yâr ile Mihrî bile seyrân bu gice
(G.143-9)

⁸ M.H.D.,264 (G.94-5)

3. Mevsimler (Fasl)

a. Bahar

Bahar mevsimi Divân şiirinde en çok işlenen mevsimdir. Ölü olan tabiatın bu mevsimde yeniden canlanması, bin bir renkli çiçekler ve hoş kokular Divan şairlerinin zarif hayallerini süslemiştir.

Mihrî Hâtun'da kasidelerinde bahar tasvirlerine yer vermiştir. Bu mevsimde Îsâ nefesi gibi hayat veren meltemler eser. Üstad-ı nesîm, çürümüş varlıkları diriltir. Ölü ağaçları yeşertir. Şebnemler güller üzerine dizilir. Her yaprakta Nakkâş sıfatıyla Allah'ın sanatı görülür. Cihan bir cennete döner. Sabah yeli yerleri süpürür, bahar bulutları su döker, tam bir neşe, canlılık havası hâkim olur.

Subhuñ nesîmi ireli her câya kıl nazar
Rengîn çiçekler ile kamu lâle-zârdur
(G.13-2)

Yine eyyâm-ı bahâr irdi bezendi her diyâr
Kıldı âfâkı şükûfeyle müzeyyen Kird-gâr
(G.53-1)

Çiçeklerle bezeli bahar meclisine sabah yeli tomurcuklara büyüme dersi vermek için zaman zaman gelir. Güller gülümseyerek jaleden dişlerini gösterir. Nergiz göz süzer, serv başını eğerken güller oynar. Bu mevsimde zevk ü sefâ doruğa çıkar.

Vakt-i bahâr irüp komadı dilde zerre gam
Bu demde gam kimesneye lâıyk olur mı hem
(K.9-1)

Bahar mevsiminde bahçe eğlenceleri yapılır. İşret meclisi kurulur. Birbirinden güzel sâkîler şarap dağıtır. Güzeller bu mevsimde seyrâna çıkarlar:

Beñzer ki gülistâna yine sâye salupdur
Bir ruhları gül gonca-dehen kâmeti bâlâ
(K.5-11)

Bu mevsimde en şanslı kişi bir elinde kadeh diğer elinde zülf olan yani sevgiliyle hem-dem olandır.

Devlet anlaruñ ki bu esnâd'ola gülzârda
Bir elinde câm-ı sâgar bir elinde zülf-i yâr
(G.53-3)

Bu güzellik ve incelikle dolu anlar çabuk geçer. Gül eyyâmı tez biter, güller çabuk dağılır. Bu nedenle Fırsatı kaçırmamalı, bahar en güzel şekilde yaşanmalıdır.

Sahrâ yüzini tut geçer eyyâm-ı nev-bahâr
Fevt itme fursatı ki degül ber-karâr gül
(G.96-2)

Baharın anlatıldığı bazı beyitlerde ise; sevgilinin cemâli bağ, dudakları gonca; âşık bülbül ve rakîb diken olarak ifade edilmiştir.(bkz. İlgili bölümler)

Divânda yer alan bazı beyitlerde ise bahar mevsim olma yönüyle değil, sevgilinin güzelliği için teşbih unsuru olarak kullanılır.

Bâğ-ı hüsnüñ gülşeni hergiz hazânı görmesün
Ey yüzi gül tâze vü ter nev-bahâr ol la-cerem
(K.16-6)

b. Yaz

Divânda pek az anılan yaz mevsimi, sıcak oluşuyla söz konusu edilir.

Mihrî Hâtun bir beyitte şehrin sıcağından bahsetmekte, şikayet etmektedir.

Kaldıysa cismüñ bu şehrüñ ıssisinde çâre ne
Pes mekânıdur garîb olanlaruñ külhânlar
(G.19-5)

c. Sonbahâr (Hazân)

Sonbahar, bahar ile tezat teşkil eden bir mevsim olarak güzelliğin sona ermesi, ömrün tükenmesi, ihtiyarlık gibi haleri ifade için kullanılmıştır.

Bu günü bahâr ise vü yarını hazândur
Kendüye kalur her kişinüñ yüzi karası
(190-5)

Bir beyitte de sevgilinin gülbahçesi olan yüzünde çıkan sakallar sonbaharda oluşan çalı çırpıya benzetilmiştir:

Gülzâr-ı cemâlünü bozdı mı sanur hattun
İtmez mi sefâ ehl hey vakt-i hazândan haz
(G.70-4)

Bahar ve hazan tezaadı kasidelerde de görülmekte, bahar gençlik ve güç; hazan yaşlılık ve ölüm olarak nitelendirilmektedir.

Bâg-ı hüsnün gülşeni hergiz hazânı görmesün
Ey yüzi gül tâze vü ter nev-bahâr ol lâ-cerem
(K.16-6)

ç. Kış (Zemherîr, Zemistân)

Divânda yaz gibi üzerinde çok durulmayan diğer bir mevsim de kıştır. Sadece bir iki beyitte zamanın şiddeti gibi kışın şiddetinden bahsedilmiş, memduhtan yardım istenmiştir.

Zemistân şiddetinden gussa mı çekse gerek cânım
Ki bu dil ‘andelîbinüñ cemâli gülsitânıdır
(K.14-29)

“Nemed” redifli gazelde de keçenin, kışın soğuşundan koruyuculuğu ifade edilmiştir.

Kış güninde gâh gâh esdükçe bâd-ı zamherîr
Hâne-i halvet-gehümde germ nârumdur nemed
(G.16-4)

4. Gün ve Gün İle İlgili Unsurlar

a. Umumî Olarak Gün (Rûz, Eyyâm)

Divânda bir zaman birimi olarak kullanılan gün, beyitlerde “gice- gündüz, şâm u seher, rûz u şeb, leyl ü nehâr, dün ü gün” olarak ifade edilmiştir.

Günün gecedan sabaha dek olan kısmı âşığın âh u figânının, ıstırabının arttığı saatler olarak ifade edilmiştir.

Gülşen-i hüsnünde cânâ giceler tâ subha dek
Derd ile cân bûlbûlidür âh u efgân eyleyen
(G.112-2)

Gece ve gündüz ifadesi çoğunlukla devamlılığı ifade için kullanılır:

Rûz u şeb yaşlar döker dülâb ser-gerdân olup
Girye vü zârî ile turmaz benimçün aglar
(G.21-2)

Gündüz kelimesine de birkaç beyitte rastlarız. Seyrâna çıkan güzeller, gündüz ortaya çıkan yıldızlara ve aya benzetilir.

Kevkeb-i seyyâre-veş seyr eyledükçe gündüzün
Tolmuş idi her taraftan mâh ile meydânlar
(G.26-3)

b. Gün İle İlgili Unsurlar

aa. Sabah (Seher, Subh, Saba), Akşam (Şâm), Gece (Şeb, Leyl)

Gün konusunda değindiğimiz üzere sabah ve akşam “şâm u seher, leyl ü nehâr” olarak birlikte anılmakta, devamlılığı ifade için kullanılmaktadır. Bu nedenle aynı başlık altında toplamayı uygun bulduk.

Dilinde şâm u seher Mihrî'nün budur zikri
Tebârekallah eger dilber ise ancak ola
(G.2-5)

“Subha dek” ifadesinin sıkça kullanıldığı divânda âşığın acısını ifade eden beyitlere rastlarız. Sabaha kadar âşığın ağlayışı devam eder. Gecenin sıkıntısına ve kasvetine karşın dingin olan sabah, âşığa ayrı bir acı verir. Çünkü sabaha kadar ağlayan ve uykusuz kalan âşığa rağmen sevgili rakîb ile huzur içinde yatmaktadır.

Ben kumrı gibi dost dirüm subh olunca âh
Ol hoş rakîb ile sarılup câna cân yatur
(G.47-4)

Sabah, bazı beyitlerde ilkbahar ile zikredilir. Özellikle “ bâd- sabâ” terkihiyle ifade edilen sabah rüzgarı baharın gelişini müjdeleyen bir unsurdur. (bkz. Bahâr mad.)

Sabah ile birlikte güneş de anılmaktadır. Güneşin doğarken titremesi sevgilinin güzelliğinden utanmasına veya övülenin kılıç ve okunun korkusuna bağlanmaktadır:

Ditereden hurşîdi tîgı havfıdur her subh-dem
Bî- sebep sanmañ ki bu eflâke dâ'im inkılâb
(K. 3-3)
Akşam, divânda sadece sabahla birlikte zikredilir.

Efgânlar itdügince şâm u seherde her dem
Sahn-ı çemende gûş it billah ne dir belâbil
(G.95-5)

Gece ise “şeb” olarak sevgilinin siyah saçlarını ifade için kullanılmış; sevgilinin yüzü dolunaya benzetilirken saçları gece olarak ifade edilmiştir.

Dil şeb-i zülfünde güm-râh olmasa olmaz ‘aceb
Ey şeh-i hûbân-ı ‘âlem sûretüñ meh-tâbdur
(G.50-3)

“Gam” da gönle verdiği sıkıntı ve kasvet nedeniyle gece olarak zikredilmiştir.

Gam gicesinde geçdi günüm âh u vâh ile
Bir dem musâhib olmadum ol yüzi mâh ile
(G.160-1)

III. DÖRT UNSUR

Varlık aleminin “Anâsır-ı Erbaa” denilen dört unsurdan (Su-toprak-hava-ateş) müteşekkil olduğuna inanılır. Divan şiirinde de bu unsurlara sıkça değinilir.

Mihri Hâtun Divanı’nda da çeşitli vesilelerle zikredilmesinin yanı sıra son bölüm “Çâr-‘Anâsır” başlığı altında bu unsurlara ayrılmış, her bir unsur için iki beyit söylenmiştir.

1. Su ve İlgili Unsurlar

a. Su (Âb, Mâ)

Su, Anâsır-ı Erbaa” adı verilen dört unsurdan en çok kullanılanıdır. Sevgilinin hayat veren dudağı ölümsüzlük suyu olan “âb-ı hayât”a bazen de cennetin kutsal suyu olan “âb-ı Kevser” e benzetilmiş(Bkz. ilgili mad.), böylece suyun kutsallığı ve hayat kaynağı olma özelliği vurgulanmıştır.

Buldı lutfuñ şemmesinden bu cihânuñ bâğı râğ
Oldı la ‘lûñ çeşmesinden âb-ı hayvân u cûlâb
(K.3-22)

Su ile ilgili diğer bir tasavvur ise âşığın gözyaşı ve sevgilinin servi boyu arasında kurulan ilişkidir. Âşık her dem ağlayıp inlemektedir. Sevgilin cefâsı ve özlemiyle o kadar çok ağlar ki gözyaşı âlemi kaplar:

Fürkatüñden inlesem ditrer zemîn ü âsumân
Hasretüñden aglasam işbu cihânı su tutar
(G.52-4)

Sevgilinin boyunun serv olarak ifade edilmesi ve servinin de suyu seven br ağaç olması gözyaşıyla beslenen bir sevgili hayalini ortaya çıkarır ki sevgili, âşğın sevgisiyle vardır.

Yaş degüldür gözüm akıtduğı kaddin göricek
Serv ayagina yüzün sürmek için sudur bu
(G.139-6)

Su, bazı beyitlerde de “bir içim su, su tutmak, suya salmak” gibi deyimlerde kullanılır.

‘Aşkuñ meyini ele alayın mı ne dirsın
Gayret kilimin suya salayın mı ne dirsın
(G.127-1)

Su, bir beyitte⁹ “Mâ-i ma‘în” olarak cennet suyunu ifade etmekte; başka bir beyitte ise adalet suyu ifadesi yer almaktadır:

‘Adlũñ âbı n‘ola dil-teşnelere virse hayât
Ki virür mürdeye ‘Îsâ-nefesũñ cân-ı kerem
(G.107-4)

Tazarru’-nâme’nin son kısmında bulunan ve dört unsurun anlatıldığı bölümde ise “Âb” başlığı altında su ;

Çünkü evvel Âdem aslı oldu âb
Hak kelâmından didi bize kitâb
(Ç.A / Âb)
beytinde zikredilmiştir.

⁹ M.H.D., 210 (K.15-6)

b. Deniz (bahr, deryâ)

Deniz, büyüklüğü, içinde inci bulundurması, sonsuzluk düşüncesini çağrıştırmaları yönüyle divânda sıklıkla işlenmiştir. Âşığın gözyaşları, çokluğu ile gönül kaygısını yutan bir deniz olarak ifade edilmiştir.

Bu gönlüm zevrakın aldı bugün bir gonca-leb gül-rûh

Yaşum deryâsına saldı bugün bir gonca-leb gül-ruh

(G.13-1)

Kuşatıcılığı ve sonu yokmuş gibi görünmesiyle deniz, gamı ifadede de kullanılmıştır. Gönül kaygısı, aşk hevesiyle gam deyasına düşmüş; sığınacak bir liman da bulamamıştır.¹⁰

Aşk da içinde gözyaşı incilerinin bulunduğu güzel ve sonsuz bir denizdir.

Gavvâs olalı ol sanemüñ ‘aşkı bahrine

Bahr-i Muhîte bakmadum ‘ummândan el yudum

(G.113-3)

Denizin dayanak oluşturduğu diğer tasavvurlar ise himmet ve lütfun deniz olarak ifadesidir.denizin bu unsurlarla ilisi, bolluk, zenginlik ve büyüklük yönüyledir:

Himmeti deryâsı içre bir gemidür bu cihân

Lutfinuñ bahrinde anuñ oldu ‘ummân bir habâb

(K.3-14)

2. Toprak (hâk, türâb)

Toprak, siyah rengi, ayaklar altında bulunuşu, değersiz sayılışı ve aynı zamanda insanın yaratıldığı unsur oluşu yönüyle ele alınmış ölüm ile yeniden toprak olunacağı da bazı beyitlerde ifade edilmiştir.

Âşık, sevgilinin yoluna toprak olmuş, ayaklar altında çiğnenmiştir ancak bu onun için bir devlet nişanı, bir saadet ve izzet kaynağıdır.

¹⁰ M.H.D., 227(G.25-2)

Cihânda ‘izz ü sa‘âdet yeterdi Mihrî saña

Ayagı toprakına dilberüñ gubâr olsañ

(G.93-5)

Âşık, hicranla can verip kemikleri toprak olsa dahi sevgilinin aşkını terk etmez.sevgilisinin yürüdüğü yollarda başını taş, yüzünü toprak eder. Ancak sevgili hiç yüz vermez, vefâ göstermez.¹¹

İnsan çamurdan yani su ile toprağın karışımından yaratılmıştır.âşığın ise hamuru gözyaşıyla yoğrulmuştur:

Topraguñ çünki gözüñ yaşıle yogrulmuş ezel

Biz aña neyleyelüm ey yazusu kara başum

(G.125-2)

Yedi ilkime şah da olsa garip de olsa topraktan yaratılan insan yine toprak olacaktır:

Kişi olsa ger yedi iklîme şâh

Olısardur ‘âkıbet hâk-i siyâh

(Tz. 355)

3. Âteş (od, nâr, şu‘le)

Dört unsurdan biri olan ateş, parlaklığı ve yakıcılığıyla beyitlerde anılır. Aşkın ateş olarak ifadesine divânda çokça rastlarız. Âşıklar “âteş-i aşk”la yanarak ebedi vuslata erişirler. Onlar aşk ateşine yanıcı pervanelerdir. Aşk ateşiyle yanarak yok olmak sevgilide yeniden var olmak, tasavvufî ifadeyle: “Fenâ-fi ‘llâh”tır.

Düşelden ‘aşkuñuñ nârına Mihrî

Vücûdın mahv kıldı yana yana

(G.165-6)

Âşık ve ma’sûğun da bazı beyitlerde âteş olarak ifade edildiğini görürüz. Âşık, hicrân ile yanması, ma’sûk ise gönlü yakması yönüyle âteştir.

¹¹ M.H.D., 188 (K3-26)

Şem‘ gibi yandugum hecrũnde görüp ehl-i ‘aşk
Cân virür pervâne-veş almaga nârumdan benüm
(G.102-4)

Dost nâzûk yâr imişsin böyle bilmezdüm seni
Dil yakıcı nâr imişsin böyle bilmezdüm seni
(G.193-1)

Âşğın kendisi yanan bir âteş olduğı gibi âhı da “çenberin çarhı”nı, ay ve güneşi
hatta cehennemi yakan güçlü bir alevdir.

Nice bir hecrũnle idem âhı çoklar sevdüğüm
Âhum odı yakdı mihr ü mâhı çoklar sevdüğüm
(G.117-2)

Hicrân ve gam da yakıcılığı ile ateşe benzetilen diğer unsurlardır.
Hecr ile yandı göyündi kalmadı cândan eser
Âteş-i tennûr-ı gamda sîne biryân olmadan
(G.135-3)

Yeri geldikçe diğer bölümlerde değindiğimiz için bazı örneklerini almadığımız
ateş, divânda bir gazelin redifi olmuştur.

Ruhuñ envârı şevkinden tolupdur bu cihân âteş
Vücûdum mülkini yaksa ‘aceb mi her zamân âteş
(G.66-1)

Bu gazelde aşk ve âteş arasında ilişki kurulmuş, aşk ateşinin gönül hanesini
aydınlattığı, vuslat ile her alevin bir güle dönüştüğü, âhın ateşiyle ise yer ve göğün
dolduğı ifade edilmiştir.

Çâr-‘Anâsır bölümünde ise “Nâr” başlığı altında,

Asluñ ey bî-çâre Âdem oldu od
Od olıcak lâ-büd olur anda dûd

Geç cihânun varlığından fârig ol
Tâ ki nârun nûr ide senûn Vedûd ¹²
ifadelerine yer verilmiştir.

4. Hava ve İlgili Unsurlar

a. Rûzgâr (bâd, nesîm, sabâ, yel)

Divânda bu adların dışında “bâd-ı sabâ, bâd-ı subh, bâd-ı seher, bâd-ı Mesîhâ, nesîm-i Îsevî, nesîm-i subh ve üstâd-ı nesîm adlarıyla da zikredilen rûzgâr, dört temel unsurdan biridir.

Rûzgâr kelimesin “zaman” anlamı tevriyeli kullanıma olanak tanır. Hava ile ilgili bir başka tevriyeli kullanım ise; sevgi, istek manasına da gelen “hevâ” kelimesidir.

Yel gibi yıllar ile hevâsında yelmişem
Oldum esîr âhir o zûlf-i müca“ada
(G.147-2)

Meltem olarak ifade edebileceğimiz bâd-ı sabâ, ılık bir rûzgâr oluşu baharda eserek çiçeklerin açmasına, ölmüş doğanın canlanmasına vesile oluşuyla “nesîm-i Îsevî” olarak ifade edilir.

Saçdı yine la‘ l üstine şeb-nem dür-i şeh-vâr
Gülşende bugün lutf ile bu bâd-ı Mesîhâ
(K.5-2)

Rûzgâr, sevgiliden haber getirip götüren bir haberci (peyk) olarak ifade edilir. Âşık, çektiği hasret ve acıyı rûzgâr yardımıyla sevdiğine iletir.

Ol bî-vefâya billah eyit ey nesîm-i subh
‘Aşkî şehîdi derd ile öldi unutmasun
(119-3)

Divânda “yele vermek” değımine de sıkça yer verilmiştir.

¹² M.H.D., 390 (Ç..A/ Nâr)

Ey tâli‘i yok Mihrî hemân eyle tahammül
Ayrıca bu hevâlarda emegün yele gitdi
(G.179-5)

IV. HAYVANLAR

1. Kuşlar

a. Umumî olarak kuş

Beyitlerde mürğ olarak anılan kuş, daha çok âşık, âşığın cânı ve gönlü için teşbih unsuru olarak kullanılır. Bu münasebetle sevgili avcı, gönül ve cân ise zülfün kurduğu tuzağa yakalanan kuştur. Âşık, cân ve gönül kuşunun sevgilisi tarafından avlanmasından şikayetçi değildir. Tam tersine bu onun için bir mutluluk kaynağıdır.

Bir dâne ile zülfi gönül murgın itdi sayd
Baña cihânda ‘ömrüm olunca gıdâ yeter
(G. 46-7)

Ayrıca bülbül, “murg-ı hoş-elhân, murg-ı sher, murg-ı zâr” olarak ifade edilmektedir:

‘Arz itdi gülşene yine ruhsâr-ı yâr gül
Hâmûş olma key sakın ey murg-ı zâr gül
(G.96-1)

b. Kuş Çeşitleri

aa. Bülbül

Divânda en çok sözü edilen kuş bülbüldür. Âşığın ve âşıklığın sembolüdür.

Bu tasavvurun en önemli sebebi; sevgilinin gül, rakîbin diken, sevgilinin mahallesinin ise gülbahçesi olark ifadesidir.

Bülbülün zikredildiği hemen her beyitte; âh, feryâd, hâr, gül ve gül bahçesi ifadelerine rastlarız. Bülbül, hârın cefâsını çekmek istemez o gül bahçesinde hep gülün çevresinde olmak ister. Zaten bülbül gülün tutsağıdır, oradan ayrılamaz.

Cekmez idi bir nefes hâruñ cefâsın neylesün

Lîki bülbül gülsitân içre gülüñ tutsagıdur

(G.32-5)

Gönül de âşık gibi bülbül olarak ifade edilir. Bülbülün ömrü figân ile geçer. Güle âşık olmamak elinde olmadığı gibi böyle bir güzellik karşında başka türlü davranması da söz konusu değildir:

Dil bülbülü feryâdın artursa ‘aceb midür

Şeydâ kılan anı sen gonca-dehen olmuşdur

(G.28-3)

Hülâsa, divânda bülbül, güle âşık oluşu, özlemle ve acı ile sabahlara dek feryad edişiyile ele alınmış; âşığı, âşığın gönül ve canını ifadede teşbih unsuru olarak kullanılmıştır.

bb. Zâg, Tûtî, Tâvûs, Kumrı, Dürrâc, Bûm, Hümâ, Sî-murg ve Şeh-bâz

Divânda; siyah rengi, bahçe ve bağlarda istenmeyen bir hayvan oluşu ve sesinin çirkin oluşuyla ele alınan karga (zâg), sevgilinin gül bahçesi olan yüzünde yer edinen sakal için benzetilen olmuştur.

Gülşen-i hüsnî kenârın tutdı Mihrî hatt-yâr

Bülbülüñ tâze gülistânında zâg olmak ne güç

(G.11-5)

Karga, iki beyitte de bülbül ve tûtî olan âşığa zorluk çıkaran rakîp olarak düşünülmüştür.

Goncalar bezmine ol zâg rakîbî komasun

Diyelüm gülşeni bülbüllere her dem korusun

(G.126-5)

Tûtî, karganın aksine rengârenk tüyleri, sevilen bir kuş olması, konuşması ve şeker yemesi ile âşık, âşığın gönlü bazen de şairin kendisi için teşbih unsuru olmuştur.

Tûtî, cân kafesinde sevgilinin aşk şekeriyile veya şîrîn dudağıyla beslenen âşıktır:

Mihrüni cân kafesinde virürem rûha gıdâ

Tutiye var mı gıdâ dahi şekerden gayrı

(G.203-4)

Tûti-kelâm ifadesi bir beyitte sevgili için kullanılmış onun sirin sözlü olduğu ifade edilmiştir:

Şimdi bir tûtî-kelâma mübtelâdur Mihrî kim

Söylese şîrîn sözi kand-ı mükerrerden lezîz

(G.17-5)

Bir cennet kuşu olduğu inancı göz alıcı ve kabarık tüyleriyle tâvûs, sevgilinin saçları için benzetme unsuru olarak kullanılmıştır.

Târ u mâr itmiş ruhında yâr zülf-i ‘anberin

Sanasın tâvûsdur gülşende cevânın sürür

(G.35-3)

Kumru da ötüşü ve tek eşli oluşuyla bülbül gibi âşığı ifade eden kuşlardandır. âşık, sabahlara kadar kumru gibi “dost” der durur ancak sevgili oralı olmaz.

Kumru, keklik türünden bir kuş olan dürrâc ile anıldığı bir beyitte ilahî aşkı ve dervişi ifade etmektedir:

Ney gibi iñle derûnuñdan ko bülbül nâlesin

Kumrı gibi dost dost di eyleme dürrâclık

(G.77-6)

Uğursuz olarak kabul edilen, viranelerde bulunup çirkin olarak nitelenen bûm (baykuş), bir beyitte zikredilmekte, şair o beyitte bülbülken kıymetinin bilinmediğinden yakınlıkla “bûm olaydım keşke” demektedir:

Bülbül olup kârı dilde her dem efgân olmadan

Hûb idi vîrânelerde bûm olaydım kâşkî

(G.182-4)

Hümâ ve sî-mürg efsanevî kuşlar olarak divan şiirinde kullanılagelmiştir. Mihrî Hâtun Divânı'nda da Memduh için benzetme unsuru olmuş, gölgesinin değdiği kişiye saltanat bahşeden hümâ, şehzâde ve sultanı ifade için kullanılmıştır:

Ol hümânuñ görelî sî-murg ‘âlî-himmetin
Devlet hânında geldi oldı ol dem bir zübâb
(K.3-13)

Şeh-bâz (doğan) ise yine meduhu ifadede zikredilmiştir:

Bu gice bir kasr-ı ‘âlî içre bir şeh-bâz ile
‘işret itdük subha dek meh-tâba karşı sâz ile
(G. 150-1)

2. Dört Ayaklı Hayvanlar

a. İt (Kelb, köpek), At (semend), Âhû, Toñuz, Dilkü, Şîr, Koyun-kurd

Divânda üzerinde en çok durulan, adı en çok zikredilen hayvan köpektir. Rakîp için benzetilen olarak kullanılan köpek, hem uğursuz ve murdar sayılması hem de sadık oluşu ve sahibinden ayrılmayışı yönleriyle mevzubahis edilmiştir.

Eksilmedi agyâr nidem yâr işiginden
Ol kelb-i la‘îni şu kadar taşlaruz biz
(G.56-4)

Sevgilinin kapısı köpeklerle doludur. Âşık, yeryüzünün en büyük mevkisi olarak sevgili kapısında bu itlerle hem-dem olmayı ister.

Neylerem ben ‘izz ü câhı yâ cihânuñ rif’ atın
İtleriyle işiginde i‘tibârum var iken
(G.129-5)

Değersiz olarak görülmesi yönüyle rakîb, köpek olarak nitelendirilmiş; lanetli köpeği taşlmaktan, boyunlarını urganla bağlamaktan ve “it kırıcı”larla öldürmekten bahsedilmiştir:

Kûyuñda rakîbüñi asayduk bogazından
İt degmeñüz olmaz yazuk urgana tekellûf
(G.75-4)

Övülenin kuvvet ve kudretini temsil eden at; yürüyüşündeki ahenk ve sevgili/memduhun “şah-süvâr” olarak vasıflandırılması yönüyle mevzubahis edilmiştir.

At, devlet(saltanat, zenginlik, mevkî) olarak ifade edilmiş, binicisinin tüm bunlara sahip olduğu vurgulanmıştır:

Geh sen semend-i devlete olsañ i şeh-sûvâr
Rüstem öñüñce bin dil ile hâşâ-dâr ola
(K.6-13)

Âhû, divân ve halk şiirinde sevgiliyi ve onun gözlerini ifadede kullanılmıştır. Mihrî Hâtun’da da aynı kullanımı görüyoruz:

Düşmişüz âhû gözüñ sevdâsına Mecnûn-veş
Mesken olmuşdur kamu bu kuh u sahrâlar bize
(G.166-4)

Eti haram sayılan ve halk arasında murdar sayılan bir diğer hayvan olan domuz, divanda yalnız bir beyitte rakîbi ifade için kullanılmıştır:

Tarusı tarlası sanup tolandı kûyuñı rakîb
Bir kesme urdum ol toñuz tâ gitdi ormanına dek
(G.90-6)

Tilki de bir beyitte rakîp için kullanılmış, fırsatçılığı ve kurnazlığı ile ele alınmıştır.

Bu cihândur dem ola Mihrî’ye rahm eyleye yâr
Dahi yer kalmaga agyâr saña dilküligi
(G.175-7)

Şîr (aslan) ise övülenin güç ve azametini ifadede kullanılırken;¹³ koyun ve kurt yalnız bir beyitte anılmış, zıtlıkların birliğini ve barışı ifade etmek amacıyla zikredilmiştir.¹⁴

3. Böcekler, Sürüngenler

a. Pervâne, Mûr (karınca), Mâr (yılan), Meges (sinek) ve Pûre (pire)

Pervâne, divân şiirinde âşığı ifade eden unsurlardan biridir. Şem‘ ile anılan pervâne ilâhî aşkı da ifade eder.

Mihri hâtun Divânı’nda da bu yönüyle ele alınan pervâne yanacağını bile bile âteşe atılması yönüyle âşığı, âşığın canı ve gönlülü ifade eder. Âşık da pervâne gibi sevgilini etrafında dönmekte, aşk ateşine yanacağını bilerek bunu yapmaktadır.

Şöyle ditere cân u dil her lahza cânân üstine

Nitekim pervâne ditrer şem‘-i tâbân üstine

(G.159-1)

Mûr, Hz. Süleymân (bkz. ilgili mad.) ile olan kıssa nedeniyle Süleymân ve hatem unsurlarıyla birlikte kullanılır. Ayrıca siyah rengi, şekerli şeylerin üzerine üşüşmeleri nedeniyle yüzü kaplayan sakalı ifadede kullanılır:

Mûr üşdi sanki şekerî pâlûde üstine

Hattuñ ki tutdı la‘l-i nebâtuñ kenârını

(Müf. 3)

Mâr (yılan) ise bir zamanlar cennet bekçisi olması rengi ve şekliyle ele alınmış, sevgilinin cennete benzer cemâlini koruyân siyah saçlar olarak ifade edilmiştir:

Dil düzdi bâg-ı hüsnine el sunmasun deyü

Zülf-i siyâh-ı mârı gülistânda yatdılar

(G.30-2)

¹³ M.H.D. (K.3-10)

¹⁴ M.H.D., 208 (K.14-21)

Yalnız birer beyitle anılan sinek ve pireden sinek, sevgilinin dudağının kenarındaki ben için benzetme unsuru olurken; pire, insana verdiği rahatsızlık ve ısırması yönüyle ele alınmıştır.

La‘l-i şîrînüñe ben cân virürem irmez elüm
Âh kim karşımda dâ‘im lâ-tekellûf yir meges
(G.65-3)

Pister-i nesrînde ârâm eylesün hoş dostlar
Cismimüze pûreler ursun bizüm dendânlar
(G.19-3)

V. NEBATLAR

1. Ağaçlar

a. Umûmî olarak ağaç

Özel adlarıyla anılanların dışında şecer, eşcâr ve dıraht adlarıyla divânda zikredilen ağaç, baharda yeniden yeşerip çiçeklenmesi, gölgesi ve rüzgârda salınışı gibi özellikleriyle ele alınırlar.

Eşcâr yine dürlü şükûfeyle tonandı
‘Ayş eyleyelüm gûşe-i gülşende gel imdi
(G.176-1)

b. Ağaç çeşitleri

aa. Serv, Çenâr, Nâr-ven, Sanavber, Sidre ve Tûbâ

divanda en çok anılan ağaç çeşidi olan serv; ince, uzun ve düzgün boyu; rüzgârda salınışı ayrıca vahdeti ifade etmesiyle sevgilinin boyu ya da doğrudan sevgili için benzetme unsuru olur. (bkz. sevgili- boy-serv mad.)

Gerçi gülşende iñen çok biter serv-i sehi
Râstî bu sanemün kadd-i revânı ne güzel
(G.98-2)

Serv-su ilişkisinde suyun, âşığın göz yaşını; servin ise sevgiliyi ifade ettiğine daha önce değinmiştik. Yine bu ilişki içinde “ağzının suyu akmak” deyiimiyle karşılaşılıyor:

Serv-kaddün nâz ile seyr itdüğince bâgda
Her yaña agzı suy’akar aña butsân imrenür
(G.49-3)

Serv gibi sevgilinin boyunu ifadede kullanılan diğer bir ağaç türü de çınardır. Çınar (çenar), özellikle ele benzeyen yaprakları dolayısıyla mevzubahis edilmiş, servi salınışıyla raks ederken çınarın ona el çaldığı ifade edilmiştir:

Kadd-i dil-cûsını gördi raksa girdi servler
Aña germ olup çemende ayasın karsar çenar
(G.53-6)
Nâr-ven (karaağaç), da sevgilinin boyunu ifade eder:

Müntehâ kaddün gibi bir nâr-ven görsün henüz
Bûstâna gel bugün serv-i hırâmân eyle ‘arz
(G.68-3)

Sanavber (çamfıstığı) da serv ile birlikte anılmış tek ayak üzerindeymiş gibi duruşu sevgilinin karşısındaki hayranlığına bağlanmıştır.¹⁵

Tûbâ ve Sîdre, cennete ait ağaçlar olması yönüyle mükemmelliğin sembolüdür. Ancak sevgilinin boyuyla kıyaslanınca bu ağaçlar bile gölgede kalır:

Gözüm görelî sidre kadün müntehâsını
Cân gülşeninde serv-i hırâmândan el yudum
(G.113-2)

¹⁵ M.H.D., 191(K5-19)

2. Çiçekler

a. Gül (verd)

Çiçeklerin şahı olan gül divânda sözü en çok geçen çiçektir. Pembe goncası, açılınca ortaya çıkan göz alıcı kırmızı rengi ve kendinden ayrı düşünülmeyen dikeniyile gül, sevgili ve sevgilinin güzellik unsurları(yanak, dudak, ağız) için benzetme ögesi olur.

Bülend-i kaddi nâz ile salınup ser-Misafirâz ile
Gülistân sahına geldi bugün bir gonca- leb gül-ruh
(G.13-2)

Gül, diken ve bülbül divân şiirinin temelini oluşturan ma'sûk, râkib ve âşığı ifadede kullanılan mazmunlardır. Divânda'da klasik yapı içinde kullanılmıştır.

Gül, bahçelerin şâhı, serdârıdır. Ancak bu güzelin bir kusuru vardır ki bu dikenidir. Dikensiz gül olmayacağı gibi yanında rakip olmayan sevgili de yoktur. bu durumda âşığa bülbül gibi âh u zâr etmek düşer:

Kanda baksan hârdur bagrına basan goncayı
'Âciz oldum dostlar varмага bir gülzâra ben
(G.134-2)

Bülbül aklar gül için hâr miyânını kocar
Virmesün kimselere dünyede nâ-çârlığı
(G.178-3)

Bir beyitte ise diken yalnız bülbüle değil güle de zarar vermekte, âşığa güldüğü (açtığı) için dikenleriyle onu şişlemiştir.

Yüzüme güldüğüün şişlere Sancar güli hâr
Nidelüm ol ho komaz kandasa agyârlığı
(G.180-2)

Gül, açılmış şekliyle gülen ve konuşan âğız olarak değerlendirilir.
Gül gibi güldi yine 'âlem bahâr ile bugün
Sûretün keşf eyledi gülzâra beñzer şehriyâr
(G.53-5)

Gül, gençliğin, tazelik ve güzelliğin sembolüdür. Bu nedenle sevgili için kullanılır. Ancak gül mevsimi tez geçer, gül çabuk dağılır. Bu yönüyle gül, güzelliğin geçiciliğinin de ifadesi olur.

Gırr’olmañ iñen hüsnüñüz’ey hûb sanemler
Gül ‘ömri gibi tîz geçer hüsn bekâsı
(G.190-4)

Gül, bülbülün sabah akşam methiyeler dizdiği, yoluna baş koyup uğruna acı çektiği değerli bir çiçektir. Rengi ve şekliyle sevgili dudağı veya şaraba benzetilir. Gül aynı zamanda bülbülün her sabah güzellik bağında okuduğu aşk defterinin yaprağıdır.

Gülşen-i hüsnünde bülbül murg-ı hoş-cihân okur
Her seher gül defterinden nâme-i ‘unvân aña
(K. 4-7)

2. Lâle, Nergis, Sünbül, Benefşe, Yâsemen (semen), Sûsen, Reyhân, Nîlüfer ve Karanfûl

Daha önceki bölümlerde çeşitli vesilerlerle değindiğimiz için bir başlık altında topladığımız bu unsurlardan lâle, gülden sonra en çok sözü geçen çiçektir. Özellikle kırmızı rengi, şekli, içindeki siyahlık ve yetiştiği yer itibariyle çeşitli tasavvurlarda zikredilir.

Divân’da şekil yönüyle içi şarap dolu bir kadehe benzetilmekte; bazen de sâkî olarak anılmaktadır.

Bezm-i hüsnüñ içre lâle sâkî olsa tañ mıdur
Tohılar içüre gülistânda gül-i handân aña
(K.4-8)

Lâle renk itibariyle sevgilinin yanağı; şekil ve renk itibariyle de dudağı için teşbih unsurudur.

Lâle hadüñi bülbül gülşende görüp eydür
‘Âlemde gül-i ter çok bu gonca-dehân ancak
(G.79-2)

Lâlenin ortasında (bağrında) bulunan siyahlık ile aşk acısı nedeniyle âşığın gönlünde oluşan yanık arasında ilişki kurulur. Ayrıca lâlenin özellikle dağlarda, şehirden uzakta yetişmesi sevgilinin hasretiyle “kendini dağlara vurmak” yönüyle işlenmiştir.

Çekdi lebüñüñ hasretile sînesine dâg
Taglara düşüp lâle-i nu‘mân unutuldı
(G.188-3)

Sünbül , benefşe (menekşe) ve semen; sevgilinin saçları için kullanılırken, benefşe ve semenin sevgilinin yanağı veya yüzündeki ayva tüylerini ifade için de kullanıldığını görmekteyiz.

Hattuñ benefşe haddüñ hoş yâsemîne beñzer
Gülzâr-ı hüsnüñ ey dost cennet içine beñzer
(G.33-1)

Sünbül ü gül-pûşlar çokdur cihân bâgında lîk
Bu külâlüñ gibi bir zülf-i semen-sâ görmedük
(G.92-4)

Nergis, uyuşturucu özelliği olması ve şekli sebebiyle sevgilinin gözüne benzetilir.

Mihrî hem-dem ola gör ‘ömr-i tavîl ister iseñ
Zülfi sünbül gözi nergis hatı reyhânlar
(G.153-8)

Reyhân, verdiğimiz beyitte de görüldüğü üzere sevgilinin yüzündeki tüylere benzetilmiş, böylece güzel kokulu ve muntazam oluşu vurgulanırken, bir yazı stili olan reyhân da tevriyleli olarak ifade edilmiştir.

Haddüñ görinelden gül-i handân unutuldı

Hattuñ ireli sünbül ü reyhân unutuldı

(G.188-1)

Sûsen, uzun ve sivri yaprakları sebebiyle beyitlerde dil olarak ifade edilmiştir.

Gül ruhlarına beñzerem anuñ dimiş meger

Sûsenler üstine yürüyüp dil uzatdılar

(G.30-3)

Nîlûfer ve karanfil aynı murabba içinde birer kez anılmış, “Şehr-i Lâdik” denilen yerde göl içinde yetişen nilüferlerden ve oraya güzellik katan karanfilden bahasedilmiştir.

Emîr-i ‘âşıkân gül-bû karanfûl

Biter anda benefşe nergis ü gül

Güle karşı ider efgân bülbül

Ne hoş yaylak imiş bu şehr-i Lâdik

(Mr. 4-16)

Genel olarak değindiğimiz bu çiçekler, baharı anlatan beyitlerde kullanılmış, böylece renkli bir bahar tasviri yapılmıştır:

Her gülsitânda lâle vü nesrîn ü yâsemen

Her bir çemende serv ile eyler çenâr ‘îd

(K.15-5)

II. EŞYA

1. Umumî Olarak Eşya

Divanda çeşitli tasavvurlarla zikredilen bir çok eşyaya rastlamaktayız. Ancak bu unsurlara diğer meddelerde yeri geldikçe değindiğimiz için tekrara düşme kagısıyla sadece özetleyeceğiz.

Divânda genel olarak en çok zikredilen eşyalar: câm, sürâhî, kabag, kâse, piyâle, tas, şîşe, hokka, sagar, ayag, ayîne; ip, kemend, urgan, risman, zincir, halka; pister, bâlîn, buriyâ, döşek; fenar, çerag, şem‘, şem‘-dân, fetil, micmer, kandîl; sanduk, pûte, cârûb, taht, miftâh, âsâ, nigîn, şâne ve kemerdir.

Câm-ı la ‘linden nigâruñ sâkiyâ bir bâde sun
Meclisimiz germ olup devrânımız bulsun ferah
(G.12-3)

Lebi **câm-ı** meyinden yâd kılsun
Seni meclisde bir boynı **sürâhî**
(G.186-5)

Dil sakladığı **şîşe-i** ârı taşa cânâ
Hengâme-i ‘aşkuñda çalayın mı ne dirsın
(G.127-2)

Salaldan boynuma **halka kemend-i** zülf-i müşgînüñ
Siyeh-baht olmak oldu kâr u bârı cân-ı miskînüñ
(G.89-1)

Pister-i nesrîn gerekmez bir dem ârâm itmege
Âsitânuñ gibi dil- mikîne **bâlîn** olmaya
(G.1-2)

Cân Misafirâkuñla **fetîl** oldu gönül hânesine
Ten hayâlünle **fenâr** oldu yanar döne döne
(G. 141-2)

Bende-dil cânâ tapuñdan hergiz âzâd olmasun
Kim hayâlün gönülümün **taht**ında hândur lâ-cerem
(G.109-6)

a. Yiyecek ve İçecekler

aa. Şîrin, kand, şeker, lokma, pâlûde, senbûse, güllâc

Tatlı, şekerli manasındaki şîrîn, sevgilinin dudağı ve sözü için kullanılmıştır.

Deprendügince kût virür câna leblerüñ

Şîrîn sözün kelâmına şeker mi katdılar

(G.30-7)

Şîrîn dudağıyla konuşan sevgilinin sözleri baldan tatlıdır. Âşık, şekerle beslenen tûtûdır ve sevgilinin dudağı veya sözleri de şekerdir.¹⁶

Şeker, şîrîn ve kand aynı anlama gelmekte yine sevgilinin hususiyetleriyle kullanılmaktadır.

İşidüp şîrîn sözün ol la‘l-i kandümden benüm

Hak bilür kim gitdüm ol dem kendü kendümden benüm

(G.100-1)

Hamur tatlıları olan, genellikle şölen ve bayramlarda ikram edilen lokma, pâlûde (pelte) ve senbûse sevgilin dudaklarını ve sözlerini ifade eder:

La‘l-i nâbından şeker senbûsesine dilberüñ

Urmaz isem ben ‘aceb dendâmı bayrâm irtesi

(G.195-2)

Sütlü tatlılardan güllâc ise bir beyitte zikredilmekte, panzehir olarak nitelendirilerek sevgilinin dudağı için mevzubahis edilmektedir.¹⁷

bb. Gıda, Kebâb, Tarhana, Nân u nemek (ekmek ve tuz), Âb, Şarab

Gıda ifadesiyle anılan yiyecekler, bazen sevgilinin aşkı ve güzelliği; bazen de tuzak olan zülfün arasındaki “ben” olarak tasavvur edilmiştir.

¹⁶ M.H.D., 223(G.17-5)

¹⁷ M.H.D., 256 (G.78-6)

Bir dâne ile zülfi gönül murgın itdi sayd
Baña cihânda ‘ömrüm olunca gıdâ yeter
(G.46-7)

Yiyecek olarak divânda en çok sözü dilen unsur “kebâb”dır. Âşığın aşk ateşiyle pişen hatta yanan gönlü ve ciğeri kebab olarak ifade edilir.

Bagruñuñ kanı ile pür eyle çeşmün sâgarın
Dil kebâbından Habîbe mâ-hazar eyle yarag
(G.72-2)

Divânda yalnız bir beyitte zikredilen tarhana, klasik yapının dışında bir kullanımla Türklüğün ifadesi olmuştur.

Şimdi ki halkuñ katında Türklükdür i’tibâr
Keşlü tarhanalarında sûm olaydum kâşkî
(G.182-7)

Bu unsurların haricinde “ekemek-tuz hakkı” ifadesine dayanan nân u nemeği görmekteyiz.

Yolumuzda harc idenler çün emek
Anlaruñla geh yidük nân u nemek
(Tz. 421)

İçecek olarak su ve şaraba değinilmiştir.
İçelüm la‘li şarâbından o gül-çihrelerüñ
Müdde‘îñüñ yüregın tolduralum kanlarla
(G.138-5)

b. Süs Eşyâları- Kıymetli Taş ve Madenler

Bu başlık altında öncelikle inci ve mercan olmak üzere; yâkût, zer ü sîm (altın ve gümüş) ve zeberced taşlarını sayabiliriz.

İnci; beyazlığı, parlaklığı ayrıca istiridye içinde bulunuşu ile sevgilinin dişleri için benzetme unsuru olmuştur. Kullanıldığı hemen her beyitte mercân ile birlikte

anılmaktadır. Ayrıca sevgilinin ağzının küçük ve yuvarlak oluşu hokkaya, renginin kırmızı oluşuyla da yâkûta benzetildiğini görmekteyiz.

Leblerinden dişleri nazmın gören dir guyyâ
Hokka-i yâkût içinde dürr ü mercân gizlidür
(G.41-4)

Yâkût, sevgilinin la'l dudağından rengini almakta,; ağzının noktasından ise inci yuvarlaklık bulmaktadır.

'Aceb mi la'l –i nâbuñdan senüñ yâkût reng alsa
Dehânuñ noktasından dür bulupdur çün müdevverlik
(G.84-2)

Kıymetli taşlardan olup sarı rengiyle dikkat çeken altın, bu yönleriyle mevzubahis edilmiştir.

Virme nâdân eline kim ne bilür
Altunuñ kıymetini ehl-i rasâs
(G. 67-6)

Sarı rengi dolayısıyla âşığın sararan yüzünü ifade için kullanılmış, böylece âşığın değeri de ifade edilmiştir:

İşüñ altun itmek isterseñ yüzüñ zer eylegil
Tâlib-i iksîr-i 'aşk ol kîmyâsı özgedür
(G.31-5)

Bahar mevsiminde rüzgarın bahçeye sîm ü zer saçtığı altın ve gümüşün kullanıldığı ifadelerdendir.

Sebze-zâr üstine her dem getürür bâd-ı sabâ
Hâk-ı pâyüñe nîsâr itmek içün zer ile sîm
(K.10-14)

Zeberced, yeşil renkli kıymetli bir taş olarak çimenliğin ve gözyaşının ifadesinde kullanılmıştır:

Ferş-i zeberced üstine kuruldı haymeler
Gûyâ kimisi zer kimi sîmden hîsârdur
(K.13-7)

c. Kokular

Divânda güzel kokunun kaynağı her zaman sevgilidir. Ya zülfünden ya da yanağından âleme misk ve anber kokuları saçılır. Bu güzel kokuyu saçan da sabah rüzgarıdır.

Bûy-ı zülfüñ gibi ‘anber -bâr miskîn olmaya
Hadd ü kaddüñ gibi ra‘nâ serv nesrîn olmaya
(G.1-1)

Sevgilinin saçından yeryüzüne misk, abîr (güzel kokulu bitkilerden yapılan bir ilaç) ve ‘anber kokuları yayılır:

Seçindan oldı mu’attar demâg-ı rûy-ı cihân
‘Abîr-i misk ile bu ‘anber ise ancak ola
(G.2-3)

Hıtâ’da yetişen ceylanlardan elde edilen misk, en meşhurdur. Şair bu kokunun da kaynağı olarak sevgiliyi işaret eder:

Egerçi bû durur her dem Hıtâ’nuñ miski ‘âlemde
Saçuñ bûyındân irmişdür aña dahi muattarlık
(G.84-3)

ç. Kumaş Çeşitleri ve Giyim Eşyaları

Divânda kumaş çeşitleri olarak keçe (nemed) ve atlası görmekteyiz. Keçe; dervişliği , yoksulluğu ve dünya nimetinden soyutlanmayı ifade ederken atlas, zenginlik ve gösteriyi ifade eder.

Atlasına dirme sen Mihrî emîrûn fârig ol

Dervîşüñ yiter palâsı ‘ârife dîbâclık

(G.77-7)

Sevgili bir hûrî olarak cennet kıyafeti olan hulleyi giymektedir. Onun kapısında ‘aba ve şal giyinmek âşık için yeterlidir.

Cinân içinde her dâyim habîbüm hulle geymişdür

Kapuñda yeg durur geymek ‘aba vü şâlî bir lahza

(G.151-5)

Libâs, bir beyitte “libâs-ı şer” terkihiyle kullanılmakta diğerk bir beyitte ise sevgilinin libâsını gören hûrîlerin kıskandığından bahsedilmiştir.

Bu libâsuñ vasfın işitse meleklerden revân

Çâk ideydi hullesinin hûrî vü gılmânlar

(G.26-2)

Dâmen (etek)ve giribân (yaka), divânda en çok sözü edilen unsurlardandır.

Dâmen, bazen sevgili bazen rakîb bazen de memduha aittir. “Etek öpmek, etegi tutmak” gibi tabirlerle medet umma, istekte bulunma ifade edilmiştir.

Dâmenin öp devlet isterseñ yüzüñ sür pâyına

Derdine vir cânuñ ey dil k’onda dermân gizlüdür

(G.41-2)

Sevgilinin eteğinin ele geçmesi vuslatı ifade eder:

Dâmen-i vasl habîbüñ hele girsün elime

Tutmuşam tîg-ı belâsına boyun agyâruñ

(G.82-6)

Giriban ise âşığa ait bir unsurdur. genellikle acı ve ıstıraptan dolayı âşık tarafından parçalanmış olarak hayal edilir:

Kanlu yaşum irdükçe revânlar idiben âh
Çâk itdügüm ey dost girîbanı unutma
(G.158-2)

d. Silah malzemeleri

Divânda silah olarak; tîr, ok, peykân, hançer, bıçak, kılıç ve şemşîri görmektediriz.

Bu malzemeler sevgilinin güzellik unsurlarını anlatırken kullanılmış; sevgilinin kaşları yay, kirpikleri ok, saçları hançer olarak ifade edilmiştir.

Biñ yerde dilüm delmiş iken gamzesi tîri
Çeşmi de ura sîneme hançer ne kolaysuz
(G. 34-5)

Sevgilinin yan bakışı, âşığın gönül nişanına atılan oktur ki peykânı yürekte saklıdır.

Gamzesi oklarına sînem nişân olalı âh
Yâr bilür yüegümde nice peykân gizlidür
(G. 41-7)

Divânda “tîg-i kahr” ifadesine de sık rastlamaktayız. Bu terkip genellikle memduhun gücünü ifade için kullanılır.

Tîg-i kahr ile ‘adûñuñı başını kat’ itmege
Zâtıña cür‘et ü hem bâzûña kuvvet yaraşur
(G.22-5)

Bir beyitte de “sehm-i belâ” ile Rûz-ı ezel ifade edilmiş; belânın, insanı ok gibi birden bire bulması bu terkibe dayanak oluşturmuştur.

Sehm-i belâña sînemi kılsam siper n’ola
Rûz-ı ezelde yazdı çü Hak kaşum üstine
(G. 152-2)

SONUÇ

XV. yüzyıl şairlerinden Mihrî Hâtun'un Divânı'nın tahliline yönelik çalışmamızda, yüzyılın siyasi ve kültürel özelliklerinin ve şairin edebi kişiliğinin kısaca ortaya konmaya çalışıldığı Giriş'ten sonra, şairin hayatı ve eserleri kısaca tanıtılmış; ardından çalışmanın esasını teşkil eden tahlil kısmına geçilmiştir.

Çalışmamızın esasını teşkil eden tahlil kısmı Din-Tasavvuf, Cemiyet; İnsan ve Tabiat-Eşya ana başlıklarından oluşmuştur. Bu ana bölümler alt başlıklar halinde incelenerek, şairin hayal dünyası ve kelimeler üzerindeki tasavvurları incelenmeye çalışılmıştır.

Tahlil çalışmasının ilk bölümü Din-Tasavvuftur. Divânda dini nitelikte kaside ve mesnevide birer tevhîd bulunmakla birlikte zengin malzemeyi manzum şekilde yazılmış ve divânla günümüze ulaşmış olan Tazarru'-nâme'de buluruz.

Divânda dört büyük melekten, Kur'ân'dan ve peygamberlerden sanatlı ifadelerle bahsetmiştir. Peygamberler içinde en çok zikredilen “Enfâs-ı Îsâ” tabiriyle gerek sevgili gerek bahar rüzgarı için kullanılan Hz. Îsâ ve ardından adına Na't yazdığı ve Şehzade Ahmed ile isim benzerliği yönüyle tevriyeli olarak andığı Hz. Muhammed'dir. Çehar-yar denilen dört halife ve ibadetler de yeri geldikçe mevzubahis edilmiş tüm peygamberleri ikişer beyitle Tazarru'-nâme'de anılmıştır.

Mihrî yine bu manzumeyi Allah, kainat, ve insan üzerine kurmuş günahkar bir kulun samimi gözyaşlarıyla Rabbinden bağışlanma dilemiştir.

Mihrî mutasavvıf bir şair değildir; o tasavvufun giriftliğine girmeden kelime bazında tasavvufa yönelmiş, ifadeyi zenginleştirmek ve geleneğe uymak için tasavvufu kullanmıştır.

Tahlil çalışmamızın ikinci kısmı cemiyet üzerine kurulmuştur. Samimi ve sade bir dille şiirlerini kaleme alan Mihrî halk söyleyişlerine dua ve beddualara sıkça yer verdiği şiirlerinde dönem özelliklerini bir bilinç gözetmeden kullanmış; himayesi altında bulunduğu şehzadeler, vezir Ali Paşa ve Hâtemî, İskender Çelebi, Makâmî,

Necâtî gibi dönem alim ve şairlerinden genellikle karşılıklı atışmalar şeklinde bahsetmiştir.

Cemiyet yönüyle en zengin ifadeleri murabbalarda buluruz. Eğribük’de izlediği Can-baz Haydar, Ladik ve orada bulunan inşaî unsurlar, Eğribük, Göynücek gibi yer adları ve şehzadelerin yazlık konakları hep bu manzumelerde zikredilmiştir. Yine çeşitli meslek grupları ve tipler yeri geldikçe çoğunluğu sevgiliye teşbih edilerek kullanılmıştır. Eğlence hayatı olarak; bayramlar, çevgan ve satranç gibi oyunlar anılmış musiki ve hat terimleri zikredilmiştir.

Tahlilin üçüncü bölümü insan üzerinedir. Genel olarak insan ve güzellik ele alındıktan sonra divân şiirinin temelini oluşturan âşık, sevgili ve rakip üçlüsü işlenmiş, sevgili, âşığı yaralayan güzellik unsurları; âşık, cevri ve cefa sonucu çektiği ıstıraplar ve rakip de ara bozucu oluşuyla ele alınmıştır.

Tahlil çalışmamızın son kısmını tabiat ve eşya oluşturmaktadır. Tabiat bahsinde kozmik âlem, zaman ve ilgili kavramlar, dört unsur ile hayvan ve nebatlar ele alınmış Eşya kısmında yiyecek ve içecekler, kıymetli taşlar ve mücevherler, giyim eşyaları, savaş aletleri, kullanılan eşyalar işlenmiştir.

Sonuç olarak Mihrî, yaşadığı döneme bir kadın şair olarak damgasını vurmayı başarmış, Necâtî’nin şirine nazire yazacak kadar kendini yetiştirmiş, gereken ilimlere vakıf olmuştur. Sanatlı ifadeleri az kullanmasına, genellikle aynı hayalleri işlemesine rağmen Mihrî; sade söyleyişi, yaşanmışlık hissi veren şiirleri ve güzelliğiyle dönemin tezkire yazarlarınca övülmüş, güzelliği ve şiir gücünün birbirine eşit olduğu ifade edilmiştir. Şiirlerinde bir kadının duyarlılığını hissettiren şair, divân şiirinde “bir hoş sada” bırakmıştır.

KAYNAKLAR

- ARSLAN, Mehmet: **Mihrî Hâtun Divânı**, Amasya Valiliği Yayınları, Ankara, 2007.
- Âşık Çelebi, **Meşâ'irü's-Şu'arâ** (Mihrî Hâtun Maddesi), London 1971.
- AYAN, Gönül: “**Mihrî Hâtun ve Şiirleri**, Erdem Dergisi, S. 13, Ocak 1989, Ankara 1990, s. 23-32.
- BANARLI, Nihad Sami: **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi**, (Mihrî Hâtun Bölümü) C.1, MEB: Yayınları, İstanbul 2001.
- Bursalı Mehmet Tâhir, **Osmanlı Müellifleri** (Mihrî Hâtun Maddesi), C. 2, Meral Yayınevi, İstanbul 1972.
- Büyük Türk Klasikleri, Ötüken Söğüt, “**Mihrî**”maddesi, C.2, İstanbul 1985.
- ÇAVUŞOĞLU, Mehmet: **Necâtî Beğ Divânı'nın Tahlîli**, MEB., İstanbul 1971.
- ERUNSAL, İsmail E. : “**Mihrî Hâtun**” maddesi, TDV İslam Ansiklopedisi, C.30, İstanbul 2005.
-: “**Türk Edebiyatı Tarihi'nin Arşiv Kaynakları I: II. Bâyezîd Devrine Ait Bir İn'âmât Defteri**”, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi, s.10-11, İstanbul 1981
- Evliya Çelebi Seyahatnamesi (Mihrî Hâtun Bölümü), C.2, (Haz. Zuhuri Danışman), İstanbul 1969.
- GEMİCİ, Sabiha: **Mihrî Hâtun Divânı (Karşılaştırmalı Metin, Cümle Yapısı ve Cümle Türleri)**, Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir 1990.
- GIBB; E. J. Wilkson: **Osmanlı Şiir Tarihi (A History of Ottoman Poetry)**, Çev. Ali Çavuşoğlu, Akçağ Yayınları, Ankara.
- GÜLER, Zülfi: **Divân Şiirinde Peygamber Hikâyelerine Telmihler**, Malatya 2006.

HAKVERDİOĞLU, Metin: **Mihri Divanı** (Yüksek Lisans Tezi), Ahmet Yesevi Kazak Türk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1997.

.....: “ **1503 Baharında Mihri**”, Anafilya Dergisi, Kasım 2003.

IŞIK, İhsan: Türkiye Edebiyatçıları ve Kültür Adamları Ansiklopedisi, “**Mihri**” maddesi Elvan Yayınları, C.6, Ankara 2007.

İPEKTEN, Haluk: **Divân Edebiyatında Edebi Muhitler**, İstanbul 1996.

KARAHAN, Abdulkadir: “**Mihri Hâtun**” Maddesi, İslam Ansiklopedisi, C.8, İstanbul 1960.

KARTAL, Ahmet: **Klasik Türk Şiirinde Lâle**, Akçağ Yayınları, 1998.

Kınalızâde Hasan Çelebi: **Tezküretü’ş-Şu’arâ** (Mihri Hâtun Maddesi), Haz. İbrahim Kutluk, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989.

KÜÇÜK, Sabahattin: **Bâkî ve Divânından Seçmeler**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002.

Latifi Tezkiresi: **Tezküretü’ş Şu’arâ ve Tabsiratü’n-Nuzamâ** (Mihri Hâtun maddesi), Haz. Rıdvan Canım, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2000.

LEVEND, Ağah Sırrı: **Divân Edebiyatı (Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar)** 4.bs., İstanbul 1984.

MENGİ, Mine: **Eski Türk Edebiyatı Tarihi**, Akçağ Yayınları, Akçağ Yayınları, Ankara 2000.

NECATİGİL, Behcet: **Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü**, İstanbul 1960.

ONAY, Ahmet Talât: **Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar**, MEB. Yayınları, İstanbul 2004.

PALA İskender: **Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü**, Kapı Yayınları, İstanbul 2007.

SCHİMMEL, Annemarie: **Tanrı’nın Yeryüzündeki İşaretleri**, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2004.

SEFERCİOĞLU, M. Nejat: **Nev’î Divanı’nın Tahlîli**, Akçağ Yayınları, Ankara 2001.

- Sehi Beğ Tezkiresi: **Heşt Bihişt**, (Mîhrî Hâtun Maddesi) Akçağ Yayınları, Ankara 1998.
- SEZER, Sennur: **Türk Safo'su Mîhrî Hâtun**, Kapı Yayınları, İstanbul, 2005.
- ŞENTÜRK, Ahmet Atilla- KARTAL, Ahmet: **Eski Türk Edebiyatı Tarihi**, Dergah Yayınları, İstanbul 2007.
- ŞENTÜRK, Ahmet Atilla: **Osmanlı Şiiri Antolojisi**, YKY., İstanbul 1999.
- TARLAN, Ali Nihad: Fuzûlî **Divânı Şerhi**, Akçağ Yayınları Ankara 2005.
-: **Şeyhî Divânı'nı Tetkik**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1934.
- TOLASA, Harun: **Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası**, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara 1973.
- Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, “**Mîhrî**” maddesi, Dergah yayınları, C.6, İstanbul 1986.
- Türkçe Sözlük, TDK., Ankara 2005.
- YAZIR, Hamdi (Elmalılı), **Kur'ân-ı Kerîm ve Yüce Meâlî**, (Haz.: M. Sadi Çöğenli-Nevzat H. Yanık), Huzur Yayınevi, İstanbul (?).
- YILMAZ, Mehmet, **Edebiyatımızda İslamî Kaynaklı Sözler** (Ansiklopedik Sözlük), Enderun Yayınları, İstanbul 1992.

ÖZGEÇMİŞ

1985 yılında Elazığ'da doğdu. İlk ve ortaöğretimini Elazığ'da tamamladı. 2003 yılında Mehmet Akif Ersoy Lisesi'nden mezun oldu. Aynı yıl Fırat Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünü kazandı.

2007 yılında mezun olup aynı bölümde Yüksek Lisans'a başladı. Halen Yüksek Lisans Öğrencisi olarak öğrenimine devam etmektedir.